

**POLITECHNIKA KRAKOWSKA IM. TADEUSZA KOŚCIUSZKI
WYDZIAŁ ARCHITEKTURY**

PRACA DOKTORSKA

RAFAŁ RAFACZ

**PRZEMIANY FORMY ARCHITEKTURY
PENSJONATOWEJ W ZAKOPANEM PO 1989 R.
NA TLE ROZWOJU HISTORYCZNEGO**

**PROMOTOR:
PROF. DR HAB. INŻ. ARCH. WOJCIECH KOSIŃSKI**

KRAKÓW 2015

SPIS TREŚCI

Wstęp

0.1. Motywacja podjęcia tematu, idea pracy, problematyka w ujęciu ogólnym	5
0.2. Teza	9
0.3. Cele	10
0.3.1. Cel ideowy	10
0.3.2. Cel naukowy	10
0.3.3. Cel praktyczny wdrożeniowy	11
0.4. Zakresy	11
0.4.1. Zakres tematyczny	11
0.4.2. Zakres terytorialny	11
0.4.3. Zakres czasowy	11
0.5. Ocena stanu badań	12
0.6. Metoda	14
0.7. Struktura	16

Rozdział 1

1. ANALIZA KSZTAŁTOWANIA FORMY ARCHITEKTURY PENSJONATOWEJ W ZAKOPANEM NA TLE ROZWOJU HISTORYCZNEGO W OKRESIE OD POCZĄTKU XIX W. DO 1939 R.	19
1.1. Zarys historii budownictwa, architektury i rozwoju przestrzennego Zakopanego w okresie od początku XIX w. do 1939 r.	19
1.2. Analiza kształtowania formy architektury pensjonatowej na tle współlistnienia nurtów regionalnych i uniwersalnych Zakopanego w okresie od początku XIX w. do 1939 r.	27
1.2.1. Tradycyjne budownictwo podhalańskie oraz budownictwo przemysłowe i dworskie w Zakopanem (początek XIX w. – około 1875 r.)	27
1.2.2. Styl zakopiański „w drewnie” (około 1893–1905) oraz architektura uzdrowska w Zakopanem (około 1876–1905)	39
1.2.3. Styl zakopiański „w murze” oraz eklektyzm i secesja w Zakopanem (około 1899–1918)	48
1.2.4. Styl zakopiański drugi oraz historyzm, modernizm (funkcjonalizm) i wolny funkcjonalizm w Zakopanem (około 1919–1939)	56

Rozdział 2

2. ANALIZA KSZTAŁTOWANIA FORMY ARCHITEKTURY PENSJONATOWEJ W ZAKOPANEM NA TLE ROZWOJU HISTORYCZNEGO W OKRESIE 1939–1989	73
2.1. Zarys historii architektury i rozwoju przestrzennego Zakopanego w okresie 1939–1989	73
2.2. Analiza kształtowania formy architektury pensjonatowej na tle współlistnienia nurtów regionalnych i uniwersalnych Zakopanego w okresie 1939–1989	78
2.2.1. Okres wojny w Zakopanem (1939–1945)	79
2.2.2. Styl nowozakopiański oraz socmodernizm w Zakopanem (około 1945–1960)	81

- 2.2.3. Regionalizm i neoregionalizm lat 60-tych i 70-tych oraz architektura fisowska 62, modernizm i socmodernizm w Zakopanem (około 1960–1980) 86
- 2.2.4. Regionalizm i neoregionalizm lat 80-tych oraz późny modernizm w Zakopanem (około 1980–1989) 96

Rozdział 3

- 3. ANALIZA PRZEMIAN FORMY ARCHITEKTURY PENSJONATOWEJ W ZAKOPANEM NA TLE ROZWOJU HISTORYCZNEGO W OKRESIE 1989–2014** 105
- 3.1. Zarys historii architektury i rozwoju przestrzennego Zakopanego w okresie 1989–2014 105
- 3.2. Analiza przemian formy architektury pensjonatowej na tle współistnienia nurtów regionalnych i uniwersalnych Zakopanego w okresie 1989–2014 116
 - 3.2.1. Współczesna architektura regionalna tradycyjna (około 1989–2014) oraz późny modernizm w Zakopanem (około 1989 – połowa lat 90-tych XX w.) 117
 - 3.2.2. Regionalizm postmodernistyczny oraz postmodernizm w Zakopanem (połowa lat 90-tych XX w. – 2014) 125
 - 3.2.3. Neoregionalizm (regionalizm krytyczny) oraz neomodernizm w Zakopanem (około 2000–2014) 139

Rozdział 4

- 4. PODSUMOWANIE ORAZ WNIOSKI W ZAKRESIE KSZTAŁTOWANIA FORMY ARCHITEKTURY PENSJONATOWEJ W ZAKOPANEM WSPÓŁCZEŚNIE I W PRZYSZŁOŚCI** 145
- 4.1. Podsumowanie (synteza) 145
 - 4.1.1. Podsumowanie charakterystyki ogólnej architektury regionalnej i uniwersalnej Zakopanego w poszczególnych etapach ich rozwoju 145
 - 4.1.2. Podsumowanie analizy kształtowania formy architektury pensjonatowej Zakopanego w okresie od początku XIX w. do 1989 r. 150
 - 4.1.3. Podsumowanie analizy przemian w kształtowaniu formy architektury pensjonatowej Zakopanego w okresie 1989–2014 154
- 4.2. Wnioski szczegółowe 157
 - 4.2.1. Cele priorytetowe w kształtowaniu formy architektury pensjonatowej Zakopanego po 1989 r. 157
 - 4.2.2. Typologia uwarunkowań współczesnych i przyszłych 157
 - 4.2.3. Wartościowanie nurtów zakopiańskiej architektury pensjonatowej po 1989 r. w zakresie zgodności z celami i uwarunkowaniami 158
- 4.3. Wnioski końcowe – sformułowanie założeń do ideowego modelu otwartego kształtowania formy architektury pensjonatowej Zakopanego 160
- Bibliografia** 163
- Spis fotografii** 169
- Spis tabel** 174
- Spis rysunków** 175

Wstęp

0.1. Motywacja podjęcia tematu, idea pracy, problematyka w ujęciu ogólnym

Motywacja

Motywy podjęcia tematu jest potrzeba przeprowadzenia naukowej rozprawy, potwierdzającej szczególną rolę kształtowania formy zakopiańskiej architektury pensjonatowej jako czynnika współtworzącego kulturowe wartości artystyczne miasta, a także próba usystematyzowania badań oraz doświadczeń projektowych i realizacyjnych autora w tym zakresie.

Doświadczenia te obejmują zarówno okres zatrudnienia w Zakładzie Architektury Regionalnej Instytutu Projektowania Architektonicznego prowadzonym przez prof. Andrzeja Skoczka oraz w jego zespole projektowym (lata 1983–1996), jak również praktykę we własnym biurze projektowym prowadzonym wraz z żoną (lata 1996–2014).

Właśnie profesor Andrzej Skoczek był pierwszym promotorem poniższej pracy, ale również kimś znacznie więcej dla jej autora.

Prof. zw. dr hab. inż. arch. Andrzej Skoczek (1927–2011). Pierwszy promotor niniejszej pracy.
Fot. z archiwum Bartłomieja Skoczka

Idea

Idea tej rozprawy polega na ukazaniu prawdziwego, zdaniem autora, oblicza współczesnej architektury Zakopanego, w kontekście jej genezy i ewolucji. Niezwykłą rolę odgrywa tu architektura pensjonatowa, która jest dla tego miasta szczególnym zjawiskiem, stanowiąc odzwierciedlenie i istotę jego funkcji i rozwoju. Praca ma udowodnić tezę, według której kształtowanie formy tej architektury na tle współistnienia idei regionalnych i uniwersalnych oraz w obliczu zmieniających się uwarunkowań jest unikatową i wybiegającą w przyszłość wartością.

Udowodnienie tak postawionej tezy da szansę sformułowania istotnych wniosków dla współczesnego kształtowania struktury architektonicznej miasta oraz pozwoli stworzyć mocne podstawy dla rozwoju architektury pensjonatowej regionalnej, w obliczu aktualnych uwarunkowań i w zgodzie z nimi. Oryginalność rozwiązywanego w rozprawie problemu naukowego ma więc polegać na ukazaniu kształtowania formy pensjonatów w kontekście najistotniejszych zjawisk zachodzących w architekturze zakopiańskiej oraz wynikających z tego wartości.

Problematyka

a) Definicja pensjonatu.

Główny obszar badawczy rozprawy obejmuje zagadnienia kształtowania formy architektury pensjonatowej w Zakopanem i przemiany tej formy po roku 1989, niezbędne staje się więc zdefiniowanie pojęcia pensjonatu. W ujęciu niniejszej rozprawy definicja ta jest wielowątkowa i przedstawia się następująco:

- W historii Zakopanego architektura pensjonatowa spełnia szczególną rolę w tworzeniu turystycznej bazy pobytowej – stanowi jej symbol i pierwowzór, w okresie „odkrycia” tego miejsca dla gości i jego przekształcania z wsi w miejscowość turystyczną pensjonaty stają się zjawiskiem masowym decydującym o rozwoju miejscowości.
- Za pensjonaty należy uznać obiekty odpowiadające określonym kryteriom i pełniące specjalistyczne funkcje, z których najważniejszą jest obsługa w zakresie zakwaterowania i całodziennego wyżywienia.
- Wg definicji zawartej w Wikipedii „pensjonat to turystyczny obiekt posiadający co najmniej 7 pokoi, świadczący dla swoich klientów całodziennie wyżywienie. W zależności od wyposażenia i zakresu świadczonych usług wyróżnia się 5 kategorii pensjonatów, gdzie najwyższa ma 5 gwiazdek, a najniższa – 1 gwiazdkę”¹. Definicja ta, oparta na uregulowaniach administracyjnych, nie wyczerpuje zakresu pojęciowego

¹ <http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Pensjonat>, cyt. za: Grzegorz Gołembiewski (red.): *Kompendium wiedzy o turystyce*, Warszawa-Poznań 2002, s. 265. Paweł Różycki, *Zarys wiedzy o turystyce*, Kraków 2006, s. 89. (Art. 36.) Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (dz. U. z 2004 r. Nr 223, poz. 2268).

architektury pensjonatowej przyjętego w prezentowanej rozprawie i nie odpowiada jej założeniom.

- Definicja architektury pensjonatowej sformułowana dla potrzeb niniejszej rozprawy obejmuje znacznie szerszy i mniej jednoznaczny, bardziej abstrakcyjny obszar pojęciowy. Wynika to z szeregu przyczyn takich jak np. różnice w programie funkcjonalnym, wielkości obiektów i standardzie w poszczególnych epokach i nurtach architektonicznych, wynikające z odmiennych uwarunkowań. Uogólniając można stwierdzić, że w pojęciu pensjonatu poza jednoznacznie zdefiniowanymi obiektami pensjonatowymi, mieszczą się zarówno np. „białe izby” przystosowane dla potrzeb „letników” w tradycyjnych chałupach góralskich, wille witkiewiczowskie, funkcje pensjonatowe wkomponowane w obiekty eklektyczne, niektóre z powojennych, modernistycznych domów wypoczynkowych a także współczesne niewielkie obiekty hotelowe.
- W latach 60-tych i 70-tych funkcje pensjonatowe przejmują w określonym zakresie domy wypoczynkowe.
- Po roku 1989 obserwuje się powrót architektury pensjonatowej oraz nowe zjawisko w postaci architektury apartamentowej, niejednokrotnie przystosowywanej do pełnienia funkcji pensjonatowej.

b) Obszary zagadnień

W układzie rozprawy zakłada się wyodrębnienie czterech rozdziałów obejmujących zróżnicowane obszary zagadnień: pierwszy obszar przedstawia zarys historii architektury i rozwoju przestrzennego Zakopanego ze szczególnym uwzględnieniem charakterystycznej cechy tej ewolucji, jaką jest trwająca od początku XIX w. po czasy współczesne dwoistość, równoległe współistnienie dwóch głównych nurtów architektonicznych: regionalnego i nieregionalnego, pochodzącego z zewnątrz.

Drugi obszar zagadnień obejmuje kształtowanie formy architektury pensjonatowej na tle charakterystyki architektury regionalnej i uniwersalnej w poszczególnych okresach ich rozwoju. Jako nurty architektury regionalnej uznano te wywodzące się z tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, powstałe na obszarze Podhala, w tym na terenie Kotliny Zakopiańskiej, o cechach charakterystycznych wyłącznie dla tego obszaru. Nurty architektury nieregionalnej zdefiniowano jako uniwersalne, a więc występujące w różnych obszarach kulturowych i krajobrazowych. Charakterystyka architektury regionalnej i uniwersalnej została poprzedzona wyodrębnieniem określonych kryteriów, pozwalających zdefiniować ich istotę. Kryteria obejmują ogół elementów pozwalających na porównanie i charakterystykę, m.in. takich jak kontekst przestrzenny, cechy formy architektonicznej – proporcje, skalę, detal, ornamentykę, a także przeznaczenie i układ funkcjonalny, konstrukcję i technologię oraz specyfikę materiałową.

Wydobycie istoty poszczególnych nurtów w przeprowadzonej charakterystyce pozwala na określenie ich roli w tworzeniu krajobrazu kulturowego miasta. Współistnienie idei regionalnych i uniwersalnych w poszczególnych okresach, charakterystyka nurtów będących odzwierciedleniem tych idei oraz analiza zjawiska kształtowania formy architektury pensjonatowej na tle ww. współistnienia, pozwoli wydobyć wynikające z tego unikatowe wartości.

Geneza, cechy oraz przesłanie dla rozwoju miasta są odmienne dla nurtów regionalnych i uniwersalnych. Jedną z cech architektury regionalnej jest kontynuacja i ciągłość w określonych obszarach. Do sprecyzowania tego zjawiska w kontekście ukazania wartości idei regionalnych służy analiza wykazująca ciągłość i pokrewieństwo cech, względnie przerwanie tej ciągłości. Ta analiza porównawcza badająca ewentualne pokrewieństwo charakterystycznych cech obiektów, przeprowadzona w oparciu o reprezentatywne przykłady, obejmuje regionalne nurty architektoniczne w rozwoju Zakopanego: tradycyjne budownictwo podhalańskie, styl zakopiański, styl zakopiański drugi, styl nowozakopiański, regionalizm i neoregionalizm lat 60-tych i 70-tych, regionalizm i neoregionalizm okresu późnego modernizmu lat 80-tych oraz czasy współczesne lat 90-tych i początku XXI wieku. Analiza definiuje cechy stanowiące kontynuację oraz te, które uległy transpozycji, względnie zostały przerwane ze względu na zmieniające się uwarunkowania rozwoju przestrzennego, potrzeb funkcjonalnych, możliwości konstrukcyjnych, technologicznych i materiałowych, skali, formy, oraz kontekstu architektonicznego, urbanistycznego, a w szerszym ujęciu kulturowego. Niezmiennym elementem uwarunkowań pozostaje wyłącznie krajobraz i środowisko przyrodnicze Tatr.

Reasumując: mechanizm przeprowadzenia dowodu polega na opisowej, graficznej i fotograficznej charakterystyce nurtów architektury regionalnej oraz uniwersalnej, w poszczególnych etapach rozwoju Zakopanego. Stanowi to tło dla przedstawienia i charakterystyki kształtowania architektury pensjonatowej w tych okresach, ze szczególnym uwzględnieniem tworzenia ich formy. Postawiona powyżej teza i analiza, która ją udowodni, wykreuje określone skutki. Pojawi się potrzeba i obowiązek bardziej twórczego podejścia do zagadnień kształtowania współczesnej architektury pensjonatowej w Zakopanem, która stanowi istotny i symboliczny element struktury turystycznej miasta. Wnioski wypływające z przeprowadzonego dowodu dadzą również podstawę do wzmocnienia pozycji architektury regionalnej, będącej świadectwem tożsamości kulturowej.

Problematyka zawarta w trzech pierwszych rozdziałach rozprawy, czyli specyfika ewolucji architektury zakopiańskiej w kontekście kształtowania formy pensjonatów, będzie punktem wyjścia dla czwartego rozdziału, stanowiącego konkluzję i próbę sformułowania twórczych wniosków.

Poniżej przedstawiono fragment zagadnień będących podstawą zdefiniowania takich wniosków. Rozwój architektury w Zakopanem jeszcze przed pojawieniem się stylu zakopiańskiego podzielił się na dwa nurty: architektury regionalnej i architektury uniwersalnej. Na tle współistnienia tych nurtów znaczącą rolę w rozwoju Zakopanego odegrało i nadal odgrywa szeroko pojęte zjawisko architektury pensjonatowej. Przemiany w kształtowaniu formy tej architektury stanowią dziedzictwo i doniosłą wartość estetyczną miasta. Dominującą rolę odgrywają tu nurty regionalne. W nurcie nieregionalnym, tzw. uniwersalnym wymienić należy: architekturę dworską i przemysłową, styl uzdrowiskowy (szwajcarski), eklektyzm, secesję, historyzm, styl funkcjonalny, wolny funkcjonalizm – nowy regionalizm, architekturę fis-owską lat 60-tych, socrealizm, socmodernizm, modernizm, późny modernizm, postmodernizm i neomodernizm.

Przedstawiony powyżej zarys problematyki pracy, prowadzący do udowodnienia tezy, obejmuje obydwie główne nurty.

Różnorodność i zmienność są wartościami wynikającymi z historii rozwoju architektury i urbanistyki miasta, w przeciwieństwie do jednolitości struktury przestrzennej, która jest np. cechą wielu miasteczek alpejskich. W związku z tym regionalizm jest tutaj zjawiskiem bardziej złożonym. Nadrzędnym i ponadczasowym kryterium kształtowania struktury architektonicznej jest inspiracja miejscem – „genius loci”. Kryterium poszukiwania odrębności architektury zakopiańskiej jest konieczność uhonorowania charakteru miejsca i kontekstu : przestrzennego, kulturowego, przyrodniczo-krajobrazowego, ideowego lub innego, przy uwzględnieniu skali i przeznaczenia obiektu. Ponadczasową wartością w tych poszukiwaniach jest środowisko przyrodnicze i krajobraz tatrzański.

Przyjęcie przedstawionej tezy, uznanie za prawdziwe twierdzenie, że istotą i unikatową wartością architektury Zakopanego są przemiany formy pensjonatów na tle konsekwentnego współistnienia idei regionalnych i uniwersalnych, nakłada obowiązek świadomego i twórczego kształtowania tej architektury współcześnie, przy założeniu kontynuacji wymienionych powyżej, naczelnych wartości.

Obszar Zakopanego obejmuje zakątki i dzielnice o zróżnicowanej charakterystyce, historii i strukturze, dla których należałoby przyjąć zróżnicowane założenia tworzenia struktury architektonicznej i urbanistycznej. Oczywisty wpływ na sformułowanie tych założeń będzie miała skala projektowanych obiektów, funkcja, sąsiedztwo itp. Szeroko pojęta „inspiracja miejscem” powinna być czynnikiem decydującym, czy najtrafniejsza jest np. nowa architektura przypominająca tradycyjne budownictwo podhalańskie, styl zakopiański, szkołę krakowską architektury regionalnej czy być może nawiązanie do neomodernizmu. Konsekwentna realizacja postawionej tezy może wskazać w pewnych sytuacjach na inne kierunki poszukiwań, np. konieczność nawiązania do form krajobrazu tatrzańskiego, architektury organicznej, względnie w duchu architektury ekologicznej. Dotyczyć to może m.in. obiektów o znacznych gabarytach i nowatorskiej, złożonej funkcji zlokalizowanych w obrębie centrum.

Niezbędne jest projektowanie w duchu odrębności krajobrazowej i kulturowej tego regionu, w oparciu o prawdziwą tezę z której wynikają właściwe uwarunkowania i założenia. Te czynniki powinny stanowić podstawę nowych i twórczych poszukiwań zasad kształtowania architektury Zakopanego, poszukiwań wynikających z jego historii i walorów przyrodniczo-krajobrazowych oraz uwzględniających wartości i możliwości wynikające z dziedzictwa regionalizmu.

0.2. TEZA :

Unikatową wartością kulturową Zakopanego jest kształtowanie formy architektury pensjonatowej na tle współistnienia idei regionalnych i uniwersalnych, w obliczu zmieniających się uwarunkowań.

0.3. Cele

0.3.1. Cel ideowy

Cel ideowy rozprawy zakłada ukazanie oblicza współczesnej architektury Zakopanego ze szczególnym uwzględnieniem architektury pensjonatowej oraz na podstawie tej diagnozy nakreślenie właściwego kierunku rozwoju. Ma się to odbyć w oparciu o naukową charakterystykę i analizę istoty nurtów regionalnych i uniwersalnych w poszczególnych etapach ich ewolucji. Diagnoza stanu istniejącego w oparciu o udowodnienie tezy da podstawę do sformułowania wniosków, ta diagnoza ma zarówno aspekt negatywny jak i pozytywny. Negatywne jest częściowe zatracenie związków z archetypem architektury regionalnej oraz zubożenie wartości artystycznych nurtów uniwersalnych. Jednak wobec zmiany uwarunkowań i czynników rozwoju miasta pełne utrzymanie tych wartości było niemożliwe, nie mogło być inaczej. Aspekt pozytywny i optymistyczny dotyczy nowego spojrzenia na kształtowanie przestrzeni miasta, w oparciu o prawdziwą tezę umożliwiającą właściwe działania.

Zaakceptowanie tego założenia da podstawy do poszukiwań mających na celu stworzenie współczesnego modelu architektury pensjonatowej regionalnej, ściśle opartego na tradycji ale równocześnie uwzględniającego współczesne uwarunkowania oraz architektury uniwersalnej, nawiązującej do twórczych nurtów reprezentatywnych dla Zakopanego. Da to naukowe podstawy i wzmocni pozycję działań zmierzających do odzwierciedlenia tożsamości i odrębności miejsca.

0.3.2. Cel naukowy

Istota problemu naukowego polega na stwierdzeniu oryginalności zjawiska kształtowania i przemian formy architektury pensjonatowej na tle współistnienia architektury regionalnej i uniwersalnej, niezależnie od zmieniających się uwarunkowań oraz wskazaniu wynikających z tego unikatowych wartości dla dziedzictwa kulturowego miasta. Cel naukowy zawiera się w przeprowadzeniu dowodu potwierdzającego tą tezę, a zmierzającego w kierunku rozwiązania problemu naukowego w postaci zasygnalizowania konieczności sformułowania nowatorskich i twórczych zasad kształtowania architektury pensjonatowej regionalnej i uniwersalnej w Zakopanem, w oparciu o współczesne uwarunkowania. W ramach poszukiwań tych zasad należałoby zbadać możliwość odtworzenia związków z archetypem, ale archetypem prawdziwym, szerzej zdefiniowanym. Powinien powstać nowy model wskazujący kierunki kształtowania współczesnej architektury pensjonatowej. Dałoby to możliwość twórczego sięgnięcia zarówno po inspiracje i motywy związane z tradycyjnym budownictwem regionalnym, jak i inne idee zgodne z charakterem miejsca, na przykład będące odzwierciedleniem form krajobrazu tatrzańskiego i środowiska przyrodniczego, architektury górskiej, lub organicznej.

0.3.3. Cel praktyczny wdrożeniowy

W praktyce celem powinno być zainicjowanie sformułowania nowych zasad, które znajdą odzwierciedlenie w tworzeniu polityki przestrzennej, zapisach miejscowych planów zagospodarowania i innych instrumentów administracyjnych, mających wpływ na kształtowanie struktury architektonicznej i urbanistycznej miasta. Przewiduje się również wykorzystanie wniosków płynących z poniższej pracy w bieżącej działalności biur projektowych i urzędów administracji państwowej w zakresie realizacji polityki przestrzennej obejmującej formę architektoniczną obiektów. W kontekście przyszłości istotny będzie cel dydaktyczny dotyczący studentów wydziałów architektury, pozwalający lepiej zrozumieć pewne zjawiska i wyciągnąć własne wnioski.

0.4. Zakresy

0.4.1. Zakres tematyczny

Zakres tematyczny pracy obejmuje następujące elementy:

- Zarys historii architektury i rozwoju przestrzennego Zakopanego.
- Klasyfikacja czynników i uwarunkowań kształtujących architekturę zakopiańską poszczególnych nurtów historycznych począwszy od tradycyjnego budownictwa podhalańskiego do współczesnego regionalizmu 2014 .
- Przyjęcie kryteriów charakteryzujących poszczególne nurty architektoniczne.
- Ogólna charakterystyka nurtów architektonicznych.
- Analiza kształtowania formy obiektów pensjonatowych w poszczególnych nurtach architektury regionalnej i uniwersalnej.
- Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej.
- Podsumowanie i wnioski.

0.4.2. Zakres terytorialny

Zakres terytorialny obejmuje obszar Zakopanego w jego granicach administracyjnych obowiązujący w poszczególnych, analizowanych okresach historycznych. Tak zawężony zakres umożliwia przeprowadzenie badań formy architektury pensjonatowej regionalnej i nieregionalnej oraz rozwoju przestrzennego, a także udowodnienie tezy, w kontekście odrębności i specyfiki Zakopanego na tle całego Podtatrz.

0.4.3. Zakres czasowy

Zakres czasowy obejmuje okres od początku XIX w do czasów współczesnych. Tak przyjęty zakres badań pozwala scharakteryzować i dokonać analizy nurtów architektonicznych obecnych na terenie kotliny zakopiańskiej od pojawienia się pierwszych form stanowiących archetyp funkcji pensjonatowej w budownictwie rodzimym, a rów-

nocześnie od początków współistnienia architektury regionalnej i uniwersalnej, do chwili obecnej. W układzie rozprawy istotną rolę spełnia rozgraniczenie na okres od początku XIX w. do roku 1989, obejmujący retrospektywną charakterystykę kształtowania formy architektury pensjonatowej oraz okres od roku 1989 do roku 2014, przedstawiający badania przemian tej formy.

0.5. Ocena stanu badań

Przy ocenie dotychczasowego dorobku badawczego obejmującego problematykę podjętą w niniejszej pracy należy dokonać rozgraniczenia związanego z jej strukturą, obejmującą tematykę współczesnej architektury Zakopanego oraz część retrospektywną. Ogólnie można stwierdzić, że stopień zainteresowania przedmiotową tematyką i rozległość źródeł badawczych są zróżnicowane w zależności od epoki której dotyczą.

Najobszerniejszy zasób materiałów źródłowych pierwotnych i wtórnych, w tym w szczególności publikacji książkowych, obejmuje okres przełomu XIX i XX wieku, do I wojny światowej, a więc okres odkrycia Zakopanego jako ośrodka wielofunkcyjnego oraz powstania stylu zakopiańskiego, jak i zaistnienia w stosunkowo krótkim czasie szeregu innych nurtów architektonicznych. Wśród źródeł poznawczych pierwotnych dotyczących tego okresu i wykorzystanych w niniejszej pracy należy wymienić dorobek głównych postaci tego okresu, a w szczególności osobowości twórczych.

Podstawowymi pozycjami poprzedzającymi powstanie stylu zakopiańskiego i towarzyszącymi rozwojowi tego stylu są: „Budownictwo ludowe na Podhalu” Władysława Matlakowskiego, będące etnograficzną charakterystyką budownictwa i sztuki górali podhalańskich oraz „Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu” tegoż autora. Okres ten obfitował w bogactwo publikacji i materiałów polemicznych dotyczących tradycyjnego budownictwa podhalańskiego i powstania nowego nurtu w architekturze, aspirującego do miana narodowego. Wymienić tu należy m.in. „Szkice z podróży w Tatry” Walerego Eliasza oraz „Na przełęczy” Stanisława Witkiewicza. Istotne znaczenie wśród źródeł naukowych pierwotnych odgrywają tzw. materiały niepiśmiennicze, wśród których należy wymienić oryginalne projekty, rysunki, szkice koncepcyjne, mapy, fotografie i inne zasoby ikonograficzne, których analiza dla architekta ma szczególne znaczenie.

Obszerny zasób tego rodzaju źródeł, obejmujących szczególnie okres od początku XIX w. do 1939 r., posiada Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem.

Również okres międzywojenny posiada szeroki zakres dokumentacji badawczej zawartej w źródłach pierwotnych. Niezależnie od tego cały okres od początku XIX w. do 1939 r. jest przedmiotem wnikliwej analizy naukowo – badawczej w rozlicznych publikacjach i materiałach źródłowych autorów współczesnych, które należy uznać za źródła wtórne. Mają one jednak niejednokrotnie charakter bardziej naukowy, ponieważ poza opisem i analizą zjawisk zawierają często syntetyczne, uogólnione przemyślenia i refleksje, wynikające z perspektywy czasu. Wśród tych źródeł należy wymienić publikacje książkowe, artykuły i materiały konferencyjne obejmujące uwa-

runkowania, kontekst przestrzenny oraz budownictwo i architekturę tego okresu. Jako źródła badawcze wykorzystane w niniejszej rozprawie posłużyły m. in. prace Stefana Żychonia: „Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrze”, „Rozwój przestrzenny i budownictwo” oraz „Budarka” Wiesława Białasa. Przekrojowy obraz historii rozwoju przestrzennego, budownictwa i architektury tego okresu, ze szczególnym uwzględnieniem stylu zakopiańskiego, nakreślił Zbigniew Moździerz m.in. w następujących publikacjach książkowych: „Stanisław Witkiewicz, człowiek-artysta-myśliciel”, „Dom pod Jedłami Pawlikowskich”, „Koliba-pierwszy dom w stylu zakopiańskim”, „Architektura i rozwój przestrzenny Zakopanego” i innych.

Źródła badawcze dotyczące tematyki architektury Zakopanego w okresie II wojny światowej w przeważającej większości pochodzą z materiałów piśmienniczych w postaci artykułów i rozdziałów w książkowych pracach zbiorowych oraz materiałów fotograficznych z tego okresu.

W ocenie stanu badań okresu powojennego do roku 1989 można zauważyć skromniejsze zasoby badawcze w porównaniu ze źródłami dotyczącymi okresu przedwojennego, należy tu jednak wyodrębnić lata 80-te, które stanowią w tym względzie wyjątek. W latach 1980–1989 za sprawą corocznych Ogólnopolskich Sympozjów Architektury Regionalnej, organizowanych pod przewodnictwem Andrzeja Skoczka oraz Ogólnopolskich Konwersatoriów Polskiej Architektury Współczesnej pod przewodnictwem Przemysława Szafera, nastąpiła intensyfikacja refleksji twórczych dotyczących m. in. regionalizmu, architektury regionalnej, tożsamości miejsca oraz wynikających z tych idei wartości kulturowych. Materiały z tych konferencji stanowią istotne źródło naukowe dla zagadnień objętych niniejszą rozprawą. Wśród znacznej liczby artykułów zawartych w dziesięciu wydaniach książkowych OSAR wymienić należy m. in. prace Wojciecha Kosińskiego „Regionalizm i postmodernizm – rekonesans” i „Zmierzch postmodernizmu – wnioski dla architektury regionalnej”, które poruszają problematykę zawartą w dysertacji. W materiałach tych poza analizą opisową prezentowany jest również fragment twórczości realizacyjnej W. Kosińskiego, związanej z powyższą tematyką. Należy zwrócić uwagę na dokonaną w tych opracowaniach szeroką charakterystykę i analizę porównawczą regionalizmu i postmodernizmu, m. in. w aspekcie trwałości tych nurtów. Podkreślono mocne podstawy architektury regionalnej, jej niezależność i ponadczasowość. Materiały te powstały na początku lat 80-tych XX w., jednak są w pełni aktualne dla analizy współczesnej architektury Zakopanego i wniosków dla przyszłego jej rozwoju.

Wcześniejszy okres, od czasów bezpośrednio powojennych do końca lat 70-tych charakteryzował się ogólną tendencją zmniejszenia zainteresowania architekturą regionalną i do pewnego stopnia odejściem od idei honorowania odrębności i tożsamości miejsca. Skutkuje to mniejszym zasobem naukowych materiałów źródłowych, a w szczególności publikacji książkowych. Należy jednak podkreślić istnienie środowisk twórczych, w których te idee były nieprzerwanie obecne. Przede wszystkim był to regionalny nurt krakowskiej szkoły architektury i wizjonerska działalność twórcza Włodzimierza Gruszczyńskiego. Za kontynuację tej działalności należy uznać w szczególności dokonania naukowobadawcze i twórczość architektoniczną Andrzeja Skoczka, Wojciecha Kosińskiego, Zbigniewa Radziewanowskiego i innych architek-

tów związanych z uczelnią krakowską. W tym środowisku powstały źródła badawcze, zarówno w postaci materiałów piśmienniczych jak i innych – opracowań studialnych, dokumentacji projektowych, koncepcji, rysunków, a przede wszystkim myśli twórczej. W późniejszym okresie autor niniejszej rozprawy współuczestniczył w tworzeniu części tego dorobku, będąc zatrudnionym w latach 1983–1996 na stanowisku asystenta i starszego asystenta naukowo-dydaktycznego w kierowanym przez Andrzeja Skoczka Zakładzie Architektury Rekreacji i Sportu, a następnie w Zakładzie Architektury Regionalnej Wydziału Architektury oraz w jego zespole projektowym.

Doświadczenia i inspiracje płynące z tych źródeł zostały wykorzystane w prezentowanej dysertacji zarówno w części charakteryzującej zakopiańską architekturę lat 70-tych i 80-tych, jak i w rozdziałach obejmujących współczesną architekturę oraz we wnioskach i refleksjach dotyczących rozwoju architektury zakopiańskiej w przyszłości. Źródła poznawcze piśmiennicze w postaci opracowań książkowych dokumentujące przedział czasowy zakwalifikowany w pracy jako okres zakopiańskiej architektury współczesnej są ograniczone ilościowo, być może ze względu na zbyt krótki przedział czasowy dla ich powstania. Spośród opracowań książkowych dotyczących przedmiotowej tematyki wymienić należy pozycję autorstwa Zbigniewa Radziewanowskiego „O niektórych problemach regionalizmu i ekologii w architekturze i urbanistyce”. Autor kompleksowo porusza tu zagadnienia współczesnych interpretacji idei regionalizmu, podkreślając znaczenie paradygmatu złożoności w sferze architektury, urbanistyki i planowania przestrzennego, roli środowiska naturalnego oraz związanej z nim strategii zrównoważonego rozwoju. Spośród źródeł piśmienniczych wykorzystano również publikacje i materiały pokonferencyjne, wymienić tu należy m. in. artykuły z międzynarodowej konferencji naukowej „Architektura Ziemi Górskich wczoraj–dziś–jutro”.

W ocenie stanu badań obejmujących współczesną architekturę i urbanistykę Zakopanego oraz ideę regionalizmu należy zwrócić uwagę na źródła poznawcze nie piśmiennicze oraz materiały źródłowe niepublikowane. Źródła naukowo-badawcze w postaci materiałów ikonograficznych, ilustracyjnych, takich jak fotografie, rysunki, a także projekty oraz elektroniczne źródła informacji, a przede wszystkim istniejące obiekty umożliwiające bezpośrednią charakterystykę i analizę naukową, w znacznym stopniu wykorzystane zostały w niniejszej rozprawie.

W podsumowaniu oceny stanu badań należy stwierdzić, że obecnie brakuje źródeł w postaci opracowań zwartych książkowych podejmujących bezpośrednio zagadnienie kształtowania formy architektury pensjonatowej w Zakopanem, w ujęciu przedstawionym w poniższej rozprawie. Daje to możliwość uzupełnienia materiałów w tym niezwykle istotnym dla architektury Zakopanego polu badawczym.

0.6. Metoda

Metody badawcze zastosowane w niniejszej rozprawie należy rozgraniczyć wg jej struktury i wynikających z niej okresów chronologicznych oraz związanymi z tymi okresami obszarami badawczymi. Ogólnie należy wyodrębnić cztery podstawowe

obszary badawcze, zróżnicowane w zależności od metody pozyskiwania wiedzy naukowej i zgodne z układem dysertacji.

● **WSPÓŁCZESNA ARCHITEKTURA ZAKOPANEGO UJĘTA W LATA 1989–2014.**

W pozyskaniu materiału badawczego w.w. problematyki posłużono się w szczególności metodami: empiryczną, intuicyjną, indukcyjną oraz analizą i syntezą. Jako metodę intuicyjną i empiryczną należy uznać własną praktykę projektową i realizacyjną obejmującą przedmiotowy obszar Zakopanego. Metoda intuicyjna jest szczególnie warta podkreślenia, dzięki której osobiste doświadczenia, potwierdzone przez późniejsze analizy, stały się podstawą syntetycznych twierdzeń i uogólnień. Rolę intuicji jako jednego z najistotniejszych narzędzi twórczości architektonicznej wielokrotnie podkreślał prof. Andrzej Skoczek. W zastosowanej metodzie empirycznej należy rozróżnić metodę eksperymentalną i obserwacyjną. Praktyka projektowa posłużyła do pozyskiwania wiedzy metodą eksperymentalną. Jako czynnik doświadczalny należy tu uznać proces projektowania i realizacje, a obiektami doświadczalnymi jest architektura i urbanistyka. Uczestnictwo w zespole autorskim opracowującym miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Zakopanego pod kierownictwem Andrzeja Skoczka w latach 1990–1994 pozwoliło uzupełnić doświadczalną wiedzę naukową w zakresie uwarunkowań planistycznych i urbanistycznych kształtowania architektonicznego. Pełnienie przez autora funkcji przewodniczącego Miejskiej Komisji Urbanistyczno–Architektonicznej w latach 1995–2014 oraz opiniowanie zamierzeń inwestycyjnych i planów ogólnych, umożliwiło pozyskiwanie materiału badawczego metodą obserwacji naukowej.

Uzupełnienie powyższych metod stanowi analiza zebranych doświadczeń, synteza pewnych zjawisk oraz metoda indukcyjna pozyskania materiału badawczego. W celu przeprowadzenia charakterystyki współczesnych nurtów architektonicznych zakres badań empirycznych i intuicyjnych uzupełniono o sformułowanie uwarunkowań, chronologiczny zarys historii i kryteria, stosując w.w. metody analizy, syntezy oraz uogólnień indukcyjnych. Aby udowodnić postawioną tezę badawczą i zyskać właściwą podstawę do wydobycia istoty współczesnej architektury pensjonatowej oraz sformułowania wniosków, obszar badań rozszerzono o badania retrospektywne, z podziałem na dwie epoki.

● **OKRES OD POCZĄTKU XIX W. DO 1939 R.**

Pozyskania wiedzy naukowej i materiału badawczego obejmującego w.w. przedział czasowy dokonano w oparciu o następujące metody:

- metodę poznania historycznego przy wykorzystaniu i analizie materiałów źródłowych opisowych, publikacji naukowych, ikonograficznych i kartograficznych w zakresie dotyczącym uwarunkowań i zarysu historycznego;
- wyżej wymienione metody oraz analizę, syntezę i uogólnienia w zakresie obejmującym charakterystykę i analizę porównawczą.

● **OKRES 1939–1989.**

Metodyka wykorzystana do opracowania w.w. epoki jest w większości analogiczna do metod przedstawionych dla okresu od początku XIX w. do 1939 r., a więc generalnie polega na analizie materiałów źródłowych opisowych, ikonograficznych i kartograficznych. Dla zbadania końcowego etapu omawianego okresu posłużono

się pierwotnie metodą intuicyjną i empiryczną w trakcie doświadczeń własnych związanych z praktyką architektoniczną.

- Wnioski i podsumowanie

W ostatniej części rozprawy zawarto ekstrapolację, refleksje i wnioski stanowiące syntetyczne podsumowanie analiz badawczych i studiów ujętych w poprzednich częściach, wykorzystując równocześnie analizę źródeł. Posłużono się zarówno metodą intuicyjną, jak i dedukcyjną, tworzącą konkluzję z przesłanek zawartych w części analityczno-badawczej oraz indukcyjną, mającą na celu syntezę i uogólnienie wniosków. Przy opracowaniu podsumowania i wniosków zwrócono szczególną uwagę na twórczy charakter omawianej materii, co zdeterminowało stopień ich modelowości.

0.7. Struktura

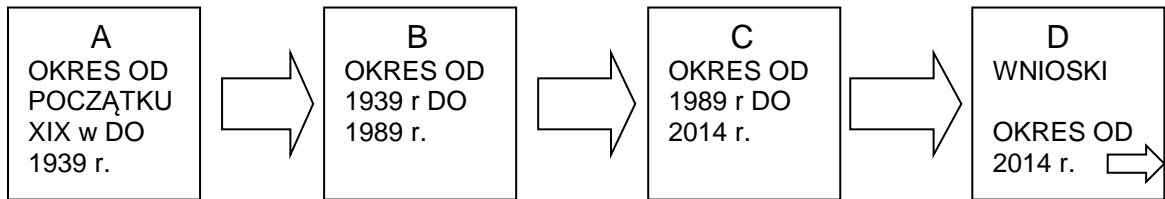
Strukturę rozprawy tworzy charakterystyka i analiza architektury pensjonatowej poszczególnych nurtów w układzie chronologicznym, stanowiąca wypadkową jej reprezentatywnych cech. W układzie tym wyodrębniono trzy rozdziały obejmujące trzy główne okresy kształtowania zakopiańskiej architektury, zróżnicowane wobec siebie jako odrębne epoki historyczne oraz symboliczne.

W celu wyjaśnienia zjawisk sformułowano czynniki i uwarunkowania, na ich tle omówiono zarys historii architektury i rozwoju przestrzennego w tych okresach. W ujęciu chronologicznym utworzono kalendarium występowania poszczególnych nurtów architektonicznych, z podziałem na nurty regionalne i nieregionalne. Następnie przyjęto kryteria charakteryzujące pozwalające wydobyć reprezentatywne cechy poszczególnych nurtów i obiektów będących ich przedstawicielami. W oparciu o powyższe dokonano charakterystyki, która objęła zarówno zagadnienia ogólne, definiujące genezę i istotę poszczególnych nurtów, jak i szczegółową charakterystykę ideową, treściową, znaczeniową i techniczną cech formy obiektów pensjonatowych. Dotyczy ona zarówno nurtów regionalnych jak i uniwersalnych. Synteza tych zagadnień została ujęta w postaci systematyzacji cech formy architektury pensjonatowej, obejmującej wszystkie jej nurty i pozwalającej wyodrębnić wartości istotne dla jej kontynuacji. Struktura rozprawy zawiera analizę „poziomą”, wykazującą konsekwentne i równoległe współistnienie niezwiązanych ze sobą, ale wpływających na siebie nurtów regionalnych i uniwersalnych, kreujących formę architektury pensjonatowej oraz analizę „pionową”, badającą przemiany tej formy na tle zmieniających się uwarunkowań. Charakterystyka przemian zmierza do udowodnienia wynikających z nich unikatowych wartości. Istotnym elementem struktury jest przełomowy rok 1989, będący symbolicznym „nowym otwarciem” dla architektury pensjonatowej, i nie tylko.

Ostatnim elementem układu pracy jest podsumowanie przeprowadzonych analiz i zebranych materiałów, ekstrapolacja oraz syntetyczne wnioski wskazujące cele strategiczne i wytyczne do sformułowania modelu ideowego kontynuacji i rozwoju architektury pensjonatowej w Zakopanem.

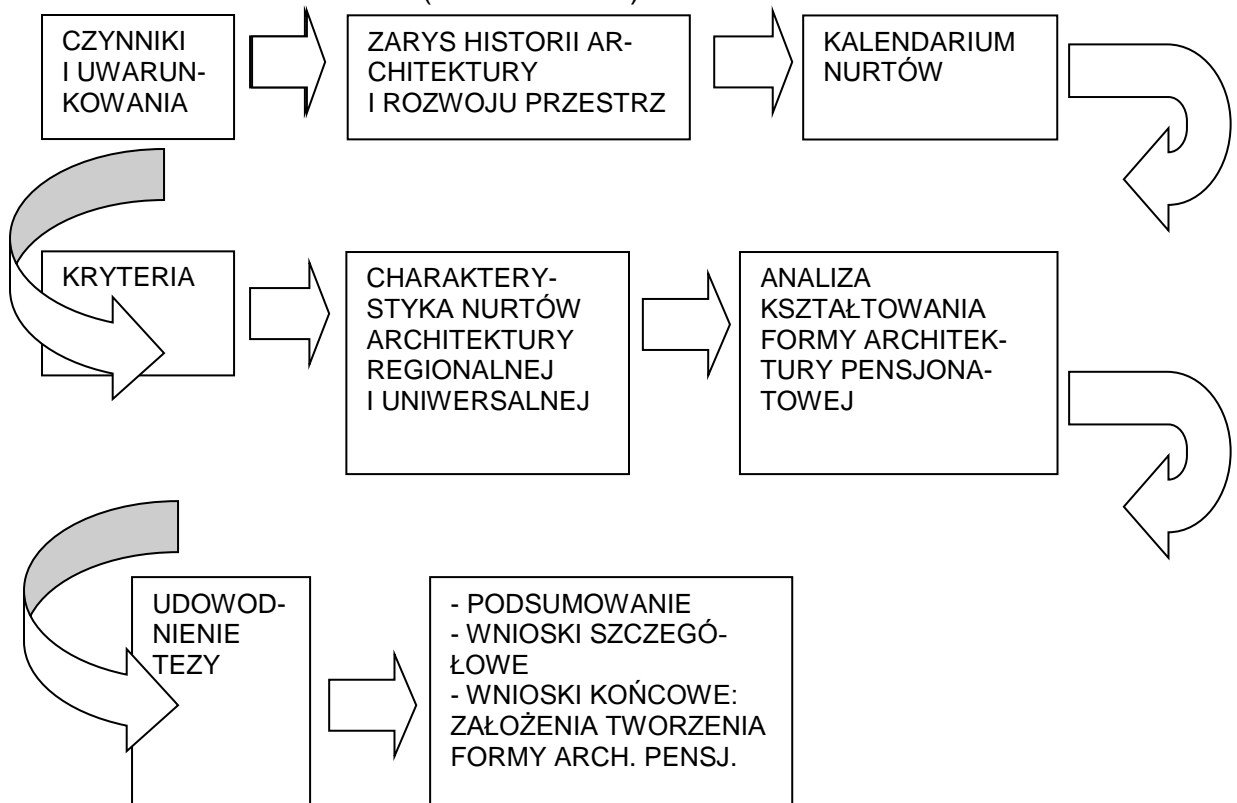
SCHEMAT STRUKTURY

SCHEMAT CHRONOLOGICZNY

SCHEMAT STRUKTURALNO - METODYCZNY

(A + B + C + D)

Rys.1. Opracowanie autora

Rozdział 1

1. ANALIZA KSZTAŁTOWANIA FORMY ARCHITEKTURY PENSJONATOWEJ W ZAKOPANEM NA TLE ROZWOJU HISTORYCZNEGO W OKRESIE OD POCZĄTKU XIX W. DO 1939 R.

1.1. Zarys historii budownictwa, architektury i rozwoju przestrzennego Zakopanego w okresie od początku XIX w do 1939 r.

1.1.1. Wstęp

Unikatowe cechy środowiska przyrodniczego Tatr należy uznać za genezę wszelkich zjawisk kreujących historię i odrębność kulturową Zakopanego. Pierwotny, malowniczy krajobraz górski i surowy klimat miały stać się w przyszłości magnesem przyciągającym ludzi oraz głównym motywem kariery i fenomenu tego miejsca.

[1] Prymat i niezmienność uwarunkowań krajobrazowo-przyrodniczych. Źródło: Paweł Murzyn

Już w XII w. pojawili się po północnej stronie Tatr pierwsi osadnicy, a w XV w. dotarła tu kolonizacja pasterska wołoska². Zakopane jako osada polaniarsko-pasterska powstało w drugiej połowie XVI w., co potwierdzone zostało przywilejem Stefana Batorego z 1578 r.³. Stopniowo następował proces wypierania pasterstwa w kierunku hal tatrzańskich przez osadnictwo stałe, rolnicze. Osada polaniarska zaczęła przekształcać się w wieś, a budynki polaniarskie w budynki i zagrody podhalańskie. Wcześniej, w XV w. pojawiło się w Tatrach górnictwo kruszcowe⁴, jednak dopiero w XVIII w. powstało osadnictwo górniczo-hutnicze, tzw. hawiarskie⁵.

Początek XIX w. był przełomowym momentem tworzenia podwaliny rozwoju struktury osadniczej, budownictwa i architektury.

1.1.2. Czynniki i uwarunkowania

Jako główne czynniki i uwarunkowania wpływające na rozwój przestrzenny oraz kształtowanie budownictwa i architektury w okresie od początku XIX w. do 1939 r. należy wymienić:

- a) środowisko przyrodnicze
- b) osadnictwo pasterskie
- c) osadnictwo stałe rolnicze
- d) odrębność kulturowa
- e) górnictwo i hutnictwo
- f) przemiany historyczno-polityczne
- g) funkcja uzdrowiskowa i lecznicza
- h) turystyka i sport
- i) poszukiwanie stylu narodowego
- j) plany regulacyjne

² M. Adamczyk, *Zakopane – wieś*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. R. Dutkovej, Kraków 1991, t. 1, s. 97.

³ Tamże, s. 100.

⁴ H. Jost, *Górnictwo, hutnictwo i inne rodzaje przemysłu na terenie Zakopanego i okolic*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. R. Dutkovej, Kraków 1991, t. 1, s. 366.

⁵ Tamże, s. 375.

k) środowisko artystyczno-literackie

1.1.3. Rozwój przestrzenny, budownictwo i architektura na tle czynników i uwarunkowań

Środowisko przyrodnicze

Charakterystyka środowiska przyrodniczego Zakopanego zawarta jest m.in. w opracowaniach Zdzisława Czeppe⁶ oraz Zbigniewa Mirka i Haliny Piękoś-Mirkowej⁷. Na ich podstawie można wyodrębnić podstawowe cechy tego środowiska, mające pośredni i bezpośredni wpływ na kształtowanie struktury przestrzennej i budownictwa.

Zakopane umiejscowione jest u stóp Tatr, w jednej z trzech kotlin Rowu Podtatrzańskiego, leżącego pomiędzy zboczami Regła Dolnego a Pogórzem Spisko-Gubałowskim. Budowę geologiczną północnego przedpola Tatr tworzy warstwa skał łupkowych i piaskowcowych utworzonych na zlepieńcach i wapieniach numulitowych, zwana fliszem podhalańskim. Rzeźba Tatr typu alpejskiego ukształtowana została w dużym stopniu wskutek działania lodowców. Klimat kotliny zakopiańskiej należy określić jako podgórski, cechujący się znaczną amplitudą rocznej temperatury, dużą ilością opadów, grubą pokrywą śnieżną oraz porywistymi wiatrami halnymi. Gleby Rowu Podtatrzańskiego to w większości brunatnoziemy górskie, szatę roślinną w 35% powierzchni tworzą lasy, w tym głównie świerkowe.

Struktura osiedleńcza na początku XIX w.

Tkanka osadnictwa stałego, związanego z rolnictwem, zbliżając się do podnóża Tatr sięgnęła pasma Regła Dolnego, pomimo niesprzyjających warunków dla uprawy roli. Z czasem ukształtował się układ osiedleńczy wsi, który od początku XIX w. zaczął przekształcać się pod wpływem ruchu leczniczego, wypoczynkowego i turystycznego⁸. Wraz ze stopniową przemianą struktury wsi w uzdrowisko zmiany objęły również tradycyjne budownictwo podhalańskie, które rozpoczęło długą drogę przystosowania się do funkcji turystycznej.

Rola zakładu hutniczego w Kuźnicach i układ drogowy

Działalność górnicza w Tatrach skutkowałą powstaniem hut w drugiej połowie XVIII w. w Kościeliskach i Kuźnicach, które w 1807 r. zostały zakupione przez węgierską rodziną Homolacsów. Fakt istnienia zakładu przemysłowego w Kuźnicach miał odegrać znaczący wpływ na rozwój przestrzenny Zakopanego. Stopniowo rosnąca

⁶ Z. Czeppe, *Środowisko naturalne Zakopanego*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. R. Dutkowej, Kraków 1991, t. 1, s. 21 – 56.

⁷ Z. Mirek, H. Piękoś-Mirkowa, *Szata roślinna Zakopanego i jej przemiany*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. Renaty Dutkowej, Kraków 1991, t. 1, s. 57 – 94.

⁸ S. Żychoń, *Rozwój przestrzenny i budownictwo*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. R. Dutkowej, Kraków 1991, t. 1.

rola tego zakładu skutkowałą powstaniem ośrodka dworskiego i osady obsługującej cały kompleks. Ten moment zabudowy Doliny Bystrej na początku XIX w. można uznać za pierwsze pojawienie się w Zakopanem architektury kosmopolitycznej, z zewnątrz, reprezentującej nurt późnoklasycystycznej architektury dworskiej i budownictwa przemysłowego⁹.

Funkcjonowanie ośrodka przemysłowego w Kuźnicach, niejako niezależnie od organizmu wsi, w znacznym stopniu wpłynęło na ukształtowanie układu drogowego. Pisał o tym Stefan Żychoń, charakteryzując sieć drogową Zakopanego w tym okresie. Zgodnie z tą charakterystyką ok. roku 1800 układ dróg ukształtował się w postaci trójkąta, którego podstawę stanowił szlak biegnący wzdłuż Cichej Wody, bok od strony wschodniej „Droga Hamerska”, a od strony zachodniej „Żelazna Droga”. „Droga Hamerska” była starym szlakiem pasterskim z XVI w., z chwilą powstania huty w Kuźnicach przystosowaną do transportu wyrobów hutniczych do Nowego Targu, „Żelazna Droga” biegnąca wzdłuż Regli łączyła kopalnie w Tatrach Zachodnich i zakład hutniczy w Kościeliskach z ośrodkiem w Kuźnicach. W latach 1825–1830 wspomniana „Droga Hamerska” została zastąpiona nową, biegnącą od Doliny Bystrej w Kuźnicach, poprzez tereny leśne położone we wschodniej części kotliny, wzdłuż obecnych ulic Chałubińskiego, Jagiellońskiej i Chramcówki. Równocześnie coraz większego znaczenia ulicy handlowo-usługowej nabierać zaczęły Krupówki, które pierwotnie były pieszym szlakiem łączącym Kuźnice z Nawsiem. Tak ukształtowany układ drogowy, którego szkielet pozostał aktualny do czasów współczesnych, stanowił główne trasy powstawania struktury osiedleńczej¹⁰.

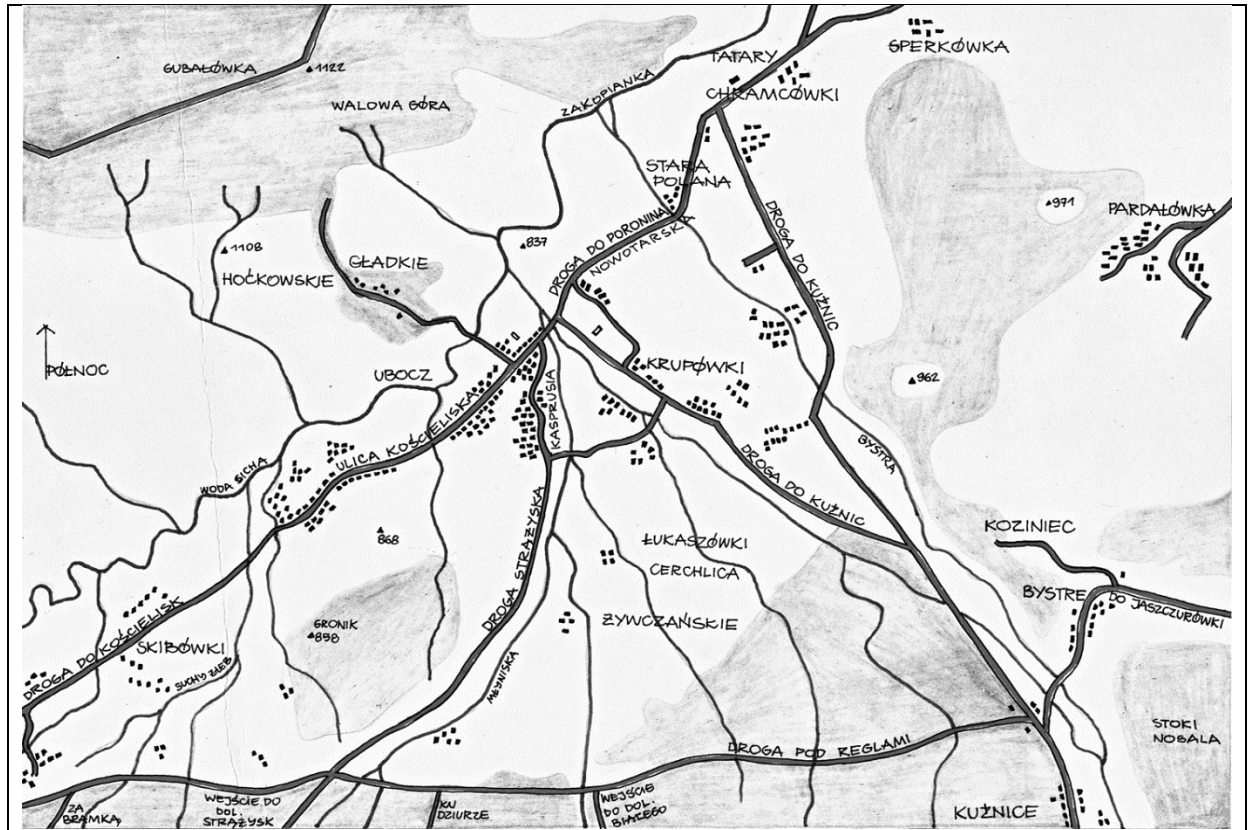
Rozwój lecznictwa i przekształcanie wsi w uzdrowisko

W latach 30-tych XIX w. nastąpił rozkwit lecznictwa zabiegowego i klimatycznego, propagatorem wykorzystania właściwości klimatu w przyszłych latach miał zostać dr Tytus Chałubiński. Napływ kuracjuszy korzystających z leczniczych walorów klimatu górskiego zainicjował stopniową przemianę wsi w miejscowość uzdrowiskową. Odbywało się to m.in. poprzez przekształcanie struktury osadniczej i form budownictwa, które zaczęło przystosowywać się do potrzeb przyjmowania letników. W efekcie tych przeobrażeń Zakopane zyskało w 1889 r. statut letniej stacji klimatycznej. Wcześniej, w 1873 r. założone zostało Towarzystwo Tatrzańskie, którego celem było organizowanie i aktywizowanie ruchu turystycznego. Druga połowa XIX w. była początkiem wyraźnego dostosowania struktury przestrzennej do wyzwań wynikających ze wzmożonego ruchu turystycznego i wzrastającej popularności uzdrowiska, był to okres faktycznego „odkrycia” Zakopanego. Powstawały nowe obiekty usługowe i handlowe, początkowo w przeważającej większości w okolicach centrum miejscowości, czyli w rejonie Nawsia, u zbiegu ul. Kościeliskiej i Krupówek oraz wzdłuż Krupówek. Funkcje uzdrowiska stopniowo wkraczały w strukturę mieszkalno-zagrodową

⁹ Z. Moździerz, *Główne nurty architektury Zakopanego*, [w:] *Architektura ziem górskich wczoraj - dziś – jutro*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa Instytutu Architektury i Urbanistyki Podhalańskiej Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Targu, Nowy Targ 2011, s. 40-41.

¹⁰ S. Żychoń, *Rozwój przestrzenny...*, dz. cyt., s. 424.

wsi, czego efektem był rozwój budownictwa, rozprzestrzeniający się w szczególności wzdłuż dróg. Lata 70-te i 80-te XIX w. były granicznym momentem przekształcenia w miejscowość uzdrowiskowo-letniskową, w tym okresie na wschodnich obszarach Zakopanego, na wydzielonych z gruntów dworskich parcelach leśnych, rozwijała się dzielnica uzdrowiskowa¹¹.

Rys. 2. Plan Zakopanego z przewodnika Walerego Eljasza, 1881 [w:] W. Eljasz: *Nowy ilustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*. Kraków 1881. Z archiwum Z. Możdzierza.

Budownictwo i architektura

Nowe uwarunkowania wykreowały potrzebę dostosowania tradycyjnych budynków podhalańskich do funkcji przyjmowania letników. Wpłynęło to na zmianę dotychczasowego przeznaczenia pomieszczeń, pojawienie się nowych funkcji, dostosowania dotychczas gospodarczego poddasza na funkcję mieszkalną.

W ostatnim 25-leciu XIX w. pojawił się w Zakopanem tzw. *styl uzdrowiskowy* w architekturze (zwany też szwajcarskim, tyrolskim, alpejskim). Korzenie tego stylu sięgają końca XVIII w., a rozpowszechniony został w latach 30-tych XIX w. Pierwszym budynkiem reprezentującym tę architekturę była „Eliaszówka” (1876–1877) przy Krupówkach, w kolejnych latach powstało szereg tego typu obiektów w różnych częściach Zakopanego.

¹¹ Tamże.

Na przełomie lat 1892–1893 powstał pierwszy obiekt w *stylu zakopiańskim*, willa „Koliba” przy ul. Kościeliskiej. Jej autorem był Stanisław Witkiewicz, który stworzył styl aspirujący do miana narodowego, mający być przeciwwagą kosmopolitycznego nurtu architektury szwajcarskiej. Powstanie na początku lat 90-tych XIX w. stylu zakopiańskiego było wypadkową kilku czynników: sytuacji politycznej i tęsknot niepodległościowych stanowiących tło poszukiwania stylu narodowego, fascynacji Tatrami, Zakopanem i kulturą góralską, powstaniem środowiska artystycznego, a przede wszystkim przybyciem Stanisława Witkiewicza. Okazał się on wizjonerem obdarzonym wielkim talentem i wyobraźnią, nie tylko w malarstwie, które było jego profesją, ale również w dziedzinie architektury.

Batalię o styl zakopiański, jego genezę i historię opisują m.in. Zbigniew Możdziej¹² i Barbara Tondos¹³. Architektura tego stylu, zwanego też witkiewiczowskim, wywodzi się z tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, jest przetworzeniem i transpozycją chałupy góralskiej. Sam Witkiewicz wielokrotnie podkreślał swą fascynację tradycyjnym budownictwem, zdobnictwem i życiem górali, co stało się inspiracją jego malarskiej wizji architektury. Na początku XX w. rozkwit architektury stylu zakopiańskiego z charakterystyczną konstrukcją ścian wieńcowych przerodził się w poszukiwania możliwości zastosowania tego stylu w *budynkach murowanych*. Związane to było zarówno z doprowadzeniem linii kolejowej do Zakopanego w 1899 r., jak i pożarami, które w latach 1899 i 1900 dokonały zniszczeń przy Krupówkach. Równolegle do pojawienia się murowanych obiektów stylu zakopiańskiego dotarły tu *eklektyzm* i *secesja*, w początkach XX w. powstał szereg budynków reprezentujących ten styl głównie przy Krupówkach.

Zakopane ośrodkiem kultury i myśli niepodległościowej

Wraz z rozwojem przestrzennym na przełomie XIX i XX w. Zakopane stało się ośrodkiem życia artystycznego i literackiego, „mekką” Polaków skupionych na idei niepodległościowej i politycznych losach narodu. Ośrodek ten miał mocne podstawy w postaci odkrytej na nowo starej, tradycyjnej kultury góralskiej¹⁴.

Okres międzywojenny

Odzyskanie niepodległości zwiększyło ruch turystyczny i przyspieszyło rozwój przestrzenny, na szerszą skalę odkryto narciarstwo, Zakopane zostało okrzyknięte zimową stolicą Polski, głównym ośrodkiem sportów zimowych, taternictwa i turystyki¹⁵.

¹² Z. Możdziej, *Koncepcja stylu narodowego Stanisława Witkiewicza i jej realizacja*, [w:] Z. Możdziej (red.): *Stanisław Witkiewicz – człowiek – artysta – myśliciel*, materiały z sesji zorganizowanej w osiemdziesiątą rocznicę śmierci artysty. Zakopane, 20 – 22 października 1995. Materiały Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, Vol. 2. Zakopane 1997, s. 293-328.

¹³ B. Tondos, *Styl zakopiański i zakopiańszczyzna*, Wrocław 2004.

¹⁴ A. Podraza, *Fenomen Zakopanego*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. R. Dutkovej, Kraków 1991, t. 1, s. 15.

¹⁵ Tamże, s. 14.

Początki planowania

W 1922 r. ogłoszono konkurs na plan regulacyjny Zakopanego, założenia tego konkursu opierały się na tezach Mieczysława Orłowicza z 1919 r., lansującego koncepcję miasta–ogrodu. W oparciu o wyniki konkursu w latach 1924-1928 powstał plan regulacyjny opracowany przez zespół pod kierunkiem Karola Stryjeńskiego. Zgodnie z materiałami opracowanymi przez Stefana Żychonia, w kolejnych latach powrócono do idei Jana Gwalberta Pawlikowskiego i Romana Felińskiego postulującej przeniesienie uzdrowiska na zbocza Gubałówki, w celu utworzenia tzw. „górnego Zakopanego”, obejmującego widokową dzielnicę mieszkaniową, hotelową i sanatoryjną, pozostawiając Zakopane dolne jako dzielnicę handlowo–administracyjną. W latach 1930-1936 powstała koncepcja zagospodarowania Skalnego Podhala, której istotą było wyznaczenie dwóch pasów uzdrowiskowych: Babia Góra–Czorsztyn i Witów–Bukowina. Rozwinięciem tej koncepcji, zmierzającej w kierunku deglomeracji Zakopanego, był opracowany w latach 1935-1937 ogólny plan zabudowy przez zespół pod kierownictwem Jana Chmielewskiego¹⁶.

FIS i zabudowa nowych dzielnic

Rosnąca popularność Zakopanego w latach międzywojennych, dodatkowo spotęgowana organizacją mistrzostw świata w narciarstwie klasycznym w latach 1929 i 1939, spowodowała przyspieszony rozwój przestrzenny, intensyfikację zabudowy w terenach już zainwestowanych oraz rozprzestrzenienie się jej na tereny otwarte. Zabudowa objęła tereny południowo-zachodnie, dotychczas leśne, gdzie w latach 1919–1929 powstały też nowe ulice – Grunwaldzka i ulica prowadząca do nowo wybudowanej skoczni narciarskiej wg projektu Stryjeńskiego. Dynamiczny rozwój i osiągnięcie liczby 25 000 mieszkańców skutkowało uzyskaniem przez Zakopane praw miejskich w 1933 r.¹⁷.

Nowe nurty w architekturze

W architekturze okresu międzywojennego pojawiło się kilka nurtów, występujących niejednokrotnie równocześnie, względnie zapożyczając wzajemnie pewne cechy charakterystyczne. Ogólnie wyodrębnić należy cztery kierunki - *styl zakopiański drugi*, obejmujący budynki murowane i drewniane, będące kontynuacją stylu zakopiańskiego, w tym obiekty ze zdobnictwem *art. deco*;

- *architektura modernizmu*, w tym *funkcjonalizm* oraz obiekty modernistyczne nawiązujące do historyzmu i regionalizmu;

- *historyzm lat dwudziestych (styl dworkowy i klasycyzm akademicki)*;

- *architektura organiczna oraz tzw. wolny funkcjonalizm (nowy regionalizm)*.

Równolegle do obiektów reprezentujących poszczególne style w architekturze powstawało również budownictwo bezstylowe, przewidziane na przyjęcie maksymal-

¹⁶ S. Żychoń, *Rozwój przestrzenny...*, dz. cyt., s. 457-461.

¹⁷ Tamże.

nej ilości turystów. Była to zabudowa powstająca najczęściej na obrzeżach miasta, bez udziału architektów, charakteryzująca się dysharmonijnymi formami, pozorującymi nawiązanie do tradycyjnej architektury regionalnej. W samym Zakopanem w tym okresie na skutek nasycenia rynku obiektami hotelowymi i pensjonatowymi zaczęły powstawać wielorodzinne budynki czynszowe.

Tematykę chronologicznego podziału architektury polskiej 1 połowy XX w. podejmuje Andrzej K. Olszewski¹⁸, natomiast usystematyzowania głównych nurtów architektury Zakopanego od początku XIX w. do 1939 r. dokonał Zbigniew Moździerz¹⁹. W oparciu o te badania przyjmuje się następujące kalendarium kształtowania struktury architektonicznej miasta na tle poszczególnych nurtów, z podziałem na architekturę regionalną i nieregionalną.

Tab.1. Kalendarium nurtów architektonicznych Zakopanego w okresie od początku XIX w. do 1939 r.

Opracowanie autora

Nurt architektoniczny	Okres występowania	Arch. regionalna	Arch. uniwersalna
1. Tradycyjne budownictwo podhalańskie	Początek XIX w. – około 1875 r.	•	
2. Budownictwo przemysłowe, budownictwo dworskie	Początek XIX w. – około 1875 r.		•
3. Architektura uzdrowska	Okolo 1876–1905		•
4. Styl zakopiański „w drewnie”	Okolo 1893–1905	•	
5. Styl zakopiański „w murze”	Okolo 1899–1918	•	
6. Eklektyzm i secesja	Okolo 1899–1918		•
7. Styl zakopiański drugi	Okolo 1919–1939	•	
8. Historyzm i modernizm	Okolo 1919–1939		•
9. Wolny funkcjonalizm, arch. organiczna, styl fisowski 39	Okolo 1930–1939		•
10. Styl funkcjonalny	Okolo 1930–1939		•

¹⁸ A. Olszewski, *Nowa forma w architekturze polskiej 1900-1925. Teoria i praktyka*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967.

¹⁹ Z. Moździerz, *Główne nurty...*, dz. cyt., s. 39-47.

1.2. Analiza kształtowania formy architektury pensjonatowej na tle współistnienia nurtów regionalnych i uniwersalnych Zakopanego w okresie od początku XIX w. do 1939 r.

KRYTERIA CHARAKTERYZUJĄCE

- Istota nurtu, charakterystyka ogólna, synteza cech charakterystycznych.
- Uwzględnienie specyfiki krajobrazowo-fizjograficznej.
- Uwzględnienie tożsamości kulturowej i kontekstu urbanistyczno-architektonicznego.
- Forma architektoniczna:
 - ogólny charakter formy architektonicznej, stopień jej jednorodności lub złożoności;
 - spójność formy z układem funkcjonalnym i systemem konstrukcyjno-materiałowym;
 - struktura przestrzenna, kompozycja, proporcje;
 - skala obiektów, gabaryty;
 - materiały wykończeniowe zewnętrzne;
 - detale, ornamentyka i kolorystyka.
- Konstrukcja, technologia, charakterystyka materiałowa;
- Przeznaczenie i układ funkcjonalny.

1.2.1. Tradycyjne budownictwo podhalańskie oraz budownictwo przemysłowe i dworskie w Zakopanem (początek XIX w. – około 1875r.)

1.2.1.1. Tradycyjne budownictwo podhalańskie w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Istotę budownictwa południowego Podhala obejmującego kotlinę zakopiańską i nazwanego tradycyjnym budownictwem podhalańskim stanowi racjonalne dostosowanie do uwarunkowań oraz logiczne współdziałanie jego poszczególnych komponentów. Jest to budownictwo strukturalne, synergiczne, w którym wszystkie elementy konstrukcji, funkcji, formy, technologii i materiału są uzasadnione, wpływają na siebie i kreują się nawzajem. W tradycyjnym budownictwie podhalańskim należy dokonać rozgraniczenia na budownictwo północnego Podtatrza polskiego i budownictwo połu-

dniowego Podtatrz polskiego, w tym kotliny zakopiańskiej. Różnice w kształtowaniu tego budownictwa nie wpływają na merytoryczne aspekty analizy porównawczej, w związku z tym pomimo szerszego zasięgu terytorialnego, tradycyjne budownictwo podhalańskie stanowi punkt odniesienia rozwoju architektury kotliny zakopiańskiej.

Wraz z ukształtowaniem się osadnictwa stałego na przełomie XVIII w. i XIX w. w kotlinie zakopiańskiej w miejsce budownictwa polaniarsko-pasterskiego pojawiły się chałupy i zagrody o charakterze rolniczym, dwuizbowe, z towarzyszącymi budynkami gospodarczymi. Z biegiem czasu chałupy jednotraktowe, w układzie czarna izba, sień, biała izba, rozwinęły się w dwutraktowe, z dodatkowymi komorami od strony północnej. Również układ elementów zagrody ulegał stopniowej rozbudowie, wraz z pojawieniem się nowych pomieszczeń gospodarczych przekształcał się z prostego układu części mieszkalnej i gospodarczej usytuowanych równolegle lub pod kątem prostym, w bardziej rozwinięty plan podkowy, względnie czworoboczny układ „okólny”. Część gospodarcza sytuowana była od strony zachodniej, aby osłonić chałupę mieszkalną przed porywistym wiatrem halnym. Frontowa ściana części mieszkalnej zwrócona była „na godzinę jedenastą”²⁰.

Jednym z prekursorów badań nad kulturą materialną Podhala, w tym budownictwem górali, był Władysław Matlakowski²¹.

Kształtowanie formy budownictwa pensjonatowego - początki

Tradycyjna chałupa podhalańska stanowi archetyp kształtowania formy zakopiańskiej architektury pensjonatowej. Jest to jakby osnowa na bazie której nastąpiły pierwsze działania zmierzające do przyjmowania gości i tworzenia podstaw przyszłej funkcji Zakopanego jako ośrodka turystycznego. Przedstawiona poniżej charakterystyka szczegółowa tego pierwowzoru, jakim jest chałupa podhalańska, da płaszczyzną porównawczą dla ukazania powstawania formy architektury pensjonatowej do roku 1989 oraz jej przemian po tej dacie.

W strukturze przestrzennej i formie obiektów istotą ukształtowania bryły chałupy (chaty) podhalańskiej jest horyzontalna, zwarta kompozycja stromego dachu półszczytowego i ściany zrębowej. Analizy proporcji poszczególnych elementów tradycyjnego, jednotraktowego budynku podhalańskiego dokonał Wiesław Białas²², zwracając uwagę na charakterystyczne jego cechy:

- stosunek szerokości ściany szczytowej do wysokości zrębu mierzonej do okapu dachu wynosił 2 : 1;
- stosunek długości ściany frontowej do szerokości ściany szczytowej 5 : 2;
- stosunek wysokości ściany do wysokości dachu to od 1 : 1,5 do 1 : 1,75.

²⁰ W. Białas, *Budarka*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. R. Dutkovej, Kraków 1991, t. 1, s. 578-599.

²¹ Władysław Matlakowski (1850–1895), lekarz warszawski, twórca monografii: *Budownictwo ludowe na Podhalu* (1892) oraz *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu* (1901), przez wielu uważany za inspiratora powstania stylu zakopiańskiego.

²² Tamże, s. 587.

Dach ukształtowany był symetrycznie, o prostych połaciach nachylonych pod kątem około 50 stopni. Proporcje połaci półszczytu do wysokości dachu wynosiły 1:1. Oś wejścia usytuowana była pośrodku, co wynikało ze zbliżonych wymiarów czarnej i białej izby, przedzielonych sienią. W chałupach, w których przy białej izbie pojawiała się komora oś wejścia była przesunięta, frontową ścianę doświetlały najczęściej po dwa symetrycznie usytuowane okna. Wejście pierwotnie nie było podkreślone, jednak z czasem zaczęły pojawiać się ganki przekryte dwuspadowym dachem.

Charakterystyczną cechą ukształtowania budynków była prostota, zwartość bryły oraz powściągliwość w stosowaniu detalu, zdobnictwa i ornamentyki. Malowniczość obiektów zdefiniowana była ich proporcjami i zastosowanym materiałem. Nieliczne detale podporządkowane funkcji lub roli użytkowej, np. profil wcięcia rysia zapewniający właściwe przeniesienie obciążeń i zapobiegający zawilgoceniu ściany, układ desek „w jodełkę” w szczycie zapewniający właściwe odprowadzenie wody deszczowej, itp. Wszystkie elementy budowli niezbędne, ergonomiczne względnie coś oznaczające, jak np. ornamentyka i zdobnictwo, stosowane głównie wewnątrz, w celu upiękśnienia miejsca codziennego przebywania. Od zewnątrz detal pojawiał się w charakterystycznych miejscach, jak np. na odrzwiach zdobionych „psami” i kołkami²³.

W zakresie konstrukcji i materiału drewno było podstawowym tworzywem budowlanym, uniwersalnym zarówno ze względu na dostępność jak i właściwości. Jak twierdzi Wiesław Białas budulcem konstrukcyjnym było drewno świerkowe, o odpowiedniej twardości, odporne na działanie czynników atmosferycznych i szkodników. Jodła wykorzystywana była często na dranice, stanowiące pokrycie dachu, natomiast z modrzewia wykonywano stolarkę. Budynki wznoszone były przez góralskich cieśli zwanych „budarzami”, a ich zajęcie określano jako „budarka”. Wielu z nich było mistrzami w swym zawodzie, a podstawowe narzędzie stanowiła siekiera, zwana „rąbanicą”²⁴.

Główną konstrukcję budynków tworzyła ściana wieńcowa wykonana z ociosanych, przesuszonych bali drewna zwanych płazami, o grubości 16–18 cm, a szerokości sięgającej ok. 70 cm. Budowę rozpoczynano zwykle układając na kamieniach zwanych „peckami” pierwszy wieniec z nieco grubszych belek podwalinowych. Początkowo płazy w narożach łączono w tzw. „zamek francuski”, a w okresie późniejszym zaczęto stosować szczelnie mocujący „zamek podhalański”. Izolacyjność termiczną ściany zapewniało „mszenie”, czyli uszczelnienie dystansu pomiędzy płazami oraz „ostatki” zapobiegające przemarzaniu ściany. Mocowanie odrzwi i okien wykonywane było na słupy wiązane, przy użyciu wpustów i czopów, zapewniających stabilne połączenie ze ścianą, okna wzmacniane były dodatkowo zacięciami w płazach zwanymi „uszami”, zapobiegającymi skutkom ssania wiatru halnego. Ostatni wieniec płazów pod powalą był grubszy i tworzył tzw. „warsoł”, spełniający rolę dodatkowego

²³ W. Matlakowski, *Budownictwo ludowe na Podhalu*, Kraków 1892.

²⁴ W. Białas, *Budarka...*, dz. cyt., s. 589.

uszczelnienia. Charakterystycznym i symbolicznym elementem był sosrąb²⁵, na którym opierały się belki stropowe. Konstrukcję okapu tworzyły belki wysunięte poza lico zewnętrzne ściany, tzw. rysie, natomiast więźba dachu wykonywana była jako krokwiowo-jętkowa. Zgodnie z opisem Wiesława Białasa długość krokwi wynosiła 6/7 lub 5/6 szerokości budynku, w kalenicy krokwie łączone były na zwiłtowanie. „Pół siągi” poniżej kalenicy wzmacniano je „bantem”, czyli jętkami. Pokrycie wykonywano z jodłowych dranic, układanych w dwóch lub trzech „szorach” (rzędach), w bogatszych domach pokrycie stanowił gont łupany o długości jednego łokcia na dubelt (podwójnie). Do wszelkiego rodzaju połączeń używano drewnianych kołków.

W zakresie funkcji tradycyjny budynek podhalański składał się z trzech izb: czarnej, pełniącej rolę kuchni i jadalni, białej, o przeznaczeniu bardziej reprezentacyjnym oraz sieni przedzielającej te dwie izby. obok białej izby niejednokrotnie pojawiała się komora, służąca jako magazyn. Zbliżone do kwadratu izby czarna i biała miały zwykle wymiary 3 x 3 „siągi”²⁶.

W latach sześćdziesiątych XIX w. obserwuje się zjawisko przekształcania tradycyjnego budynku podhalańskiego związane z pojawieniem się letników i koniecznością dostosowania programu funkcjonalnego do ich potrzeb. W obiektach tych pojawia się ganek wejściowy na frontowej elewacji, dwutraktowy układ pomieszczeń, większe okna i drzwi oraz niekiedy wykorzystanie poddasza na tzw. wyżkę mieszkalną. W niektórych budynkach zaczyna się pojawiać dekoracja z ażurowo wycinanych desek²⁷, nie spełniająca roli użytkowej oraz inne działania mające przyciągnąć przybyszów i stanowiące prefigurację rozwoju architektury pensjonatowej.

Tab. 2. Systematyzacja cech formy tradycyjnego budownictwa podhalańskiego	
	Opracowanie autora
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Równowaga i prostota, tektoniczna struktura formy, sprzężenie horyzontalnej, zwartej kompozycji stromego dachu półszczytowego i drewnianej ściany zrębowej.
Krajobraz, fizjografia	Podstawowa rola czynnika przyrodniczego. Wykreowanie podstawowego budulca - drewna – w odpowiedzi na charakterystykę fizjograficzną obszaru kotliny zakopiańskiej. Kształt dachu i nachylenie jego połaci zapewniające przeniesienie sił parcia i ssania wiatru oraz zapobiegające zaleganiu śniegu, przestrzeń poddasza często przeznaczona na magazynowanie siana stanowiąca skuteczną ochronę cieplną.

²⁵ Sosrąb (sosręb) – główna belka o przekroju prostokątnym. Poza rolę konstrukcji nośnej stropu sosręb był istotnym elementem wnętrza, wycinano na nim ornament roślinny (*leluje*) i geometryczny (rozetki) oraz datę powstania budynku.

²⁶ Siąga (sążeń) w Galicji miał około 177 cm - 178 cm.

²⁷ Tamże, s. 597 - 599.

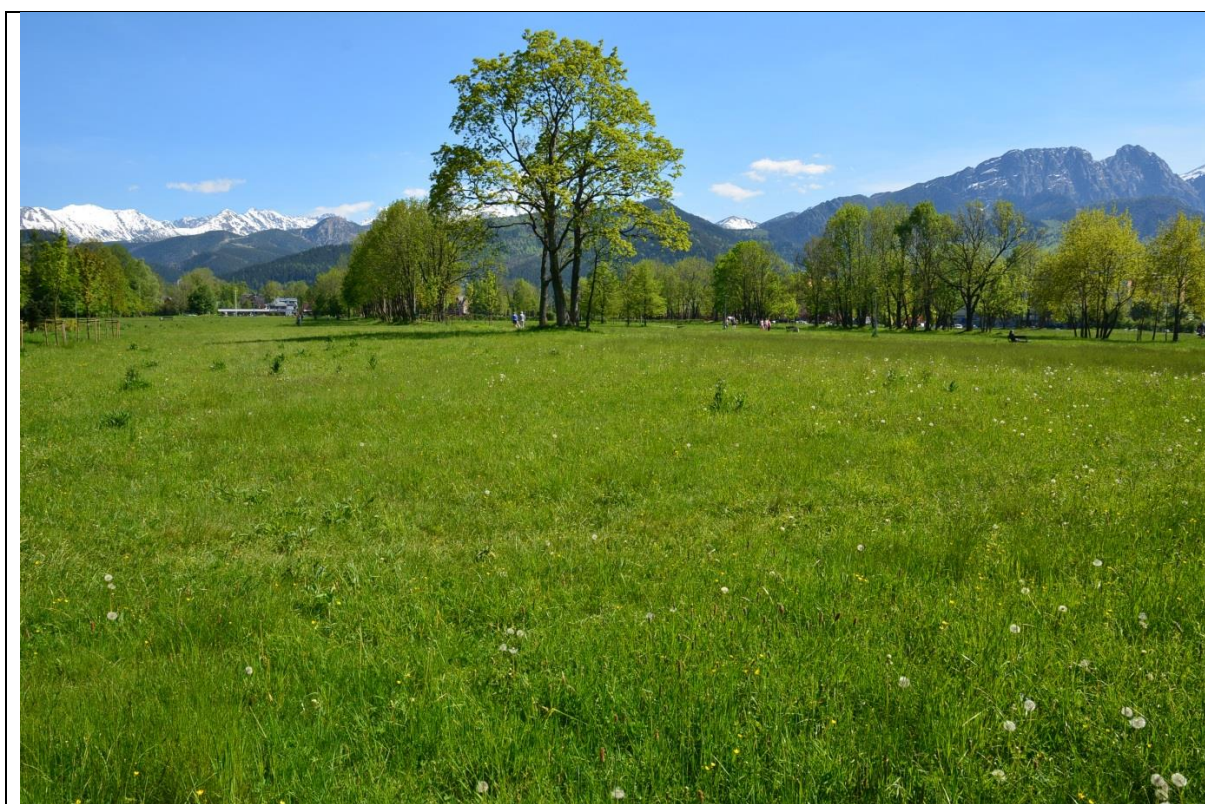
Tożsamość kulturowa	Tradycyjne budownictwo podhalańskie tworzy archetyp tożsamości kulturowej w tym zakresie.
Kontekst przestrzenny	Obiekty wpisują się w istniejący, przyrodniczo-krajobrazowy kontekst przestrzenny utworzony przez naturę.
Jednorodność, złożoność	Zwartość i spójność bryły oraz jednolita charakterystyka materiałowa tworzą jednorodność formy.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Tektonika, forma i kształt budynków wynikające z konstrukcji, materiału i funkcji.
Struktura przestrzenna, proporcje	Pozioma, zwarta bryła oparta na rzucie wydłużonego prostokąta złożonego z dwóch kwadratów, dominujący, stromy dach półszczytowy, symetria ukształtowania elewacji.
Skala obiektów, gabaryty	Niewielka skala obiektów dostosowana do skali człowieka i odzwierciedlająca potrzeby funkcjonalne.
Materiały, technologie	Ukształtowanie optymalnej konstrukcji drewnianej, tworzącej elastyczne, przegubowe połączenia statyczne, będące wynikiem wielowiekowych doświadczeń na tle właściwości klimatu. Znajomość technologii budowy, dostępność materiałów i narzędzi oraz intuicyjna znajomość statyki i zasad budowania.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Wszystkie elementy budowli niezbędne i ergonomiczne, jak np. ornamentyka i zdobnictwo, stosowane głównie wewnątrz. Nieliczne detale podporządkowane funkcji lub roli użytkowej, od zewnątrz detal pojawia się w charakterystycznych miejscach, jak np. na odrzwiach zdobionych „psami” i kołkami.

Tab. 3. Wybrane przykłady tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, w tym początki budownictwa pensjonatowego

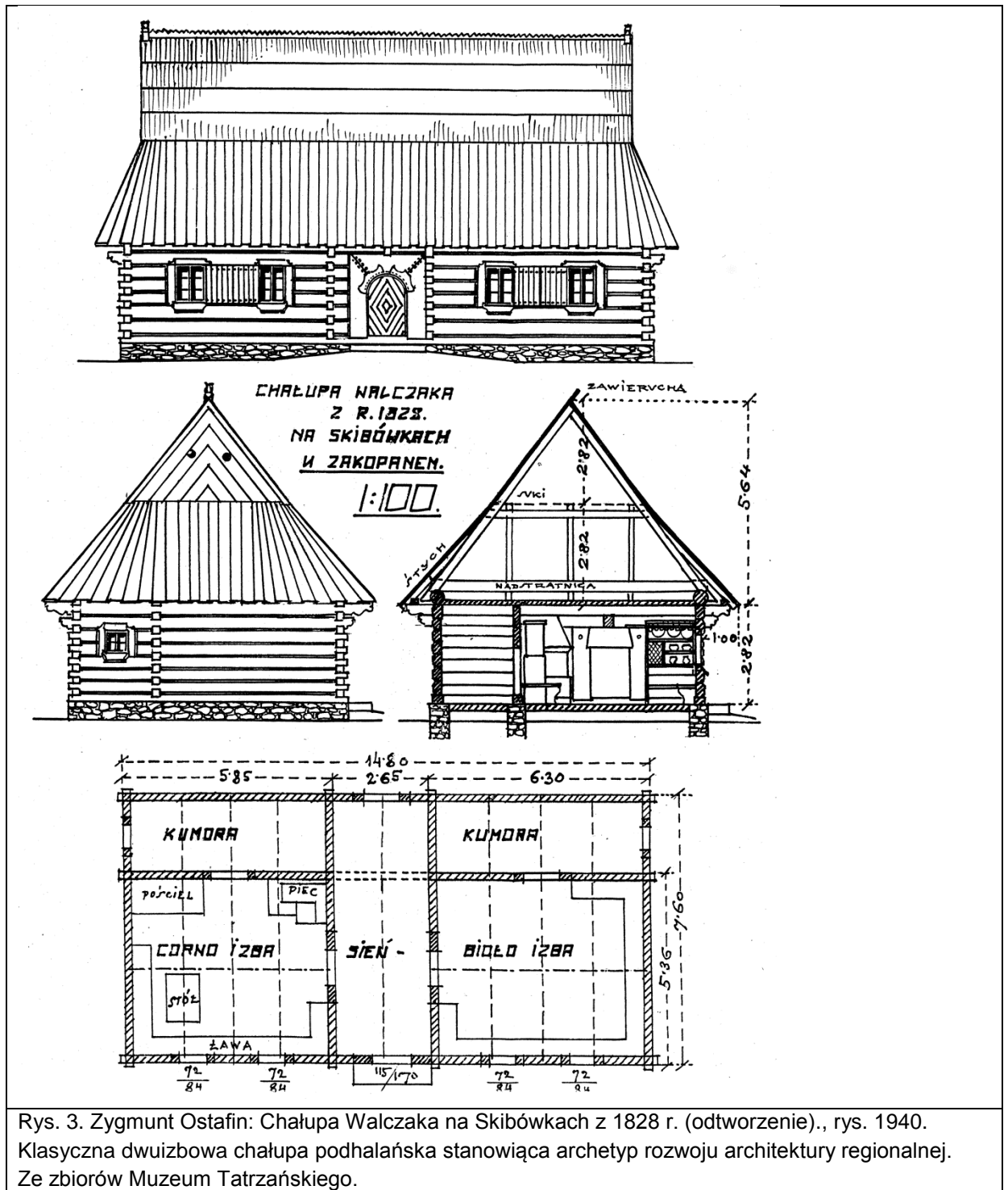
- Chałupa Walczaka na Skibówkach, 1828.
- Chałupa Sabały na starych Krzeptówkach [fot. 4]
- Chałupa Józefa Sieczki przy ul. Kościeliskiej, 1866 [fot. 6].
- Chałupa Gąsieniców Sobczaków przy Drodze do Rojów [fot. 7].
- Dom Józefa Krzeptowskiego przy ul. Kościeliskiej, około 1845 [fot. 9].
- Chałupa Macieja Sieczki „Przewodnika” przy Drodze na Szymoszkową, około 1865 [fot. 8, 12].
- Chałupa Janików przy ul. Kościeliskiej, około 1870r.
- Chałupa Sebastiana Ustupskiego przy ul. Kościeliskiej, około 1880r.
- Chałupa Majerczyków przy ul. Kościeliskiej [fot. 10].
- Chałupa Gąsieniców Walczaków.
- Chałupa Gąsieniców Fronków przy ul. Kościeliskiej.

[2] Równia Krupowa, płaska polana pasterska w centralnej części Zakopanego. Fot. Akwit Szubert, ok. 1876–1878. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[3] Równia Krupowa współcześnie. Jeden z symboli Zakopanego, atrakcyjna przestrzeń rekreacyjna w centrum miasta. Fot. aut.

[4] Jednoizbowa chałupa Sabala na Starych Krzeptówkach, początek XIX w. Fot. Adam Krzeptowski, 1938. Z archiwum Z. Moździerza.

[5] Klasyczna dwuizbowa chałupa podhalańska. Fot. W. Eljasz, ok. 1895. Z archiwum Z. Moździerza.

[6] Chałupa Józefa Sieczki przy ul. Kościeliskiej (1866). Ganek wejściowy i „biała izba” z myślą o „letnikach”. Fot. z archiwum Z. Moździerza.

[7] Chałupa Gąsieniców Sobczaków przy Drodze do Rojów, ok. 1830, 1870. Fot. Z. Moździerz, 1984.

[8] Chałupa Macieja Gąsienicy Sieczki „Przewodnika” przy Drodze na Szymoszkową (1865), fot. W. Eljasz z 1870 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[9] Dom Józefa Krzeptowskiego przy ul. Kościeliskiej, ok. 1849, 1870. Fot. W. Eljasz 1895. Poddasze przeznaczone pod wynajem. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

	
<p>[10] Chałupa Majerczyków przy ul Kościeliskiej, połowa XIX w. Stan obecny, fot. aut.</p>	<p>[11] Chałupa przy ul. Kościeliskiej dostosowana pod wynajem, połowa XIX w. Stan obecny, fot. aut.</p>
	
<p>[12] Dom Macieja Gąsienicy Sieczki Sieczki „Przewodnika” przy Drodze na Szymoszkową (1865) po przebudowie na potrzeby wynajmu. Stan obecny, fot. aut.</p>	<p>[13] Chałupa Gąsieniców Sieczków przy ul. Kościeliskiej z połowy XIX w. Stan obecny po renowacji, fot. aut.</p>

1.2.1.2. Budownictwo przemysłowe i dworskie w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

W charakterystyce omawianego nurtu budownictwa i architektury należy zwrócić uwagę na ograniczenie związanej z nim zabudowy do jednego rejonu Zakopanego, tzn. do zwartej osady w Kuźnicach. Ośrodek ten stanowił niewątpliwie ingerencję w środowisko naturalne Doliny Bystrej, zaskakująca jest zachowana na starych fotografiach intensywność zainwestowania tego obszaru. Charakter osady nie harmonizuje z otaczającym krajobrazem, nie wpisuje się w niego organicznością form, chaotycznie porzucana intensywna zabudowa tworzy kontrast w środowisku naturalnym.

Rozkwit ośrodka hutniczego w Kuźnicach na początku XIX w. spowodował rozbudowę obiektów przemysłowych i gospodarczych, w tym mieszczących urządzenia związane bezpośrednio z technologią produkcji hutniczej. Zgodnie z opisami Hen-

ryka Josta²⁸ oraz Zbigniewa Moździerza²⁹, powołującego się na zapiski Ludwika Zejsznera, zakład obejmował m.in. wielki piec, fryszerki, młotownię, odlewnię, gwoździarnię, walcownię, ślusarnię, modelarnię, warsztat tokarski oraz kuźnię zwaną „Młotem Anny”. Obiektom tym towarzyszyły zabudowania gospodarcze, administracyjno-magazynowe, domki hamerników oraz wzniesiony w latach trzydziestych XIX w. dwór kuźnicki. Pomimo pozornie chaotycznego charakteru zagospodarowania terenu osada tworzyła w pewnym stopniu jednolitą stylistycznie formę zabudowy, co w związku ze zróżnicowanym przeznaczeniem tych obiektów świadczyć może o braku spójności formy obiektów z ich funkcją.

Zespół obiektów przemysłowych tworzyły murowane, otynkowane budynki o bielonych ścianach i historycznym wyrazie, nawiązujące do tradycji klasycystycznej. Przekryte były czterospadowymi, lub dwuspadowymi naczółkowymi dachami o niewielkim nachyleniu, krytymi gontem. Wielki piec był podłużnym obiektem powiązany z murowanym budynkiem o czterospadowym dachu.

Fragment osady tworzyły domki robotników zatrudnionych przy wytopie rudy, tzw. hamerników. Były to niewielkie, prymitywnie zbudowane, drewniane domki ze ścianami zrębowymi, bielonymi wapnem aby przedłużyć ich żywotność, posiadające dwuspadowe dachy. Budynki te oparte były na rzucie zbliżonym do kwadratu i obejmowały jedną izbę z sienią.

Centralną część pozaprzemysłową ośrodka w Kuźnicach stanowił dwór Homolacsów, który był rozłożystą budowlą opartą na trójbocznym rzucie z dziedzińcem, utworzoną z części głównej i dwóch nieco niższych, prostopadłych skrzydeł. Obiekt przekryty był czterospadowym dachem mansardowym, od strony północnej prowadziły do niego reprezentacyjne, barokowe schody zewnętrzne, łączące dwór z rozległym parkiem.

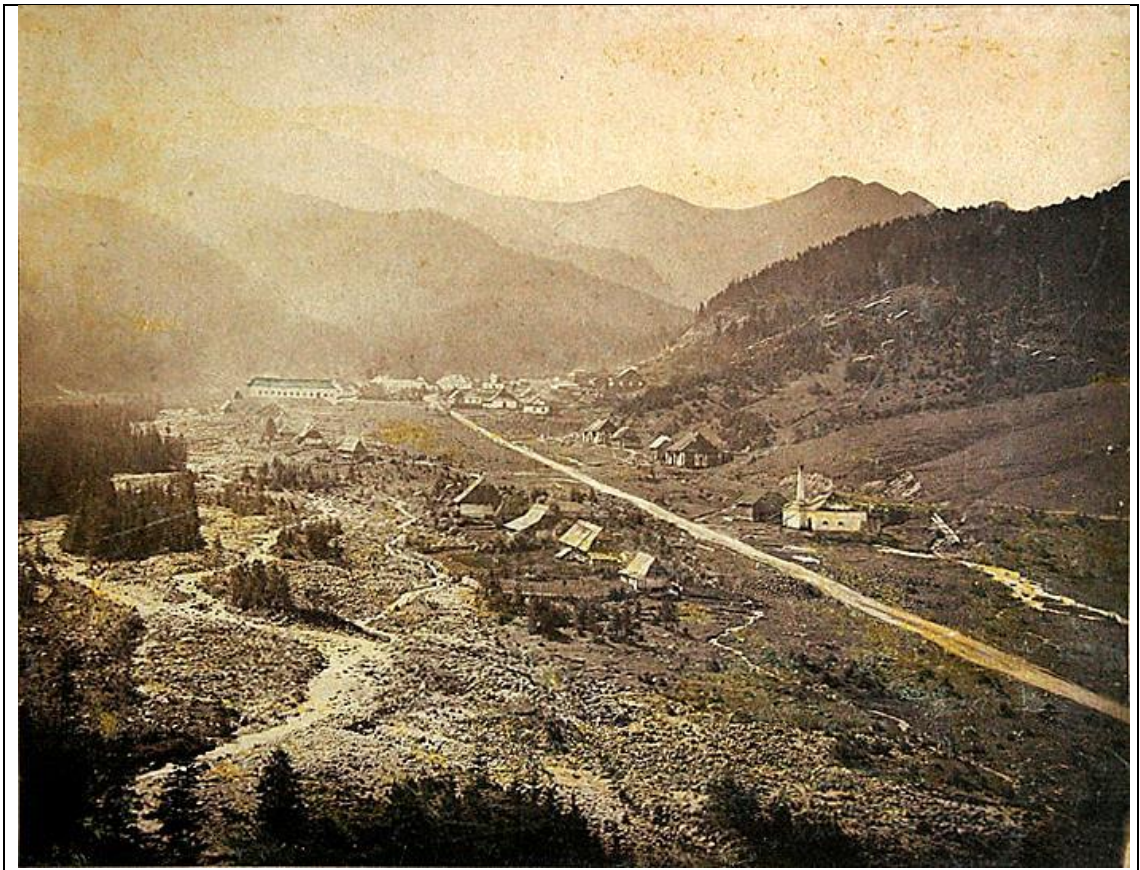
W omawianym nurcie nie odnotowano przykładów architektury pensjonatowej.

Rozkwit ośrodka w Kuźnicach wywarł znaczny wpływ na zainicjowanie ruchu turystycznego oraz rozwój przestrzenny Zakopanego. Pisał o tym Stefan Żychoń³⁰, stwierdzając, iż kolebką lecznictwa pod Tatrami były osady hutnicze, które kuracjusze zaczęli odwiedzać w początkach XIX w. Były tam w miarę dogodne warunki zakwaterowania i zabiegów leczniczych, a także bliskość hal umożliwiających wycieczki górskie. Pomimo to osada hutnicza w Kuźnicach nie wykreowała form budownictwa czy architektury szczególnie dostosowanej do przyjmowania gości, a więc będącej pierwowzorem architektury pensjonatowej.

²⁸ H. Jost, *Górnictwo, hutnictwo...*, dz. cyt., s. 376-377.

²⁹ Z. Moździerz, *Główne nurty...*, dz. cyt., s. 39-47.

³⁰ S. Żychoń, *Rozwój przestrzenny...*, dz. cyt., s. 429.

[14] Ośrodek hutniczy w Dolinie Bystrej. Fot. Miletius Dutkiewicz, 1860. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[15] Dolina Bystrej współcześnie. Fot. aut.

Tab. 4. Wybrane przykłady ogólne budownictwa przemysłowego i dworskiego

- Dworek oficjalistów, 1830.
- Karczma, 1830.
- Dwór Homolacsów, 1831–1832, [fot. 15].
- Domki hamerników.
- Obiekty przemysłowe.
- „Młot Anny”, 1835.
- Wozownia, 1850 [fot. 16].

[16] Dwór Homolacsów 1831-1832, fot. Walery Rzewuski ok. 1860.
Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[17] Odtworzenie parku kuźnickiego i fragmentu dworu, 2005r, proj. Anna Rafacz, Rafał Rafacz. Fot. z archiwum Biura Amar.

[18] Wozownia, 1850.
Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[19] Wozownia z 1850 r – stan obecny.
Fot. aut.

1.2.2. Styl zakopiański „w drewnie” (około 1893–1905) oraz architektura uzdrowskowa w Zakopanem (około 1876–1905)

1. 2. 2. 1. Styl zakopiański „w drewnie” w Zakopanem Charakterystyka ogólna nurtu

Geneza stylu zakopiańskiego związana jest z poszukiwaniem tożsamości narodowej w okresie zaborów (założenia ideowe) oraz tendencją do szukania inspiracji w tradycyjnym budownictwie ludowym (założenia artystyczne)³¹. Jego istotą jest nadzędność kształtowania formy nad względami funkcjonalno-użytkowymi, malowniczość i dekoracyjność. Architektura witkiewiczowska harmonijnie wpisuje się w krajobraz tatrzański i dostosowuje do wymogów fizjograficznych Kotliny Zakopiańskiej. Podstawowym budulcem są materiały miejscowe, drewno świerkowe i kamień naturalny. Styl zakopiański honoruje architektoniczne dziedzictwo kulturowe i archetyp budownictwa zakopiańskiego, którym jest tradycyjne budownictwo górali. Kontynuuje jego wartości, ale również je wzbogaca i dostosowuje do nowych potrzeb i uwarunkowań: Pokrewna pozostaje konstrukcja i technologia ściany wieńcowej oraz więźby dachowej, a także horyzontalne ukształtowanie bryły obiektów z dominującym stromym dachem półszczytowym i ścianą wieńcową. Zbliżone są również następujące proporcje części drewnianej bryły głównej: stosunek szerokości ściany szczytowej do wysokości zrębu, stosunek długości ściany frontowej do jej szerokości, stosunek wysokości ściany do wysokości dachu oraz symetryczne ukształtowanie dachu o kącie nachylenia ok. 50 stopni. Podobna jest technika budowy części drewnianych i narzędzia.

Styl zakopiański wprowadza też nowe wartości w ukształtowaniu bryły, w postaci innej skali obiektów, większych ich wymiarów dostosowanych do funkcji willi, pensjonatów i hoteli. Następuje rozbicie i rozczłonkowanie brył, wprowadzenie elementów uzupełniających: ganków, werand, wyglądów, balkonów itp. Detale, zdobniczość i ornamentyka zyskują na znaczeniu, powstają nowe, względnie przekształcone motywy geometryczne i roślinne: „rysie”, „psy”, „pazdury” „słoneczka”, krzyżyki, kapliczki; „leluje”, paprocie, limby. Znaczna część elementów zdobniczych nie spełnia już roli funkcjonalno-użytkowej.

Do powyższych nowych zjawisk w architekturze witkiewiczowskiej wpływających na kreację formy należy dodać następujące: wprowadzenie murowanych ścian piwnic i murowanych kominów, zmiany w konstrukcji więźby dachowej ze względu na piętro użytkowe, stropy belkowe izolowane akustycznie.

Geneza w.w. zmian tkwi w transformacji przeznaczenia i funkcji obiektów z mieszkalno-gospodarczej na mieszkalno-turystyczną.

³¹ Z. Moździerz, *Dom „Pod Jedłami” Pawlikowskich*, Zakopane 2003, s 31, 197, 201.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

Zagadnienia struktury przestrzennej i formy obiektów pensjonatowych stylu zakopiańskiego są przedmiotem licznych badań, m.in. autorstwa Barbary Tondos³² i Zbigniewa Moździerza³³. W ukształtowaniu bryły charakterystyczną cechą architektury tego stylu jest jej malowniczość oraz nadrzędność cech formy nad względami funkcjonalno-użytkowymi. Sylwety obiektów potraktowane są rzeźbiarsko, z licznymi uskokami, wysunięciami i załamaniem, pomimo zwartego układu w rzucie poziomym. Zwraca uwagę horyzontalne ukształtowanie kompozycji obiektów, ze stromym, dominującym dachem półszczytowym. Główny, podłużny korpus budynku przecięty jest zwykle prostopadłym skrzydłem bocznym, wysuniętym nieznacznie w ścianie frontowej i uzewnętrzniającym układ pomieszczeń dziennych na parterze i gościnnych na piętrze. Kalenica tego skrzydła usytuowana jest powyżej poziomu głównej kalenicy.

Budynki składają się zwykle z kondygnacji parteru, piętra, niskich piwnic oraz przestrzeni strychowej. Piętro ograniczone jest kubaturą dachu poza poprzecznym skrzydłem, którego ściany wznoszą się o jedną kondygnację powyżej. Kąt nachylenia głównych połaci dachu wynosi około 50 stopni, na 1/3 długości połaci płaszczyzny dachu są nieznacznie przełamane, tworząc tzw. „przysztych”, umożliwiające poszerzenie okapów. Wysokie podmurówki piwnic o lekko pochylonych ścianach z kamienia łamanego, o niejednokrotnie zróżnicowanej wysokości ze względu na pochylenie terenu oraz łukowe otwory w tych ścianach podkreślają malowniczość obiektów.

Istotną rolę w tworzeniu formy budynków spełniają elementy uzupełniające główną sylwetę, materiały elewacyjne, zdobnictwo i ornamentyka. Są to m.in. wysunięte tarasy i balkony z drewnianymi balustradami, wyglądy i lukarny w dachu doświetlające pomieszczenia piętra, wysunięte ganki wejściowe, werandy i facjatki. Otwarcia w dachach występują zarówno w postaci pulpitowego otwarcia połaci, z listewkowym motywem wschodzącego słońca na ścianach bocznych, jak i jako lukarny przekryte dwuspadowym względnie półszczytowym daszkiem. Ornamentyka na balustradach występuje jako roślinna o miękkich, secesyjnych lub zgeometryzowanych liniach. Do innych występujących motywów dekoracyjnych należy również zaliczyć ozdobne zakończenia kominów, koronkę z gontu na kalenicy, „pazdury”, ozdobne odrzwia z „psami” i kołkowaniem, „kapliczki” doświetlające szczyty, „słoneczka” w szczytach i inne³⁴. Charakterystycznym elementem tego nurtu jest często występujący „przyłap”, czyli otwarta, wysunięta weranda na tarasie, przekryta dachem. Podstawowe materiały decydujące o charakterze elewacji to ściana wieńcowa z płazów, dach kryty gontem i kamień naturalny podmurówek i cokołów³⁵.

³² B. Tondos, *Styl zakopiański...*, dz. cyt., s. 137-149.

³³ Z. Moździerz, *Dom „Pod Jedlami”...*, dz. cyt., s. 215-226.

³⁴ Teresa Jabłońska, *Styl zakopiański Stanisława Witkiewicza*, Olszanica 2008.

³⁵ Zob. B. Tondos, *O niektórych cechach stylu zakopiańskiego*, [w:] Z. Moździerz (red.): *Stanisław Witkiewicz – człowiek – artysta – myśliciel*, materiały z sesji zorganizowanej w osiemdziesiątą rocznicę śmierci artysty. Zakopane, 20 – 22 października 1995. Materiały Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, Vol. 2. Zakopane 1997, s. 329-339.

Konstrukcją główną stanowi zwykle układ zewnętrznych i wewnętrznych ścian wieńcowych oraz drewnianych stropów belkowych. Konstrukcja dachu to więźba drewniana, najczęściej o ustroju jętkowym z dwoma słupami i płatwiami pośrednimi. Dach obejmuje piętro mieszkalne i nieużytkową przestrzeń strychową. Konstrukcja drewniana tworząca główne części budynków opiera się na murowanych z kamienia na zaprawie betonowej, solidnych ścianach piwnic. Od poziomego posadowienia ponad kalenicę wyprowadzone są ceglane kominy dymowe.

Program funkcjonalny składa się zwykle z części dziennej na parterze, obejmującej salon, jadalnię wraz z kredensem, pokoje gościnne oraz werandy, ganki i ewentualnie przyłap. Piętro przeznaczone na pokoje gościnne z komorami oraz sień. W piwnicach, usytuowanych najczęściej pod częścią obrysu budynku, znajdują się pomieszczenia gospodarcze, kuchnie, spiżarnie i pralnie.

Tab. 5. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
	Opracowanie autora
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Malowniczość, rzeźbiarskie potraktowanie bryły, harmonijne proporcje ściany zrębowej i stromego, półszczytowego dachu, dekoracyjność formy, nasycenie detalem drewnianym.
Krajobraz, fizjografia	Dostosowanie obiektów do specyfiki fizjograficznej środowiska i otoczenia krajobrazowego.
Tożsamość kulturowa	Honorowanie i podkreślanie środowiska kulturowego, tworzenie nowych wartości dziedzictwa kulturowego.
Kontekst przestrzenny	Kontekstualizm, wpisanie w kontekst przestrzenny architektoniczno-urbanistyczny i krajobrazowo-przyrodniczy.
Jednorodność, złożoność	Rozbicie i rozczłonkowanie brył oraz wprowadzenie zdobnictwa, detalu i ornamentyki tworzy złożone formy.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Ukształtowanie bryły i detalu nie stanowią bezpośredniego odzwierciedlenia funkcji i konstrukcji.
Struktura przestrzenna, proporcje	Horyzontalne ukształtowanie sylwety obiektów z dominującym stromym dachem półszczytowym i ścianą wieńcową, bryła główna oparta na rzucie wydłużonego prostokąta.
Skala obiektów, gabaryty	Skala obiektów dostosowana do nowych potrzeb i szerszego programu funkcjonalnego pensjonatów, stąd wymiary większe niż w tradycyjnym budownictwie podhalańskim.
Materiały, technologie	Podstawowy materiał budowlany: drewno świerkowe – ściany wieńcowe, stropy, więźby dachowe, pokrycia gontem, ściany piwnic murowane.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Detale, zdobnictwo i ornamentyka: odrzwia, „rysie”, „słoneczka”, krzyżyki, kapliczki, motywy roślinne jak leluje, paprocie, limby, dominujący kolor naturalnego drewna.

Tab. 6. Wybrane przykłady ogólne architektury stylu zakopiańskiego

- Willa „Pepita”, 1893, ul. Chałubińskiego, proj. St. Witkiewicz.
- Willa „Pod Jedlami”, 1896–1897, ul. Koziniec, proj. St. Witkiewicz [fot. 20, 21], rys. 4.
- Willa „Bałamutka”, 1901–1902, ul. Jagiellońska, proj. Eugeniusz Wesołowski.
- „Witkiewiczówka”, 1903–1904, ul. Droga na Antałówkę, proj. Jan Witkiewicz Koszczyc [fot. 22].
- Kaplica Uznańskich, 1904–1907, Jaszczurówka, proj. St. Witkiewicz [fot.23].

Wybrane przykłady architektury pensjonatowej stylu zakopiańskiego

- „Koliba”, 1892–1893 (rozbudowana do funkcji pensjonatowej w 1901 r.), ul. Kościeliska, proj. St. Witkiewicz [fot. 24, 25].
- Pensjonat „Korwinówka” (obecnie „Oksza”), 1895, ul. Zamoyskiego, proj. St. Witkiewicz [26].
- Pensjonat „Staszczkówka”, 1895–1897, ul. Krupówki, proj. St. Witkiewicz.
- Dom Zdrowia dra Mariana Hawranka, 1897–1898, ul. Chramcówki, proj. St. Witkiewicz.
- Willa „Obrochtówka”, 1897–1898, ul. Kraszewskiego, proj. Jan Obrochta.
- Pensjonat „Jutrzenka”, 1897–1898, ul. Grunwaldzka, proj. Kazimierz Kreczmer [fot. 27].
- Willa pod Matką Boską, 1898, ul. Chramcówki, proj. Z. Dobrowolski.
- Willa „Turnia”, 1906, ul. Kościuszki, proj. Jan Obrochta.

Przykłady ogólne

[20] Willa „Pod Jedlami – fot. z roku 1897.
Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[21] Willa „Pod Jedlami”, sztandarowy obiekt stylu, 1896–1897, przy ul. Koziniec, proj. St. Witkiewicz. Stan obecny. Fot. aut.

[22] „Witkiewiczówka” – malowniczość formy stylu zakopiańskiego, 1903–1904, przy Drodze na Antałówkę, proj. Jan Witkiewicz Koszczyć. Fot. aut.

[23] Kaplica Uznańskich – styl zakopiański w architekturze sakralnej, 1904–1907, Jaszczurówka, proj. St. Witkiewicz. Fot. aut.

Architektura pensjonatowa

[24] „Koliba” – fot. z roku 1901. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

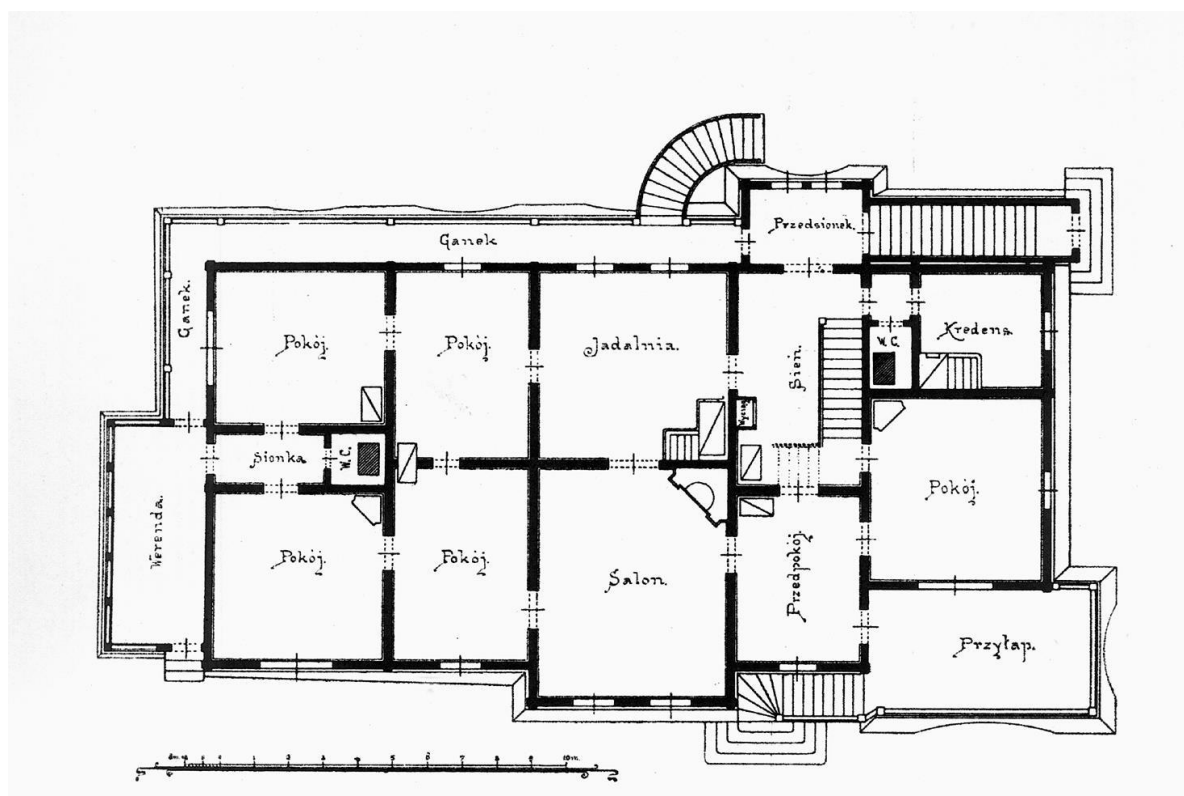
[25] Pierwszy dom w stylu zakopiańskim – „Koliba”, 1892-1893, przy ul. Kościeliskiej, proj. St. Witkiewicz. Stan obecny. Fot. aut.

[26] Pensjonat „Oksza”, 1895, przy ul. Zamoyckiego, proj. St. Witkiewicz. Symetria elewacji frontowej i proporcje są odzwierciedleniem formy klasycznej chałupy podhalańskiej. Fot. aut.

[27] Pensjonat „Jutrzenka”, 1900, przy ul. Grunwaldzkiej, proj. K. Kreczmer. Horyzontalne ukształtowanie, harmonijne proporcje ściany zrębowej i dachu. Fot. aut.

Rys. 4. Willa „pod Jedlami” – rysunek rzutu parteru (fragment inwentaryzacji wykonanej przez E. Wesołowskiego, 1910). Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

1.2.2.2. Architektura uzdrowiskowa w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Genezę tego nurtu stanowi budownictwo ludowe z podnóża Alp szwajcarskich, austriackich i niemieckich, a początek jego rozpowszechniania w Europie przypada na lata 30-te XIX w³⁶. Szczególną popularność neowernakularna architektura alpejska zyskała w Europie po wystawie światowej w Wiedniu w 1873r. Początkowo styl ten rozpowszechnił się na terenie Austro-Węgier, pojawił się w ówczesnych kurortach węgierskich, m. in. w Starym Smokowcu a następnie dotarł do Galicji. Zasada kształtowania tej architektury różni się od tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, kreując odmienne formy na tle krajobrazu górskiego. Nie stanowią one kontynuacji form wynikających z istniejących tradycji budowania nakreślonych przez zagrody podhalańskie.

Architektura alpejska³⁷ (zwana również szwajcarską, uzdrowiskową) znajduje najszersze zastosowanie w funkcji pensjonatowej i hotelowej³⁸. Charakterystyczną

³⁶ A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1989, s. 295.

³⁷ J. Tarnowski, *Styl alpejski w Środkowej Europie i polska kontrakcja wobec niego – styl zakopiański*, „Estetyka i Krytyka”, 25 (2/2012), s. 240.

³⁸ Tamże

cechą obiektów reprezentujących ten nurt jest ich malowniczość i dekoracyjność, uzyskana głównie poprzez nasycenie detalem, zdobnictwem i ornamentyką.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

Geometryczną podstawę ukształtowania obiektów tworzy najczęściej zwarta, prostopadłościenna bryła główna, przekryta rozłożystym, dwuspadowym dachem o kącie nachylenia mieszczącym się w przedziale 30–40 stopni. Ten podstawowy układ wzbogacony jest najczęściej elementami uzupełniającymi, decydującymi o rzeźbiarskim, plastycznym charakterze budynków. Są to m. in. wysunięte werandy, ganki, loggie, tarasy, balkony i ozdobne kratownice. Często występującym motywem są wieżyczki o stromo nachylonych dachach oraz nadwieszono wykusze przekryte dachami opartymi na nadwieszonym rytmie drewnianych słupów. Wysunięte wykusze i balkony podparte są ukośnymi mieczami i zastrzałami.

Istotą formy architektonicznej reprezentującej omawiany nurt jest znacząca rola detali i ornamentyki. Występują one zarówno na elementach konstrukcyjnych, takich jak słupy i zastrzały, w postaci różnego rodzaju wcięć i fazowań, jak i jako misterne, ażurowe motywy zdobnicze wycinane w deskach. Technika wykonywania tych elementów przy użyciu pił zwanych laubzegami posłużyła do powstania popularnej nazwy „styl laubzegowy”. Motywy zdobnicze identyfikujące architekturę szwajcarską występują w określonych, charakterystycznych miejscach, takich jak balustrady balkonów i wykuszy, pasy oddzielające kondygnacje, wycinane elementy podokienne i nadokienne itp. Elewacje tych obiektów tworzą jakby drugą, dekoracyjną warstwę, wysuniętą nieco przed właściwe płaszczyzny ścian³⁹.

Konstrukcję budynków tworzy drewniany szkielet ścian słupowo–ryglowych, stropy belkowe i drewniana krokwiowa więźba dachowa wzmocniona jętkami i podparta słupami. Występują również w tych obiektach konstrukcje ścian zrębowych, względnie mieszane konstrukcje zrębowo–szkieletowe. Cechą charakterystyczną architektury omawianego nurtu jest ukrycie konstrukcji ścian pod szalunkiem z desek.

Architektura szwajcarska, inaczej zwana alpejską lub szerzej, uzdrowską, pojawiła się głównie w postaci obiektów willowych, pensjonatowych i hotelowych.

Tab. 7. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
Opracowanie autora	
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Malowniczość i dekoracyjność odzwierciedlająca ludowe motywy budownictwa alpejskiego oraz niektóre motywy innych regionów etnicznych, względnie stylów historycznych.
Krajobraz, fizjografia	Architektura ukształtowana w krajobrazie alpejskim tworzy obce formy w warunkach tatrzańskich.

³⁹ Zob. G. Ruszczyk, *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*. Warszawa 2007.

Tożsamość kulturowa	Brak pokrewieństwa z lokalnymi formami tworzącymi tożsamość kulturową.
Kontekst przestrzenny	Pomimo odrębności formy nurt ze względu na proporcje i skalę wpisuje się w kontekst przestrzenny.
Jednorodność, złożoność	Ukształtowanie obiektów charakteryzuje się rozbiciem bryły i różnorodnym detalem tworząc złożone formy.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Forma w znacznym stopniu nie stanowi spójności z funkcją i konstrukcją, tworząc niezależną warstwę osłonowo – dekoracyjną.
Struktura przestrzenna, proporcje	Obiekty przekryte dwuspadowym dachem o niewielkim nachyleniu, charakterystyczne, liczne części uzupełniające główną bryłę prostopadłościenną oraz wysunięte na zewnątrz elementy szkieletowe drewniane.
Skala obiektów, gabaryty	Obiekty najczęściej o dwóch kondygnacjach nadziemnych zwieńczonych dachem, skala porównywalna do obiektów stylu zakopiańskiego.
Materiały, technologie	Rozdzielenie szkieletowej, drewnianej części konstrukcyjnej od osłonowej, dekoracyjnej.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Charakterystyczne ukształtowanie elewacji z dominującą, ażurową dekoracją wycinaną w deskach i krawędziakach.

Tab. 8. Wybrane przykłady ogólnej architektury uzdrowiskowej

- Willa Walerego Eljasza, 1876–1877, ul. Krupówki, proj. St. Eljasz.
- Szkoła Snycerska, 1882–1883, Krupówki, proj. Antoni Łuszczkiewicz [fot. 28].
- Wille „Grabówka” (I, II, III), 1883–1885, ul. Sienkiewicza, proj. Wł. Grabowski [fot.29].
- Hotel „Pod Giewontem”, 1886, ul. Krupówki, właściciel Romuald Kulig. [fot. 30].
- Willa „Goplana”, 1893, ul. Zamoyskiego, proj. Wandalin Beringer.

Wybrane przykłady architektury pensjonatowej uzdrowiskowej

- Pensjonat „Jerzewo”, 1885, ul. Jagiellońska, właśc. Anna Mizerska Plewkiewicz.
- Pensjonat „Sienkiewiczówka”, 1891, ul. Zamoyskiego, właśc. Zofia Zborowska.
- Pensjonat „Bezimienna”, 1891, ul. Chałubińskiego, proj. Tadeusz Prauss [fot. 31].
- Pensjonat „Niespodzianka”, 1891, ul. Chałubińskiego, proj. Tadeusz Prauss [fot. 31]
- Pensjonat „Maria” (obecnie „Poraj”), 1892, ul. Krupówki, proj. Fryderyk Kallay [fot. 32, 33].

Przykłady ogólne

[28] Szkoła Snycarska, 1882–1883, przy ul. Krupówki, proj. Antoni Łuszczkiewicz. Szalunek deskowy przykrywa szkieletową konstrukcję drewnianą. Fot. aut.

[29] Willa „Grabówka” I, 1883–1885, przy ul. Sienkiewicza, proj. Wł. Grabowski. Charakterystyczne ażurowe detale stylu szwajcarskiego. Fot. aut.

Architektura pensjonatowa

[30] „Pod Giewontem”, 1885, przy ul. Krupówki - pierwszy hotel w Zakopanem wzniesiony w miejscu chałupy J. Gąsienicy Staszeczka dla Romualda Kuliga. Źródło: archiwum Z. Możdżierza. Fot. aut.

[31] Pensjonaty powtarzalne w stylu uzdrowskim (szwajcarskim) - „Bezimienna” i „Nie spodzianka”, 1891, przy ul. Chałubińskiego, proj. T. Prauss. Fot. aut.

[32] Pensjonat „Maria”, Fot. z 1892 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[33] Pensjonat „Maria”, obecnie „Poraj”, 1892, przy ul. Krupówki, proj. Fryderyk Kallay. Kwintesencja formy stylu uzdrowskiego – malownicza dekoracyjność i ażurowość. Fot. aut.

1.2.3. Styl zakopiański „w murze” oraz eklektyzm i secesja w Zakopanem (około 1899r–1918r)

1.2.3.1. Styl zakopiański w technologii murowanej w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Genezą i istotą tego nurtu były nowe możliwości konstrukcyjno-technologiczne i materiałowe, związane z możliwością dowozu linią kolejową materiałów ogniotrwałych. Według wielu opinii próby adaptacji i kontynuacji drewnianej architektury stylu zakopiańskiego w postaci architektury murowanej nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Klasyczna drewniana willa witkiewiczowska ze swymi proporcjami, materiałem i zdobnictwem wywodzącym się z tradycyjnego budownictwa podhalańskiego okazała się zjawiskiem artystycznym trudnym do przetworzenia w innej konstrukcji, materiale i skali. Obiekty murowane w tym nurcie okazały się niewiele różnić (poza dachem) od budynków eklektycznych przełomu XIX i XX w⁴⁰. Szukając pokrewieństwa tej architektury z tradycyjnym budownictwem podhalańskim należałoby wymienić wyłącznie ukształtowanie dachu o formie półszczytowej. Natomiast porównanie architektury witkiewiczowskiej murowanej ze stylem zakopiańskim w technologii drewnianej wykazuje znaczne różnice, będące przede wszystkim pochodną odmiennej konstrukcji i technologii, a skutkujące m.in. większą skalą obiektów i odmiennymi proporcjami. Niezmienny pozostaje stromy, półszczytowy dach z ozdobnymi formami kominów murowanych oraz kamienne podmurowania ścian przyziemia.

Budynki murowane w stylu zakopiańskim powstawały w większości przypadków jako obiekty hotelarskie, sanatoryjne, użyteczności publicznej i pensjonatowe.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

Istotą murowanej architektury pensjonatowej stylu zakopiańskiego jest zestawienie historyzujących, eklektycznych ścian ze stromym, półszczytowym dachem witkiewiczowskim. Cechą charakterystyczną jest również niejednokrotnie duża skala tych obiektów, obejmujących nawet 5 kondygnacji naziemnych. Monumentalizm ukształtowania głównej bryły budynków jest złagodzony przez rzeźbiarskie uformowanie elewacji, z licznymi wysunięciami, balkonami i tarasami. Często spotykaną kompozycję brył stanowi główny korpus budynku o stromym dachu z prostopadłymi, nieznacznie wysuniętymi, pionowymi skrzydłami bocznymi. Malowniczość elewacji podkreślona jest przez detale w postaci boniowania narożnych ścian, gzymsów oddzielających poszczególne kondygnacje, wysuniętych obramowań okiennych w innym kolorze tynku. Okna występują zwykle jako prostokątne w układzie pionowym, względnie jako łukowe. Charakterystyczne jest zróżnicowanie wielkości i rodzajów

⁴⁰ Z. Moździerz, *Dom „Pod Jedłami”...*, dz. cyt., s. 71

okien. Kamienne ściany obejmują zwykle wysoką kondygnację parteru, względnie piwnic. Tradycyjne detale drewniane, np. „rysie”, występują niejednokrotnie jako betonowe.

Konstrukcję nośną stanowią ściany murowane oraz stropy drewniane, żelbetowe lub odcinkowe. Ściany piwnic wykonane są jako betonowe, lub murowane z kamienia na zaprawie cementowo – wapiennej. Jako materiały elewacyjne występują tynk i kamień, dachy pokryte są gontem.

Tab. 9. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
	Opracowanie autora
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Symetryczność i osiowość, dwuwartościowość formy: malownicze ukształtowanie monumentalnych, eklektycznych ścian z klasycznym, półszczytowym dachem zakopiańskim.
Krajobraz, fizjografia	Zharmonizowanie obiektów z otoczeniem krajobrazowo – przyrodniczym.
Tożsamość kulturowa	Odzwierciedlenie cech środowiska kulturowego.
Kontekst przestrzenny	Wpisanie w kontekst przestrzenny pomimo dużej skali obiektów.
Jednorodność, złożoność	Ukształtowanie obiektów charakteryzuje się rozbiciem bryły i różnorodnym detalem (eklektycznym i regionalnym) tworząc złożone formy.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Forma wynika z funkcji i konstrukcji w zakresie ukształtowania bryły, tworząc niezależną warstwę dekoracyjną w zakresie detalu i ornamentyki.
Struktura przestrzenna, proporcje	Podłużne bryły obiektów na rzucie prostokąta z jednym lub kilkoma poprzecznymi, wysuniętymi skrzydłami, dominacja wysokich ścian nad proporcjonalnie niewielkim, stromym dachem, regularność i równowaga, rozczłonkowanie.
Skala obiektów, gabaryty	Duża skala obiektów, najczęściej 2 – 4 kondygnacji naziemnych zwieńczonych dachem z funkcją użytkową.
Materiały, technologie	Konstrukcję nośną stanowią ściany murowane, stropy drewniane belkowe, żelbetowe lub stalowo-ceramiczne.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Ściany intensywnie nasycone historyzującym, eklektycznym detalem wykonanym w technologiach murowanych, tynkarskich i w kamieniu (profilowanie – gzymsy, boniowanie), dachy z detalem stylu zakopiańskiego.

<p>Tab.10. Wybrane przykłady ogólne architektury stylu zakopiańskiego „w murze”</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Hotel „Warszawianka”, 1901–1902, ul. Jagiellońska, proj. Jędrzej Galarowski. - Dworzec Tatrzański, 1902–1903, rejon ul. Krupówki, proj. Wandalin Beringer. - Grand Hotel „Stamary”, 1903–1904, ul. Kościuszki, proj. Eugeniusz Wesołowski [fot. 34, 35]. - Gmach poczty, 1904–1905, ul. Krupówki, proj. Eugeniusz Wesołowski. - „Księżówka”, 1913, ul. Przewodników Tatrzańskich, proj. E. Wesołowski. - Budynek Muzeum Tatrzańskiego, 1913–1922, ul. Krupówki, proj. St. Witkiewicz [fot. 36, 37].
<p>Wybrane przykłady architektury pensjonatowej stylu zakopiańskiego „w murze”</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Willa Józefa Różeckiego, 1912–1913, ul. Kościuszki, proj. Franciszek Mączyński [fot. 40, 41]. - Pensjonat „Skoczyska”, 1912–1913, ul. Kościeliska, proj. Marian Heitzmann. - Pensjonat „Sanato”, 1912–1914, Antałówka, proj. E. Wesołowski [fot. 38, 39].

Przykłady ogólne

[34] Grand hotel „Stamary”, fot. z 1905 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[35] Grand Hotel „Stamary”, 1903–1904, przy ul. Kościuszki, proj. E. Wesołowski. Istota nurtu – klasyczny dach półszczytowy i eklektyczne motywy ścian. Stan obecny. Fot. aut.

[36] Budynek Muzeum Tatrzańskiego, fot. z 1925 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[37] Budynek Muzeum Tatrzańskiego, 1913–1922, przy ul. Krupówki, proj. St. Witkiewicz. Stan obecny. Fot. aut.

Architektura pensjonatowa

	
<p>[38] Pensjonat „Sanato”, fot. z 1912 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.</p>	<p>[39] Pensjonat „Sanato”, 1912, przy ul. Wierchowej, proj. E. Wesołowski. Założenia nurtu otwierają możliwość realizacji obiektów o dużej skali. Stan obecny. Fot. aut.</p>
	
<p>[40] Willa Józefa Różeckiego, fot. z archiwum Z. Moździerza.</p>	<p>[41] Willa Józefa Różeckiego – stan obecny, 1912-1913, przy ul. Kościuszki, proj. F. Mączyński. Fot. aut.</p>

1.2.3.2. Eklektyzm i secesja w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Nurt eklektyzmu w architekturze zakopiańskiej odegrał znaczącą rolę w tworzeniu zabudowy murowanej Krupówek, inicjując tym samym kształtowanie przyszłej zwartej zabudowy miejskiej wzdłuż tej ulicy. Odbyło się to w oparciu o tendencje eklektyczne panujące w Europie, a równocześnie sprzyjający klimat dla rozwoju architektury murowanej: doprowadzenie linii kolejowej do Zakopanego poprzedzone licznymi pożarami budynków drewnianych w centrum. W tej nowej, murowanej zabudowie pojawiła się również secesja, jednak ze względu na krótki okres występowania nie pozostawiła zbyt wielu zrealizowanych przykładów.

Istota ówczesnej zabudowy murowanej wzdłuż Krupówek polega na różnorodności, wielorakości form eklektycznych i secesyjnych, które z czasem w powiązaniu

z innymi nurtami utworzyły koloryt tej handlowej ulicy. Architektura tych obiektów nie harmonizuje z otaczającym krajobrazem, nie nawiązuje do zastanego kontekstu architektonicznego i tworzy własną strukturę zabudowy małomiasteczkowej. Eklektyzm wyraża się połączeniem środków formalnych i treściowych zaczerpniętych z różnych historyzujących stylów architektonicznych, a więc w pierzejach Krupówek występują obiekty odwołujące się w szczególności do motywów neorenesansowych i neoklasy-cystycznych, ale najczęściej w połączeniu z innymi lokalnymi wątkami.

Architektura secesyjna Krupówek, reprezentowana w całości właściwie przez jeden obiekt, opiera się na bardziej złożonej kompozycji brył, nie wynikającej bezpośrednio z potrzeb funkcjonalnych i konstrukcyjnych oraz niespójnej z nimi. Elewacje tych obiektów nie mają wywodzącego się z tradycji klasycyzmu rygoru osiowości. Zdobnictwo utworzone jest z płynnych form nawiązujących do motywów roślinnych.

Cechą architektury eklektycznej jest złożoność formy i jej dekoracyjny charakter, nie wynikający bezpośrednio z funkcji lub konstrukcji. Dwu lub trzykondygnacyjne obiekty oparte są zazwyczaj na regularnych, zgeometryzowanych bryłach. Decydujące znaczenie w ukształtowaniu elewacji mają detale, tworzące ich malowniczość i dekoracyjność. Składają się na to m. in. pionowe podziały ścian w postaci boniowania, poziome gzymsy wieńczące i pośrednie, obramienia okien, tympanony zwieńczające nadproża itp. Przekrycia, których podstawową formę stanowią dachy dwuspadowe o niewielkim kącie nachylenia, w ciasnej zabudowie zwartej tworzą niejednokrotnie wraz z doświetlającymi poddasza lukarnami chaotyczną strukturę przenikających się połąci.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

Eklektyzm w zakopiańskiej architekturze pensjonatowej tego okresu występuje w nielicznych obiektach, w przeważającej większości zlokalizowanych przy Krupówkach. Funkcja pensjonatowa jest tu specyficzna: przeplata się z mieszkaniową pobytu stałego i usytuowana jest najczęściej na piętrach, partery przeznaczone są na handel. Jedną z cech charakterystycznych jest w wielu przypadkach oddzielenie poszczególnych budynków od siebie wąskimi przejściami prowadzącymi na tyły obiektów, do oficyn, gdzie znajdowały się różnego rodzaju usługi rzemieślnicze i warsztaty. Partery z witrynami od strony głównej ulicy mieściły zwykle sklepy, a piętra przeznaczone były na funkcję pobytową. Jedynym zbadanym przykładem obiektu wolnostojącego o pierwotnym przeznaczeniu w całości pensjonatowym jest pensjonat „Kresy”.

Tab. 11. Systematyzacja cech formy architektury eklektycznej z uwzględnieniem funkcji pensjonatowej	
	Opracowanie autora
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Symetryczność, wieloosiowość i monumentalność, nasycenie detalem eklektycznym, wyrazisty podział elewacji elementami poziomymi (gzymsy) i pionowymi (boniowanie).

Krajobraz, fizjografia	Brak zharmonizowania obiektów z otoczeniem krajobrazowo – przyrodniczym.
Tożsamość kulturowa	Brak odzwierciedlenia cech środowiska kulturowego.
Kontekst przestrzenny	Wpisanie w kontekst przestrzenny pierzei Krupówek, niejednokrotnie brak zharmonizowania skali z istn. zabudową.
Jednorodność, złożoność	Ukształtowanie obiektów charakteryzuje się złożonością form utworzonych z eklektycznych elementów, pretensjonalność.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Forma nie wynika bezpośrednio z potrzeb funkcji i konstrukcji, ale tworzy warstwę dekoracyjną podkreślającą te elementy.
Struktura przestrzenna, proporcje	Dominacja wysokich ścian nad proporcjonalnie niewielkim dachem, horyzontalne bryły obiektów, osiowość i ortogonalny podział elewacji, dominanty w punktach formalnie ważnych.
Skala obiektów, gabaryty	Duża skala obiektów, najczęściej 2–4 kondygnacji naziemnych zwieńczonych dachem o funkcji użytkowej.
Materiały, technologie	Konstrukcję nośną stanowią ściany murowane, stropy drewniane belkowe, żelbetowe lub stalowo-ceramiczne.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Detal w postaci eklektycznych gzymsów, boniowania, obramień okiennych i drzwiowych i. in. wykonanych w technologiach murowanych i tynkarskich, również detal metalowy kuty.

Tab.12. **Wybrane przykłady ogólnej architektury eklektycznej z uwzględnieniem funkcji pensjonatowej**

- Kamienica Maksa Mangla (później Samuela Leistena), 1900, ul. Krupówki, proj. nieustalony [fot. 49].
- Kamienica Zwolińskich, 1900, ul. Krupówki, proj. St. Dydek [fot. 47,48].
- Hotel Morskie Oko, 1900, ul. Krupówki, proj. nieustalony [fot. 45, 46].
- Hotel-pensjon „Warszawski” (obecnie „Kresy”), 1907, proj. nieustalony [fot.50].

Przykłady ogólne

[42] Hotel „Morskie Oko”, fot. J. Ryś z 1900 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[43] Hotel „Morskie Oko”, 1897, przy ul. Krupówki, zbudowany przez Władysława Dzikiewicza. Stan obecny po nadbudowie. Skala obiektu nie harmonizuje z sąsiadującą zabudową. Fot. aut.

[44] Kamienica Zwolińskich, fot z 1900 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[45] Kamienica Zwolińskich, 1900, przy ul. Krupówki, proj. S. Dydek. Stan obecny. Fot. aut.

[46] Kamienica Maksa Mangla – później Samuela Leistena (hotel „Centralny”), 1900, ul. Krupówki, proj. nieustalony. Fot. aut.

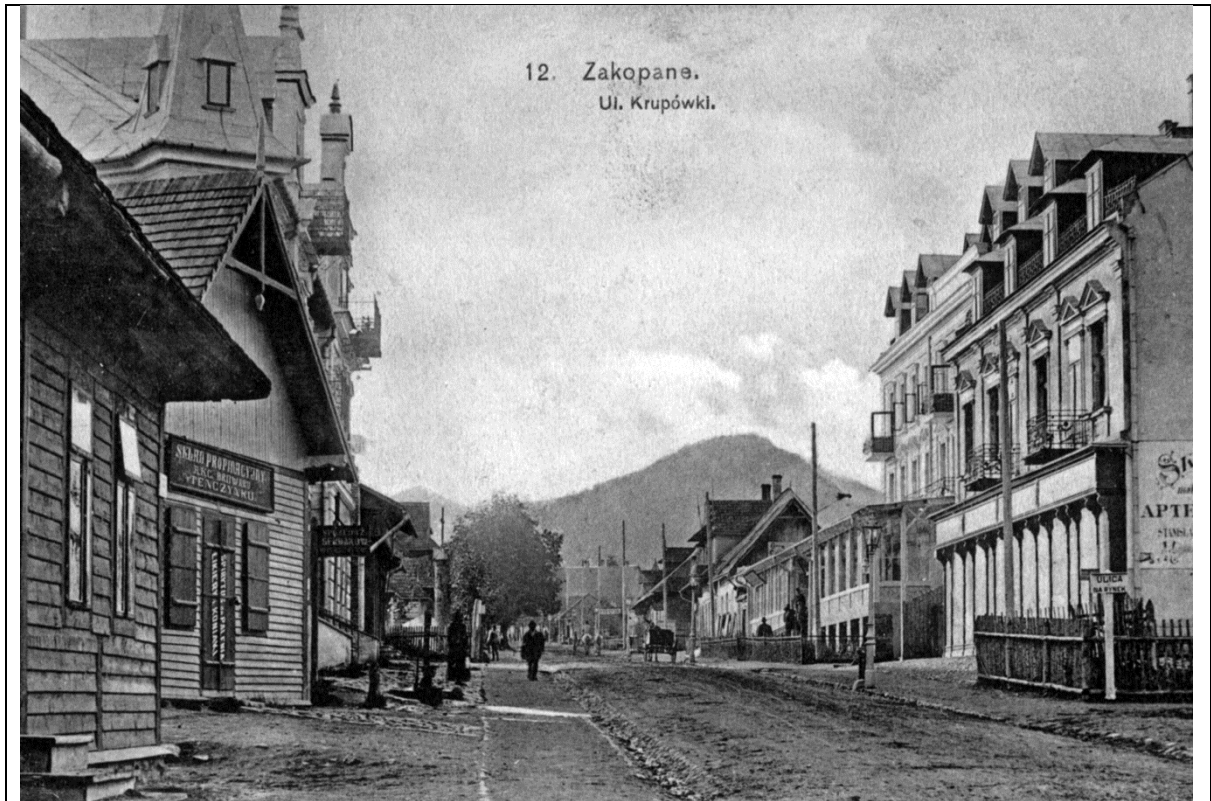

[47] Hotel-pensjon „Warszawski” (obecnie „Kresy”), 1907, proj. nieustalony. Jeden z nielicznych obiektów tego nurtu o przeznaczeniu wyłącznie pensjonatowym. Fot. aut.

Przemiany w rozwoju Krupówek

[48] Ulica Krupówki, zabudowa jeszcze drewniana, po prawej stronie hotel „Morskie Oko”. Fot. 1898. Z archiwum Z. Moździerza.

[49] Ulica Krupówki z kamienicami Zwolińskich i Mangla oraz hotelem „Morskie Oko”, początki zabudowy murowanej po zrealizowaniu linii kolejowej. Fot. 1905. Z archiwum Z. Moździerza.

[50] Ulica Krupówki z kamienicą Kaima i hotelem „Morskie Oko”. Kontynuacja eklektycznej, małomiasteczkowej zabudowy murowanej. Fot. ok. 1908. Z archiwum Z. Moździerza.

1.2.4. Styl zakopiański drugi oraz historyzm, modernizm (funkcjonalizm) i wolny funkcjonalizm w Zakopanem (około 1919–1939)

1.2.4.1. Styl zakopiański drugi w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Zakopiańską architekturę regionalną okresu międzywojennego reprezentuje nurt nazwany przez badaczy stylem zakopiańskim drugim⁴¹, będący kontynuacją architektury witkiewiczowskiej. Nurt ten obejmuje zarówno obiekty drewniane jak i murowane, a jego charakterystyka wiąże się z wpływem modernizmu na architekturę regionalną. Architektura witkiewiczowska jest bazą działań twórczych tego okresu, polegających na rekonstrukcji form, adaptacji dla budynków o większej skali oraz modyfikacji formy, konstrukcji i funkcji. Styl zakopiański drugi stanowiąc kontynuację stylu zakopiańskiego z założenia harmonizuje z pejzażem krajobrazowym i uwzględnia wymogi oraz specyfikę fizjograficzną kotliny zakopiańskiej. Honoruje również odrębność kulturową, wpisując się w kontekst architektury regionalnej.

W celu porównania architektury stylu zakopiańskiego drugiego z wcześniejszymi nurtami budownictwa i architektury regionalnej wyodrębniono cechy pokrewne, do których należą: ogólny charakter formy, symetryczne kompozycje obiektów, horyzontalne ukształtowanie bryły budynków z dominującym stromym dachem półszczytowym o symetrycznych połaciach, w budynkach drewnianych technologia ściany wieńcowej, w budynkach murowanych pochylone podmurowania kamienne ścian przyziemia. Wśród różnic należałoby wymienić: zmianę proporcji obiektów, spowodowaną m. in. większą ich skalą i ilością kondygnacji, ograniczenie i uproszczenie detalu i zdobnictwa, pojawienie się nowych form stylizacji i zdobnictwa, m. in. art. deco⁴², większa rola funkcjonalności.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

Wpływ modernizmu skutkuje niewielkim ograniczeniem bogactwa formy i środków wyrazu w obiektach drewnianych, realizowanych w technologii ściany wieńcowej. W większym stopniu wpływ ten daje się zauważyć w budynkach murowanych, w których w niezmienionej formie pozostaje wywodzący się ze stylu zakopiańskiego dach półszczytowy, natomiast skala budynków, większa liczba kondygnacji i rezygnacja ze stylistyki historyzującej na rzecz bardziej oszczędnych motywów modernistycznych

⁴¹ M. Leśniakowska, *Jan Koszczyk Witkiewicz (1881-1958) i styl zakopiański*, [w:] Z. Moździerz (red.): *Stanisław Witkiewicz – człowiek – artysta – myśliciel*, materiały z sesji zorganizowanej w osiemdziesiątą rocznicę śmierci artysty. Zakopane, 20 – 22 października 1995. Materiały Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, Vol. 2. Zakopane 1997, s. 371.

⁴² O polskiej sztuce dekoracyjnej, architekturze ekspresjonistycznej, nurcie architektury kryształkowej oraz o „szkole krakowskiej” pisze A. Olszewski, *Nowa forma...*, dz. cyt., s. 140-166.

tworzy odmienny wyraz obiektów. Wśród szczególnie istotnych cech charakteryzujących ten nurt architektury pensjonatowej należy wymienić następujące:

W strukturze przestrzennej i formie architektonicznej:

- powrót do idei kontynuacji architektury witkiewiczowskiej w technologii drewnianej, w uproszczonej formie oraz w technologii murowanej, ze stylistyką idącą bardziej w kierunku modernizmu zamiast eklektyzmu;
- ograniczenie roli malowniczości, dekoracyjności i zdobnictwa w kształtowaniu formy architektonicznej obiektów regionalnych, w tym kontynuujących styl zakopiański;
- podniesienie rangi funkcjonalności i nowych technologii;
- wprowadzenie nowatorskich motywów architektonicznych i artystycznych wnętrzarskich, m.in. w nurcie „art. deco”⁴³;
- bardziej zwarte ukształtowanie bryły obiektów, oszczędniej rozrzeźbione, z mniejszą ilością drobnych wysunięć, uskoków i ryzalitów. W wielu przykładach rzut poziomy obiektów jest bardziej zbliżony do kwadratu, w związku z czym sylwety brył są niejednokrotnie mniej horyzontalne;
- forma obiektów odzwierciedla zwykle ich przeznaczenie, a nawet układ funkcji i konstrukcję.

W konstrukcji, technologii oraz charakterystyce materiałowej:

- konstrukcję główną obiektów drewnianych stanowi układ ścian zewnętrznych i wewnętrznych w technologii wieńcowej oraz drewniane stropy belkowe; konstrukcję dachów tworzą najczęściej ustroje jętkowe lub płatwiowo-kleszczowe. Podpiwniczenie występuje jako murowane, ze stropami drewnianymi, żelbetowymi, względnie odcinkowymi;
- konstrukcję główną obiektów murowanych stanowią ściany murowane z cegły, stropy żelbetowe, odcinkowe lub drewniane, konstrukcje więźby dachowej drewniane, najczęściej jętkowe lub płatwiowo-kleszczowe.

W funkcji:

- dominująca funkcja obiektów związana była z mieszkalnictwem i obsługą ruchu turystycznego: wymienić należy budynki mieszkalne, hotele, pensjonaty, a także budynki użyteczności publicznej, w tym obiekty sanatoryjne.

Tab. 13. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
	Opracowanie autora
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Kontynuacja założeń kształtowania formy stylu zakopiańskiego przy niewielkim ograniczeniu roli dekoracyjności na rzecz funkcjonalności, regularność, równowaga i malowniczość.
Krajobraz, fizjografia	Dostosowanie obiektów do specyfiki fizjograficznej środowiska i otoczenia krajobrazowo-kulturowego.
Tożsamość kulturowa	Honorowanie odrębności kulturowej poprzez wpisanie się w nurt architektury regionalnej.

⁴³ Z. Moździerz, *Dom „Pod Jedłami”...*, dz. cyt., s. 85.

Kontekst przestrzenny	Wpisanie w kontekst przestrzenny, architektura kontekstualna.
Jednorodność, złożoność	Ukształtowanie obiektów charakteryzuje się rozbiciem bryły i różnorodnym detalem tworząc złożone, ekspresyjne formy.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Ukształtowanie bryły w większym stopniu odzwierciedla funkcję i konstrukcję niż w obiektach stylu zakopiańskiego.
Struktura przestrzenna, proporcje	Ukształtowanie brył i proporcje oparte na stylu zakopiańskim, ale bardziej zwarte i mniej horyzontalne, rozplanowanie rzutów często zbliżone do kwadratu, symetryczność.
Skala obiektów, gabaryty	Skala nieco większa od obiektów stylu zakopiańskiego, najczęściej 2 – 4 kondygnacje naziemne wraz z mieszczącymi się w kubaturze dachu.
Materiały, technologie	Obiekty występują w technologii drewnianych ścian wieńcowych oraz jako murowane.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Uproszczenie i ograniczenie zdobnictwa i detalu w porównaniu do stylu zakopiańskiego, wprowadzenie motywów „art. deco”.

Tab. 14. Wybrane przykłady ogólne arch. stylu zakopiańskiego drugiego

- Szpital miejski na Ciągłówcze, 1918-1922, proj. Alfred Koziębrodzki, zmiany Eugeniusz Wesołowski.
- Willa „Góralka”, 1923, ul. Chramcówki, proj. Franciszek Kotoński.
- Budynek „Myszka”, 1923, ul. Kościuszki, proj. Eugeniusz Wesołowski.
- Willa „Wantule”, 1927-1931, Droga do Wantuli, proj. Jędrzej Czarniak.
- Willa „Cicha”, 1932, ul. Kościeliska, proj. Karol Kłosowski.
- Willa „Budrysówka”, 1930–1933, Ubocz, proj. Stefan Meyer.

Wybrane przykłady architektury pensjonatowej stylu zakopiańskiego drugiego

- Pensjonat „Cieszynianka”, 1921–1922, Droga do Białego, proj. Zygmunt Nosek [fot. 51].
- Willa dr Nowotnego, 1927, Kotelnica, proj. Karol Stryjeński, Stefan Meyer.
- Pensjonat „Sosnów”, 1927, ul. Piaseckiego, proj. Władysław Kononowicz [fot. 52].
- Willa „Orlica”, 1929, ul. Tuwima, proj. Karol Szpondrowski [fot. 53].
- Willa „Przytulna”, 1932–1933, ul. Polnej „Na Uboczu”, proj. Franciszek Kopkowicz, współpraca A. Czarniak [54].
- Willa „Światłomir”, 1935, ul. Żeromskiego, proj. Franciszek Kotoński [fot. 55].
- Willa „Casaloma”, 1935, ul. Bogdańskiego, proj. Franciszek Kopkowicz.
- Willa „Kwiat Paproci”, 1936, ul. Sabaty, proj. Franciszek Kopkowicz [56].

Architektura pensjonatowa

[51] Pensjonat „Cieszynianka”, 1922, przy ul. Droga do Białego, proj. Z. Nosek. Odzwierciedlenie przenikania motywów stylu zakopiańskiego, historyzmu i modernizmu w technologii murowanej. Fot. H. Poddębski ok. 1938. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[52] Pensjonat „Sosnów”, 1927, przy ul. Piaseckiego, proj. W. Kononowicz. Stan obecny. Powiększenie liczby kondygnacji głównego skrzydła wprowadza nowe proporcje. Fot. aut.

[53] Willa „Orlica”, 1929, na Parcelach Urzędniczych przy ul. Tuwima, proj. K. Szpondrowski. Symetria i zwartość bryły, uproszczenie detalu. Fot. z archiwum Z. Moździerza.

[54] Willa „Przytulna”, 1932–1933, przy ul. Polnej „Na Uboczu”, proj. F. Kopkowicz, współpraca A. Czarniak. Bardziej wertykalne ukształtowanie bryły na rzucie zbliżonym do kwadratu. W latach 1960–1980 ta twórcza forma zostanie przekształcona w tzw. „czwórkę”. Fot. z archiwum Z. Moździerza.

[55] Willa „Światłomir” 1935, na Parcelach Urzędniczych przy ul. Żeromskiego, proj. F. Kotoński. Ograniczenie roli dekoracyjności na rzecz funkcjonalności. Fot. z archiwum Z. Moździerza.

[56] Willa „Kwiat Paproci”, 1936, na Parcelach Urzędniczych przy ul. Sabały, proj. F. Kopkowicz. Geometryczne motywy art. déco, m.in. w szczytach dachu i na balustradach. Fot. z archiwum Z. Moździerza.

1.2.4.2. Historyzm w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

W historyzmie lat 20-tych w Zakopanem należy wyodrębnić styl dworski i klasycyzm akademicki. Istotą tych nurtów jest ich geneza wywodząca się z tzw. Narodowego Romantyzmu u schyłku XIX w, a więc przełomowego okresu pomiędzy architekturą nawiązującą do stylów historycznych wywodzących się z klasycyzmu, a zyskującym coraz większą popularność modernizmem.

Pierwowzorem dla nurtu dworskiego był polski dwór szlachecki, a styl ten pretendował również do miana narodowego. Tworzywem kształtowania obiektów repre-

zentujących tą architekturę były formy neoklasycyzmu, ale posługiwano się także motywami neobarokowymi i neorenesansowymi⁴⁴.

Klasycyzm wrócił w architekturze polskiej i pojawił się w Zakopanem w latach dwudziestych XX w w postaci tzw. klasycyzmu akademickiego, najbardziej zachowawczego, powielającego wzory architektury klasycznej. Krótkotrwałe zaistnienie architektury opartej bezpośrednio na wzorach historycznych nastąpiło po I wojnie światowej, na tle zwrotu ku tradycji związanej z odrodzeniem państwowości polskiej, jak również jako reakcja na wkraczający powszechnie modernizm⁴⁵.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

Jako charakterystyczne, zwykle występujące cechy pensjonatów w stylu dworowym wymienić należy horyzontalne ukształtowanie bryły na planie wydłużonego prostokąta, mansardowy dach czterospadowy, portyk wsparty na dwóch lub czterech kolumnach, usytuowany osiowo na ścianie frontowej. Architektura obiektów tego stylu w Zakopanem niejednokrotnie odbiega od klasycznego pierwowzoru dworku szlacheckiego, nawiązując bardziej do form pałacyków neoklasycystycznych. Niejednokrotnie są to obiekty mieszczące 2 lub 3 kondygnacje ograniczone ścianami oraz 1 lub 2 kondygnacje w kubaturze dachu. W szeregu przykładów znaczną część fasady obejmuje portyk, utworzony z dwukondygnacyjnych podcieni arkadowych, zwieńczonych dachem z attyką o formach neobarokowych.

W obiektach reprezentujących klasycyzm akademicki należy zwrócić uwagę na stosowanie transpozycji motywów porządku klasycznego, monumentalizm, osiowość oraz reprezentacyjność ukształtowania formy. Obiekty tworzą sztywne kompozycje zamknięte, które potrzebują czasu na zaadaptowanie się w zakopiańskiej scenerii kulturowej, architektonicznej i krajobrazowej. W momencie pojawienia się tworzą kontrastujące formy na tle klasycznego budownictwa podhalańskiego, stylu zakopiańskiego czy architektury alpejskiej, mimo iż wcześniej zaistniały już w Zakopanem nurytę czerpiące z historii – eklektyzm, secesja a także modernizm historyzujący, tzw. półmodernizm.

Tab. 15. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
Opracowanie autora	
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Monumentalizm, osiowość i odwołanie się do klasycyzmu – klasycyzm akademicki; motywy neobarokowe i neorenesansowe – styl dworkowy.
Krajobraz, fizjografia	Niedostosowanie obiektów do charakteru krajobrazu górskiego i specyfiki fizjograficznej.

⁴⁴ A. Olszewski, *Nowa forma...*, dz. cyt., s. 121-130.

⁴⁵ Tamże, s. 130-140.

Tożsamość kulturowa	Brak uwzględnienia tożsamości kulturowej miejsca.
Kontekst przestrzenny	Obiekty niejednokrotnie nie są zharmonizowane z kontekstem przestrzennym.
Jednorodność, złożoność	Ukształtowanie brył i nasycenie zróżnicowanym detalem tworzy złożoność form.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Forma wynika częściowo z funkcji i konstrukcji w zakresie ukształtowania bryły, natomiast nie wynika w zakresie detalu.
Struktura przestrzenna, proporcje	Dominacja wysokich ścian nad mansardowym, dwuspadowym lub czterospadowym dachem, osiowo usytuowane skrzydło środkowe, ład i równowaga w strukturze geometrycznej – klasycyzm akademicki; symetria, regularność i malowniczość form – styl dworski.
Skala obiektów, gabaryty	Duża skala obiektów klasycyzmu akademickiego (3 – 5 kondygnacji naziemnych), 2 – 4 kondygnacji naziemnych w obiektach stylu dworskiego.
Materiały, technologie	Obiekty realizowane w technologiach murowanych, tynki jako materiał wykończeniowy ścian, w niektórych wypadkach stropy drewniane belkowe.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Detale i ukształtowanie elewacji z motywami neoklasycystycznymi, neobarokowymi i neorenesansowymi, kolorystyka ścian: białe i jasne pastele.

Tab. 16. **Wybrane przykłady ogólne architektury historyzmu**

Styl dworski:

- Willa „Boryna”, 1921, proj. Franciszek Kopkowicz.
- Willa „Ela”, 1924, proj. Franciszek Kopkowicz.

Klasycyzm akademicki:

- Łazienki Miejskie, 1922, Park Miejski, proj. Eugeniusz Wesółowski.
- Hotel „Bristol”, 1922-1923, ul. Broniewskiego, proj. Zygmunt Ostafin.

Wybrane przykłady architektury pensjonatowej historyzmu

Styl dworski:

- Willa Koziańskich, 1924, Koziniec, proj. Wacław Rytzel [fot. 57, 58].
- Pensjonat „Jasny Pałac”, 1930, ul. Tetmajera, proj. Franciszek Kotoński [fot. 59].

Klasycyzm akademicki:

- Pensjonat „Radwid”, 1925, ul. Sienkiewicza, proj. Eugeniusz Wesółowski [fot. 61, 62].
- Pensjonat „Renaissance”, 1929, ul. Chałubińskiego, proj. Zygmunt Ostafin [fot. 60].

Architektura pensjonatowa

[57] Willa Kozińskich, fot. z 1923r.
Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[58] Willa Kozińskich, 1923, przy ul. Koziniec,
proj. W. Rytel. Stan obecny. Styl dworkowy –
dach mansardowy i neobarokowa attyka porty-
ku. Fot. aut.

[59] Pensjonat „Jasny Pałac”, 1930, przy ul.
Tetmajera, proj. arch. F. Kotoński. Styl dworko-
wy w postaci pałacyku neoklasycystycznego.
Fot. aut.

[60] Pensjonat „Renaissance”, 1929r,
przy ul. Chałubińskiego, proj. Zygmunt Ostafin.
Klasycyzm akademicki – monumentalizm i osio-
wość. Fot. aut.

[61] Pensjonat „Radowid”, fot z 1923r.
Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[62] Pensjonat „Radowid”, 1923, przy ul. Sien-
kiewicza, proj. E. Wesółowski. Niejednokrotnie
duża skala obiektów tego nurtu. Fot. aut.

1.2.4.3. Modernizm – styl funkcjonalny w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Funkcjonalizm (styl międzynarodowy) był głównym prądem modernizmu, jego istotą był racjonalizm oraz uznanie funkcji budynku za wiodący czynnik kształtowania jego struktury przestrzennej, konstrukcji i formy architektonicznej. W Zakopanem nurt modernizmu zaistniał w latach 1908–1914, lecz jego kulminacja w postaci funkcjonalizmu miała miejsce na przełomie lat 20-tych i 30-tych XX w. i była kontynuowana do 1939 r.⁴⁶ Zgodnie z założeniami ideowymi twórców stylu chodziło o jego umiędzynarodowienie, co w konsekwencji oznaczało nieuwzględnianie rodzimych wzorców i uniezależnienie architektury od kontekstu krajobrazowego i urbanistyczno – architektonicznego.

Funkcjonalizm w Zakopanem reprezentują obiekty wykonane w konstrukcji i technologii murowanej, są to zarówno budynki o przeznaczeniu mieszkaniowym, jak i pensjonatowym oraz sanatoryjnym⁴⁷.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

Badając zakopiańskie przykłady reprezentujące ten nurt można wyodrębnić jego cechy charakterystyczne: bezkrytyczne wkroczenie w środowisko krajobrazowe, względnie tkankę miejską, kubizność i minimalizm formy, modułowość, asymetryczność oraz rezygnację z dekoracji i zdobnictwa. Inne cechy to operowanie gładkimi, otynkowanymi powierzchniami ścian, powtarzalność i rytmiczność identycznych, zwielokrotnionych form, np. otworów okiennych, duże przeszklenia nadające obiektom wyraz lekkości. W pewnych wypadkach występują powierzchnie przeszkleń zlicowane ze ścianą w celu uzyskania efektu jednolitej płaszczyzny, w tym celu chętnie stosowano również luksfery. Preferowany przez Le Corbusiera płaski dach, będący istotą funkcjonalizmu, w warunkach zakopiańskich przyjmuje czasem postać dachu o lekko nachylonych płaszczyznach.

Wśród przykładów zakopiańskiego funkcjonalizmu lat 30-tych spotkać można zarówno obiekty o horyzontalnym ukształtowaniu bryły, zgodnie z zasadami nurtu, jak i kompozycje bardziej wertykalne. Pomimo zwykle dużej skali obiektów, środki formalne zastosowane w rozwiązaniach elewacji dają często wrażenie lekkości. Wśród tych środków należy wymienić wyeksponowanie poziomych, otynkowanych pasów oddzielających poszczególne kondygnacje, transpozycje obszernych, szklanych werand, zwielokrotnione w wielu wypadkach rytmicznie na kilku kondygnacjach, skonstruowane z rytmem powtarzalnych, pojedynczych otworów okiennych, jak również wyeksponowanie lekkiej konstrukcji słupów na tle przeszkleń i inne działania twórcze decydujące o przynależności do omawianego nurtu.

⁴⁶ Por. A. Olszewski, *Nowa forma...*, dz. cyt., s. 26-27.

⁴⁷ S. Żychoń, *Rozwój przestrzenny...*, dz. cyt., s. 463-468.

Tab. 17. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
	Opracowanie autora
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Racjonalizm, kubiczność i minimalizm, modułowość i asymetryczność. Kompozycje otwarte, forma podporządkowana funkcji, ograniczenie dekoracji.
Krajobraz, fizjografia	Uniezależnienie obiektów od otoczenia krajobrazowo - przyrodniczego.
Tożsamość kulturowa	Nieuwzględnianie cech rodzimego środowiska kulturowego.
Kontekst przestrzenny	Zdominowanie, względnie nieuwzględnienie kontekstu przestrzennego.
Jednorodność, złożoność	Zwartość i kubiczność brył, powtarzalność motywów oraz redukcja detalu tworzą jednorodność form.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Forma jest bezpośrednim odzwierciedleniem funkcji i konstrukcji.
Struktura przestrzenna, proporcje	Obiekty oparte na podstawowych, zwartych bryłach geometrycznych zbliżonych do graniastosłupów i prostopadłościaków, rytm i ciągłość, dachy płaskie względnie o niewielkim nachyleniu.
Skala obiektów, gabaryty	Duża skala obiektów obejmująca najczęściej 3 – 4 kondygnacji naziemnych.
Materiały, technologie	Konstrukcje obiektów w oparciu o technologie murowane i żelbetowe monolityczne.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Detale zredukowane do minimum, występujące w postaci modernistycznych elementów ortogonalnych, rezygnacja z ornamentyki, dominujące kolory jasne pastelowe, jasnoszare i białe.

Tab. 18. Wybrane przykłady ogólnej architektury modernizmu
<ul style="list-style-type: none"> - Sanatorium akademickie, 1928-1930, Ciąglówka, proj. J. Gałęzowski [fot. 63, 64]. - Budynek poczty, 1928, ul. Krupówki, proj. pierwotny E. Wesołowski, proj. przebudowy S. Meyer [fot. 65]. - Sanatorium „Odrodzenie”, 1927–1932, ul. Gładkie, proj. W. Krzyżanowski. - Kamienica Bujaka, 1933–1934, ul. Krupówki, proj. L. Kopkowicz [fot. 66]. - Kamienica Kubicy, 1933–1934, ul. Orkana, proj. Prot Komornicki. - Leżakownia drewniana, 1934, w rejonie ul. Jagiellońskiej, proj. W. Nowakowski. - Kamienica Stopki-Borowego, 1936–1937, ul. Zamoyskiego, proj. S. i M. Wimmerowie.
Wybrane przykłady architektury pensjonatowej modernizmu
<ul style="list-style-type: none"> - Pensjonat „Leśny Gród”, 1929–1930, ul. Chramcówki, proj. F. Kotoński.

- Pensjonat policji państwowej „Pod Blachą”, 1921–1931, ul. Jagiellońska, proj. F. Kopkowicz [fot. 69].
- Pensjonat „Palace”, 1930–1932, ul. Chałubińskiego, proj. Prot Komornicki [fot. 67, 68].
- Pensjonat „Manru”, 1935, ul. Grunwaldzka, proj. M. Wimmer.
- Pensjonat „Winsor”, 1936, ul. Grunwaldzka, proj. S. i M. Wimmerowie.
- Willa Sendzimirów, 1936, ul. Orkana, proj. S. i M. Wimmerowie [fot. 70].
- Kamienica Kubicy, modernizm międzywojenny, pensjonat z lat 30-tych XX w., przy ul. Orkana, proj. P. Komornicki [fot. 71].

Przykłady ogólne

[63] Sanatorium Akademickie.
Fot. T. Hermańczyk, ok. 1960. Z archiwum Muzeum Tatrzańskiego.

[64] Sanatorium Akademickie, 1928-1930, Ciągłówka, proj. J. Gałęzowski. Stan obecny. Sztandarowy obiekt zakopiańskiego funkcjonalizmu – duża skala obiektu dominuje szeroki kontekst przestrzenny. Fot. aut.

[65] Budynek poczty po przebudowie, 1928, przy ul. Krupówki, proj. przebudowy S. Meyer. Proj. pierwotnej wersji E. Wesółowski. Fot. aut.

[66] Kamienica Bujaka, 1933-1934, przy ul. Krupówki, proj. L. Kopkowicz. Zabudowa modernistyczna w zwartej pierzei, charakterystyczne, poziome pasy okien oraz okna narożnikowe. Fot. aut.

Architektura pensjonatowa

[67] Pensjonat „Palace”, fot. ok. 1960. Z archiwum Z. Moździerza.

[68] Pensjonat „Palace”, 1930–1932, przy ul. Chałubińskiego, proj. Prot Komornicki. Nowa forma modernistyczna w obszarze poprzednio zdominowanym przez architekturę pensjonatową stylu alpejskiego i zakopiańskiego. Stan obecny. Fot. aut.

[69] Pensjonat policji państwowej „Pod Blachą”, 1921–1931, przy ul. Jagiellońskiej, proj. F. Kopkowicz, fot. ok. 1935. Z archiwum Z. Moździerza.

[70] Willa Sendzimirów, 1933–34, przy ul. Orkana, proj. S. i M. Wimmerowie. Modernizm w znacznym stopniu zdecydował o charakterze tej części miasta. Fot. aut.

[71] Kamienica Kubicy, modernizm międzywojenny, pensjonat z lat 30-tych XX w., przy ul. Orkana, proj. P. Komornicki. Fot. aut.

[72] Modernizm międzywojenny w architekturze pensjonatowej występuje również z dachem czterosпадowym, lata 30-te XX w., przy ul. Grunwaldzkiej. Fot. aut.

1.2.4.4. Wolny funkcjonalizm („nowy regionalizm”) w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Nadrzędną ideą tego nurtu były poszukiwania twórcze mające na celu odzwierciedlenie odrębności i wartości środowiska naturalnego i kulturowego w obiektach wywodzących się z założeń funkcjonalizmu. Działania te podjęte w latach 30-tych XX w. zainicjowano w oparciu o refleksje związane z potrzebą uhonorowania wartości miejsca, jednak te próby zregionalizowania funkcjonalizmu miały polegać na poszukiwaniu środków formalnych nie wywodzących się z tradycyjnego budownictwa podhalańskiego i architektury stylu zakopiańskiego. Podjęto próbę pogodzenia wartości znajdujących się na przeciwległych biegunach, ponieważ funkcjonalizm z zasady zakładał uniwersalizm w kreowaniu architektury, bez względu na specyfikę krajobrazową i tożsamość kulturową. Pomimo tych przeciwieństw powstało w Zakopanem szereg interesujących obiektów, w których udało się utrzymać modernistyczne, a nawet zgodne z funkcjonalizmem zasady kształtowania formy, wzbogacając je o motywy zapewniające zharmonizowanie z otoczeniem⁴⁸.

Należy zwrócić uwagę na istnienie trzech determinant, które wykreowały powstanie omawianego nurtu: poza przedstawionymi poszukiwaniami złagodzenia kontrastu ze środowiskiem przyrodniczym i kulturowym, wymienić należy jeszcze wpływ nurtu architektury organicznej, obejmującej szczególnie obszar Tatr oraz tzw. architekturę „fisowską 39”, będącą wynikiem organizacji przez Zakopane Mistrzostw Świata w Narciarstwie Klasycznym.

Charakterystycznym przykładem reprezentującym ten nurt jest budynek stacji dolnej kolejki na Kasprowy Wierch, w którym modernistyczna, żelbetowa konstrukcja wyrasta jakby ze skalnego cokołu. Rytmy żelbetowych, otynkowanych słupów kontrastują z wysoko podmurowanymi płytami kamiennymi fragmentami ścian.

W zakresie funkcji większość zbadanych obiektów należy zakwalifikować jako sportowe i turystyczne.

Istotą formy architektonicznej jest modernistyczne ukształtowanie obiektów, „zmiękczone” zastosowaniem miejscowych materiałów okładzinowych – kamienia i drewna. Struktura przestrzenna i forma obiektów wolnego funkcjonalizmu stanowi kompilację kubicznych, modułarnych i ortogonalnych form o gładkich powierzchniach z organicznymi formami będącymi transpozycją motywów górskich. W obiektach tego nurtu otynkowane fragmenty ścian sąsiadują niejednokrotnie z płaszczyznami wykonanymi w drewnianym szalunku. Dachy występują najczęściej jako płaskie, względnie pulpitemowe o lekkim pochyleniu. W architekturze tej nie ma miejsca na misterny detal i ornamentykę.

Obiekty nie honorują odrębności kulturowej wynikającej z tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, są natomiast zharmonizowane z krajobrazem górskim i specyfiką fizjograficzną poprzez zastosowane materiały elewacyjne. W większości przy-

⁴⁸ Por. A. Olszewski, *Nowa forma...*, dz. cyt., s. 31.

padków brak uwzględnienia kontekstu przestrzennego. Ze względu na zastosowane materiały organiczne i wynikające z tego detale obiekty tworzą złożone formy, ukształtowanie brył wynika z funkcji i konstrukcji, materiały elewacyjne stanowią niezależną warstwę dekoracyjną. Średnia skala budynków, obejmująca najczęściej do 4 kondygnacji nadziemnych, właściwie wpisana w otoczenie. Konstrukcję obiektów stanowią ustroje szkieletowe żelbetowe, lub ścianowe murowane, dominującymi materiałami elewacyjnymi są tynk, kamień i drewno.

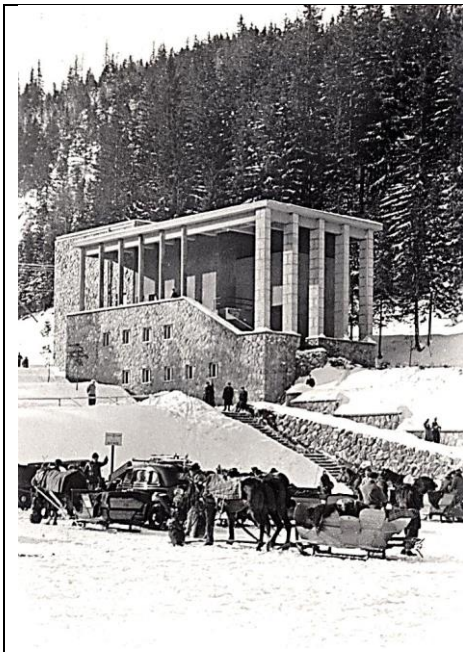
W omawianym nurcie nie odnotowano reprezentatywnych przykładów architektury pensjonatowej

Należy zwrócić uwagę na brak reprezentatywnych przykładów architektury pensjonatowej w tym nurcie. W zbadanych przypadkach funkcja pensjonatowa wkomponowana jest najczęściej w obiekty zdominowane inną funkcją, np. gastronomiczną, i usytuowana na kondygnacjach ponad parterem.

Tab. 19. Wybrane przykłady ogólne architektury wolnego funkcjonalizmu

- Stacja dolna kolejki na Kasprowy Wierch, 1935–1936, Kuźnice, proj. Anna i Andrzej Kodelscy. [fot. 73,74].
- Stacja dolna kolejki na Gubałówkę.
- Stacja górna kolejki na Gubałówkę, 1938, proj. Władysław Stokowski [fot. 75].
- Restauracja na Gubałówce, 1938, proj. Arseniusz Romanowicz, Władysław Stokowski, Jacek Szwemin [fot. 76, 77].

Przykłady ogólne

[73] Stacja dolna kolejki na Kasprowy Wierch.
Fot. ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[74] Stacja dolna kolejki na Kasprowy Wierch – gór-ska architektura organiczna + funkcjonalizm, 1935–1936, Kuźnice, proj. A., A. Kodelscy. Fot. aut.

[75] Stacja dolna – stan obecny. Fot. aut.

[76] Stacja dolna – stan obecny. Fot. aut.

[77] Budynek górnej stacji kolejki na Gubałówkę, fot. z 1938 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

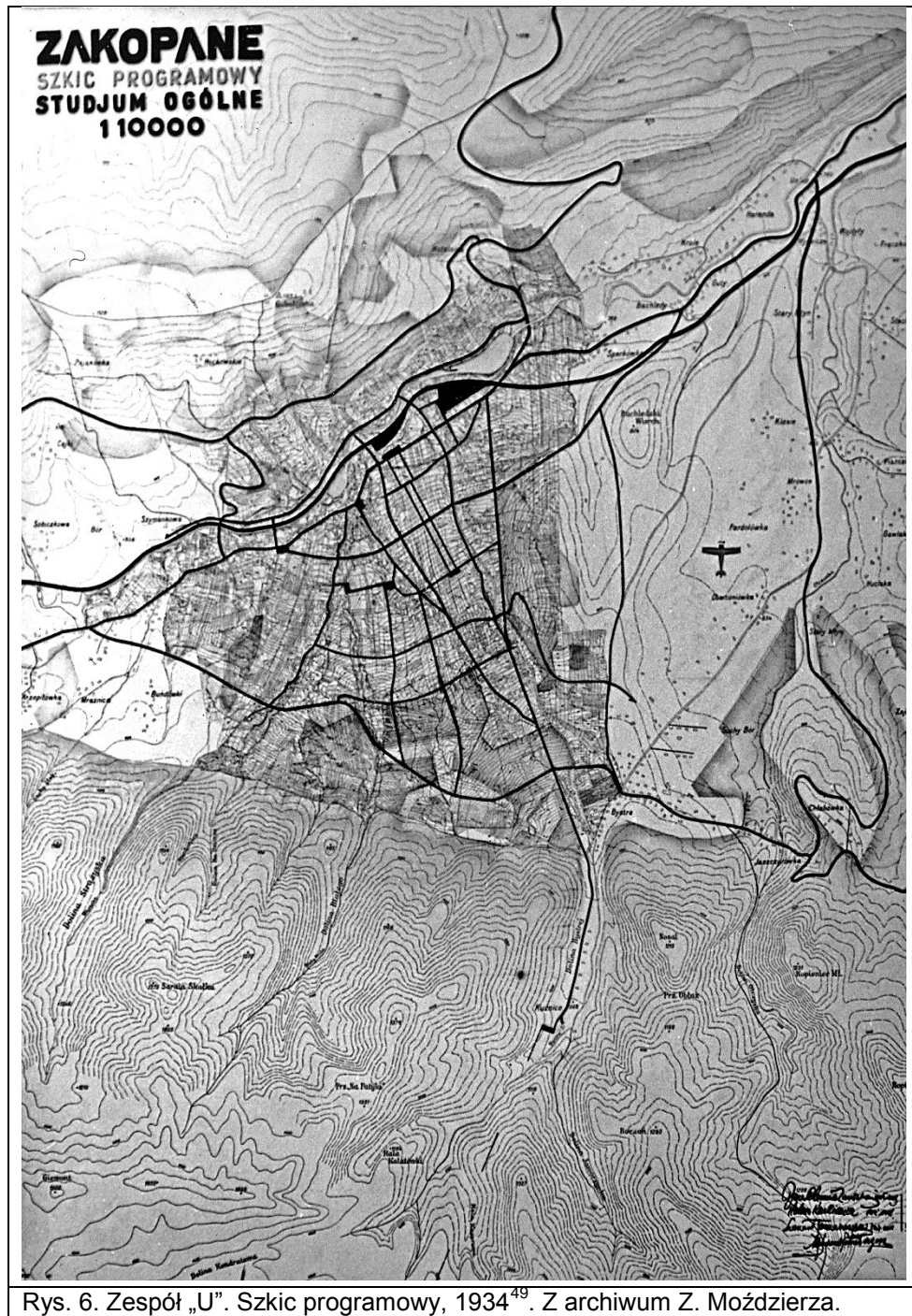
[78] Górna stacja kolejki na Gubałówkę, 1938, proj. W. Stokowski. Architektura „fisowska 39”, stan obecny. Fot. aut.

[79] Restauracja na Gubałówce, 1938. Fot. ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[80] Restauracja na Gubałówce, 1938, proj. A. Romanowicz, W. Stokowski, J. Szewmin. Architektura „Fisowska 39”. Stan obecny. Fot. aut.

⁴⁹ W latach 1933-1934 Zespół „U” w składzie: J. Chmielewski, H. Kurkiewicz, L. Tomaszewski, A. Helm-Pirgo opracował „Program wstępny ogólnego planu zabudowania Zakopanego” i „Szkic projektu planu zabudowania miasta”.

Rozdział 2

2. ANALIZA KSZTAŁTOWANIA FORMY ARCHITEKTURY PENSJONATOWEJ W ZAKOPANEM NA TLE ROZWOJU HISTORYCZNEGO W OKRESIE 1939–1989

2.1. Zarys historii architektury i rozwoju przestrzennego Zakopanego w okresie 1939–1989

2.1.1. Czynniki i uwarunkowania

Jako główne czynniki i uwarunkowania wpływające na rozwój przestrzenny i kształtowanie architektury w okresie od 1939 r. do 1989 r. należy wymienić:

- a) Uwarunkowania okresu okupacji.
- b) Czynniki polityczne i społeczno-ekonomiczne okresu powojennego.
- c) Wzrost roli Zakopanego jako ośrodka turystycznego, sportowego i kulturalnego, kontynuacja idei regionalizmu.
- d) Zmiana charakteru ruchu turystycznego , upowszechnienie turystyki masowej, wzrost liczby przyjezdnych.
- e) Uchwały w sprawie rozwoju Zakopanego i Okręgu Tatrzańskiego.
- f) Organizacja Mistrzostw Świata w Narciarstwie Klasycznym FIS.
- g) Prace planistyczne.
- h) Przekroczenie chłonności bazy noclegowej.
- i) wielkokubaturowe budownictwo wczasowe.
- j) Wkroczenie zabudowy indywidualnej i spółdzielczej na tereny otwarte.
- k) Odwrót od architektury regionalnej w okresie największego przyrostu obiektów wielkokubaturowych.

2.1.2. Rozwój przestrzenny i architektura na tle czynników i uwarunkowań

Okres okupacji 1939–1945

Zakopane w tym dramatycznym okresie opisuje m. in. Irena Paczyńska⁵⁰. W okresie okupacji Zakopane znalazło się w obrębie Generalnego Gubernatorstwa, a prace budowlane nadzorowane były przez Urząd Budowlany, tzw. „Bauamt”. Okupant planował uczynienie z Zakopanego miejscowości rekonwalescencyjnej dla żołnierzy niemieckich. Od 1940 r. przeprowadzano tzw. akcję porządkową, polegającą głównie na wyburzeniach wielu obiektów, zwłaszcza drewnianych. Planowano wyburzyć około 700 obiektów, rozebrano jednak tylko część spośród nich. Przebudowany został rynek, a w latach 1940 – 43 przedłużono Krupówki w kierunku stacji na Gubałówkę. Nakazano również przebudowy i remonty szeregu budynków wzniesionych przed 2 wojną światową. Zacieraniu śladów polskości służyć miały m.in. zmiany nazw ulic na niemieckie i burzenie pomników. Spośród nielicznych inwestycji architektonicznych wymienić należy przebudowę restauracji Trzaski w centrum miasta.

Okres okupacji oznaczał dla Zakopanego duże nasilenie terroru hitlerowskiego, m. in. ze względu na przygraniczne położenie, a także przerwanie ciągłości rozwoju gospodarczego, turystycznego i kulturalnego. Skutkiem działalności eksterminacyjnej liczba stałych mieszkańców zmniejszyła się z 23000 przed wojną do 16000.

Okres powojenny – pierwsze lata PRL

Upowszechnienie ruchu turystycznego

Zmiany ustrojowe i przemiany polityczno-społeczne spowodowały przekształcenie modelu turystyki i wypoczynku z elitarnego na masowy. Wzrost popularności ruchu turystycznego znalazł odzwierciedlenie w znacznym nasileniu przyjazdów do Zakopanego. Wg Jadwigi Warszńskiej⁵¹ w 1948 roku liczba turystów wyniosła 150 000 (dwukrotnie więcej niż w 1938 r), w początku lat 60 tych przekroczyła milion, a w 1973 r. 3 miliony osób. Miasto nie posiadało wystarczającej infrastruktury komunalnej, sieci handlowej i gastronomicznej oraz bazy noclegowej do przyjęcia tak intensywnego ruchu turystycznego. W okresie tym zapadły decyzje o wieloletnim programie inwestycyjnym, zawartym w „Uchwałach w sprawie rozwoju Zakopanego i okręgu tatrzańskiego”⁵².

⁵⁰ I. Paczyńska, *Polityka niemieckiego okupanta w Zakopanem*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. Renaty Dutkovej, Kraków 1991, t. 1, s. 293-320.

⁵¹ J. Warszńska, *Ruch turystyczny w Zakopanem*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. Renaty Dutkovej, Kraków 1991, t. 2, s. 38.

⁵² Por. tamże, s. 48.

Powrót do regionalizmu – styl nowozakopiański

Po wyzwoleniu z okupacji hitlerowskiej, w okresie socrealizmu powstała nowa koncepcja architektury regionalnej, tzw. styl nowozakopiański. Powrót do regionalizmu w Zakopanem przypadł na okres socrealizmu w architekturze polskiej. W tym czasie, w latach 50-tych, równoległe do architektury nowozakopiańskiej nie powstawały obiekty w nurcie socrealizmu, lecz wzniesiono pierwsze osiedla socmodernistyczne. Można więc stwierdzić, że socrealizm nie był reprezentowany w architekturze zakopiańskiej.

Architektura stylu nowozakopiańskiego odwoływała się raczej do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, ograniczając dekoracyjność formy charakterystyczną dla stylu zakopiańskiego oraz wprowadzając nowe, własne wartości twórcze. Kierunek ten, obok nurtu organicznego, znalazł szczególne zastosowanie w architekturze schronisk górskich w Tatrach.

Prace planistyczne

W 1955 r. została podjęta pierwsza uchwała dotycząca rozwoju Zakopanego, w ślad za nią sporządzono plan ogólny miasta w zakopiańskiej ekspozyturze Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej pod przewodnictwem Mariana Dziewońskiego. Referat programowy do tego planu opracowali architekci A. Chramiec i S. Żychoń, a ekspertyzę regionalną zespół w Biurze Planów Regionalnych pod kierunkiem Z. Wzorka. O pierwszych powojennych planach ogólnych dla Zakopanego, jak i kolejnych pracach planistycznych pisał Stefan Żychoń⁵³. Równoległe do działań związanych z planem miasta w Zakładzie Teorii Układów Przestrzennych w Warszawie kontynuowano przedwojenną koncepcję zagospodarowania Podtatrza w paśmie Witów – Bukowina. W tej turystycznej strukturze plan przewidywał powstanie ośrodków rekreacyjnych o pojemności 45 000 miejsc noclegowych, z Zakopanem jako głównym ośrodkiem dyspozycyjnym. Z kolei zatwierdzony w 1956 r. plan ogólny zakładał skierowanie inwestycji turystycznych na pasmo spisko-gubałowskie, (co było również kontynuacją przedwojennej koncepcji pasma W–B), a jednocześnie ograniczenie tych inwestycji w samym Zakopanem. Miało to zapobiec przyspieszonej urbanizacji miasta, jednak założenia przyjęte w planie nie mogły zostać zrealizowane wobec zwiększonego ruchu turystycznego. Jednym z istotnych elementów tego planu, który udało się zrealizować, było wyłączenie spod zabudowy obszaru równi Krupowej⁵⁴.

Architektura FIS-owska początku lat 60–tych XX w.

Przyznanie Zakopanemu po raz trzeci organizacji Mistrzostw Świata w Narciarstwie Klasycznym FIS w 1962 r. było impulsem powstania w krótkim czasie sze-

⁵³ S. Żychoń, *Rozwój przestrzenny...*, dz. cyt., s. 472-473.

⁵⁴ Tamże, s. 474.

regu obiektów stanowiących bazę sportową, hotelową, gastronomiczną i handlową. Architektura tych obiektów reprezentuje oryginalny nurt poszukiwań twórczych, sytuujący się pomiędzy architekturą modernizmu, nowego regionalizmu i architektury organicznej, zdecydowanie odcinając się od powstającej w tym czasie architektury socmodernistycznej.

Architektura wielkokubaturowa wczasowa i mieszkaniowa 1960–1980

Przekroczenie chłonności bazy noclegowej stało się impulsem powstania programu realizacji wielkokubaturowych obiektów turystycznych, w przeważającej większości stanowiących tzw. bazę noclegową zamkniętą, przeznaczoną dla określonych instytucji i zakładów pracy, związanych np. z resortem górnictwa, hutnictwa, względnie władzą centralną. Budynek te powstawały w sposób rozproszony na terenie całego miasta, jednak największa ich intensyfikacja miała miejsce w dzielnicach południowo–zachodnich, przeznaczonych w planie pod funkcje rekreacyjne. Poza obiektami wielkokubaturowymi tworzącymi bazę turystyczną noclegową powstawały osiedla mieszkaniowe spółdzielcze. Ta wielorodzinna zabudowa niejednokrotnie wkraczała na tereny zielone, m. in. na południowo-zachodnie stoki Antałówki⁵⁵. Tereny otwarte zabudowywane były również rozproszoną zabudową indywidualną budynków drobnokubaturowych. Lata 1960–1980 były okresem największego przyrostu obiektów wielkokubaturowych w Zakopanem. W tym czasie powstało 14 osiedli mieszkaniowych wielorodzinnych oraz znaczna ilość budynków o dużych gabarytach związanych z turystyką, szkolnictwem, lecznictwem, sportem, handlem, gastronomią i innymi funkcjami⁵⁶.

Modernizm i socmodernizm

Okres 1960-1980, a w nieco mniejszym stopniu okres lat 80-tych w Zakopanem, zdominowany został przez nurty architektury modernizmu i socmodernizmu. Stefan Żychoń pisał, że „odwrót od architektury regionalnej nastąpił właśnie w tym czasie, gdy przyrost kubatury o nienotowanych w historii miasta rozmiarach miał zadecydować o jego obliczu”⁵⁷. Nurt socmodernistyczny w Zakopanem to przede wszystkim wielorodzinne osiedla mieszkaniowe, kształtowane w oparciu o zasady modernizmu, ale niejednokrotnie reprezentujące niski standard techniki budowlanej oparty na prefabrykacji wielkowymiarowej, niewłaściwe wpisanie w kontekst krajo-brazowy, urbanistyczny i architektoniczny oraz formę architektoniczną odbiegającą od wzorów dobrego modernizmu. Równolegle powstawały ambitne i twórcze projekty i realizacje, obejmujące głównie obiekty użyteczności publicznej, schroniska i hotele oraz obiekty sportowe, związane m.in. z FIS-em 62.

W latach 70-tych zarysowała się tendencja podkreślania odrębności regionalnej poprzez stosowanie okładzin drewnianych ścian betonowych i murowanych,

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże, s. 479

⁵⁷ Tamże, s. 474.

balustrad i innych części obiektu, rozwiązanie to stosowano zarówno w budynkach o dużych gabarytach, jak i drobnokubaturowych. Poza hotelami okładziny z desek jako interpretację regionalizmu zastosowano w latach 70-tych w kilku osiedlach mieszkaniowych.

Przemiany w latach 80-tych i zmiana hierarchii wartości skutkują nowym spojrzeniem na architekturę. O uwarunkowaniach przeobrażeń w polskiej architekturze lat 80-tych oraz o istocie tych przeobrażeń pisze Ewa Węclawowicz-Gyurkovich, podkreślając m.in. „zwrot ku naturze”, a także „pogłębiające się zainteresowanie architekturą regionalną”⁵⁸. W architekturze Zakopanego okres ten poprzedza nurt postmodernizmu i należy go traktować jako późny modernizm.

Regionalizm i neoregionalizm lat 1960–1989

Idee regionalizmu tego okresu znalazły szczególne odzwierciedlenie w twórczej działalności „Krakowskiej szkoły architektury”, w którym to środowisku powstał nurt neoregionalizmu, propagowany przez Włodzimierza Gruszczyńskiego i kontynuowany przez jego uczniów, m.in. Andrzeja Skoczka. Wykreowany w tym czasie kierunek łączył tradycyjne wartości regionalizmu z motywami pochodzącymi z modernizmu i tworzył formy o znacznych kubaturach, których nadrzędnym celem była synteza i zharmonizowanie z krajobrazem.

Poza wyżej wymienionym twórczym nurtem omawiany okres stanowił w znacznym stopniu przerwanie ciągłości kulturowej idei architektury regionalnej w Zakopanem, dotyczy to w szczególności lat 1960-1980. Wynikało to zarówno z tendencji ogólnokrajowych, doktrynalnych, zwalczających wszelkie formy elitaryzmu, odrębności i tożsamości kulturowej oraz lekceważących wartości środowiska naturalnego, jak i z ogromnego naporu inwestycyjnego związanego z rozwojem turystyki, tworzącego krajobraz nieregionalnych obiektów wielokubaturowych, co w znacznym stopniu zdecydowało o charakterze miasta. Powszechnie stosowane okładziny drewniane były tylko powierzchownymi działaniami pozorującymi odzwierciedlenie odrębności regionalnej, nie stanowiły jednak nurtu regionalnego.

Należy zwrócić uwagę na istnienie autentycznego nurtu architektury regionalnej, obejmującego w tym okresie obiekty drobnokubaturowe. Była to twórcza architektura nawiązująca do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, a także szlacheckiego, o prostych, pozbawionych detalu formach. Jako przykład wymienić należy turystyczne domy projektowane w tym okresie przez St. Karpiela.

W budownictwie drobnokubaturowym mieszkalnym i turystycznym lat 60-tych i 70-tych powszechnym zjawiskiem były budynki pseudoregionalne, o karykaturalnie stromych dachach niejednokrotnie zniekształconych piętrzącymi się pulpitowo otwarciami, względnie tzw. „czwórki”, obiekty oparte na rzucie zbliżonym do kwadratu o wertykalnym ukształtowaniu. Celem tych dysharmonijnych działań przestrzennych, powstających najczęściej bez udziału architektów, było pomieszczenie jak największej liczby turystów.

⁵⁸E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Postmodernizm w polskiej architekturze*, Kraków 1998, s. 24-31.

Przyjmuje się następujące kalendarium kształtowania struktury architektonicznej miasta na tle poszczególnych nurtów, z podziałem na architekturę regionalną i nieregionalną:

Tab. 20. **Kalendarium nurtów architektonicznych Zakopanego w okresie od 1939 r. do 1989 r.**

Opracowanie autora

Nurt architektoniczny	Okres występowania	Arch. regionalna	Arch. uniwersalna
Styl nowozakopiański	Okolo 1945–1960	●	
Socmodernizm	Okolo 1945–1960		●
Regionalizm i neoregionalizm lat 60-tych i 70-tych	Okolo 1960–1980	●	
Arch. fisowska, modernizm i socmodernizm	Okolo 1960–1980		●
Regionalizm i neoregionalizm lat 80-tych	Okolo 1980–1989	●	
Późny modernizm	Okolo 1980–1989		●

2.2. Analiza kształtowania formy architektury pensjonatowej na tle współistnienia nurtów regionalnych i uniwersalnych Zakopanego w okresie 1939–1989

KRYTERIA CHARAKTERYZUJĄCE

- Istota nurtu, charakterystyka ogólna, synteza cech charakterystycznych.
- Uwzględnienie specyfiki krajobrazowo – fizjograficznej.
- Uwzględnienie tożsamości kulturowej i kontekstu urbanistyczno–architektonicznego.
- Forma architektoniczna:
 - ogólny charakter formy architektonicznej, stopień jej jednorodności lub złożoności;

- spójność formy z układem funkcjonalnym i systemem konstrukcyjno-materiałowym;
 - struktura przestrzenna, kompozycja, proporcje;
 - skala obiektów, gabaryty;
 - materiały wykończeniowe zewnętrzne;
 - detale, ornamentyka i kolorystyka.
- Konstrukcja, technologia, charakterystyka materiałowa;
 - Przeznaczenie i układ funkcjonalny;

2.2.1. Okres wojny w Zakopanem (1939–1945)

Charakterystyka ogólna architektury

W okresie wojny inwestycje budowlane nadzorował komisarz miasta, któremu podlegał wydział budowlany, tzw. „Bauamt”. W jego skład weszli architekci polscy wywodzący się z Politechniki Warszawskiej: J. Żórawski, J. Mokrzyński, M. Sulikowski oraz Zakopiańczycy: Andrzej Czarniak, Anna Górka, pracami tej grupy kierował S. Żychoń⁵⁹. Pomimo oficjalnie obowiązującego w Generalnym Gubernatorstwie zakazu budowlanego twórcza działalność tej grupy architektów doprowadziła do realizacji kilku obiektów, a równocześnie do stworzenia podstaw nowego nurtu regionalizmu, kontynuowanego po okresie okupacji stylu nowozakopiańskiego. Jego istotą było odejście od malowniczości i dekoracyjności stylu zakopiańskiego na rzecz uproszczenia formy, ograniczeniu detalu i ornamentyki, przy zachowaniu charakterystycznych proporcji. Modyfikacji uległ szczyt dachu w którym powiększono płaszczyznę półszczytu, kontynuowano wysoko podmurowane ciętym kamieniem ściany przyziemia i przypory, uproszczono obrys rzutu poziomego obiektów. Pojawiły się modernistyczne rytmy powtarzalnych elementów. np. lukarn, wyglądów, okien. Równolegle w innych obiektach kontynuowane były zasady modernizmu, tworzące formy klasycyzującego funkcjonalizmu, a niejednokrotnie pokrewne z wolnym funkcjonalizmem, głównie poprzez zastosowanie kompozycji z kamienia naturalnego.

Nie odnotowano przykładów architektury pensjonatowej z tego okresu

Tab. 21. Wybrane przykłady architektury powstałej w okresie wojny
<ul style="list-style-type: none"> - Przebudowa dawnego Rynku [fot. 81]. - Budowa zakładów mięsnych Karla Imkego, 1942-1943, ul. Krupówki, proj. nieustalony [fot. 82]. - Dom ogrodnika”, 1942, ul. Orkana, proj. A. Czarniak, M. Sulikowski [fot.83]. - Przebudowa restauracji Trzaski, 1942-1944, ul. Kościuszki, proj. J. Żórawski,

⁵⁹ Z. Moździerz, *Główne nurty...*, dz. cyt., w: M. Ponikiewska-Arct (red.), *Architektura...*, dz. cyt., s. 47.

J. Mokrzyński [fot. 84].

- Dom Dańca, 1942-1943, ul. Kościeliska, proj. M. Sulikowski [fot. 85, 86].

Przykłady ogólne

[81] Przebudowa dawnego Rynku, 1940–1943.
Fot 1943. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[82] Zakłady mięsne Karla Imke 1942–1943,
przy ul. Krupówki, proj. nieustalony. Fot. H. Jost
1943. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[83] „Dom ogrodnika”, 1942–1943, przy ul.
Grunwaldzkiej, proj. A. Czarniak. fot. H. Jost,
1943. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[84] Przebudowa restauracji Trzaski, 1942–
1944, przy ul. Kościuszki, proj. J. Żórawski,
J. Mokrzyński. Fot. H. Jost 1943.
Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[85] Dom Dańca. Fot. Stefan Żychoń, 1944.
Z archiwum Z. Moździerza.

[86] Dom Dańca, późniejszy „Gazduś”, 1942–
1943, przy ul. Kościeliskiej, proj. M. Sulikowski.
Początki stylu nowozakopiańskiego. Stan obec-
ny. Fot. aut.

2.2.2. Styl nowozakopiański oraz socmodernizm w Zakopanem (około 1945–1960)

2.2.2.1. Styl nowozakopiański w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Istotą stylu nowozakopiańskiego w architekturze była koncepcja nowego kierunku architektury regionalnej, bazującej na zasadach tradycyjnego budownictwa podhalańskiego. Nurt ten czerpie z tradycji, sprzed okresu stylu zakopiańskiego, dostosowując się do nowych potrzeb i uwarunkowań oraz minimalistycznych tendencji modernizmu. Stanowi pośrednie ogniwo pomiędzy regionalizmem witkiewiczowskim i neoregionalizmem lat 1960–1970.

Styl nowozakopiański w znacznym stopniu odcina się od eklektycznej malowniczości i dekoracyjności stylu zakopiańskiego, na rzecz prostoty i surowości nawiązującej do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego. Cechy pokrewne łączące te nurty dotyczą jednak prawie wyłącznie struktury przestrzennej i formy architektonicznej obiektów i obejmują w szczególności ogólny charakter obiektów, z horyzontalnym, zwartym ukształtowaniem bryły, stromym, półszczytowym dachem o kącie nachylenia ok. 50 stopni i proporcjonalnie niskich ścianach. Pojawiają się również rozwiązania i motywy pochodzące z modernizmu, zarówno w zakresie konstrukcji, jak i formy, a także postulaty standaryzacji i architektury modułowej. W uzasadnieniu stawia się tezę, że chata góralska była też budynkiem typowym⁶⁰.

Najbardziej charakterystyczne dla omawianego nurtu są realizacje schronisk tatrzańskich: na Hali Ornak, na Hali Kondratowej, w Dolinie pięciu Stawów Polskich i na Polanie Chochołowskiej⁶¹.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

W skrócie główne cechy architektury nowozakopiańskiej pensjonatowej można przedstawić następująco:

- Architektura tego nurtu jest połączeniem nastroju modernistycznego racjonalizmu oraz surowości i prostoty schronisk górskich.
- Obiekty charakteryzuje oszczędność i harmonijność ukształtowania formy, brak historyzujących odniesień na rzecz nawiązania do miejscowych materiałów, w tym szczególnie motywów kamiennych.
- Sylwety brył tworzą zwarte, horyzontalne kompozycje, z dominującym, stromym dachem półszczytowym, bez stylistyki eklektycznej.

⁶⁰ P. Mazik, *Architektura Zakopanego 1930-1962. Pomiędzy modernizmem a regionalizmem*, Kraków 2010, s.53.

⁶¹ Z. Moździerz, *Główne nurty...*, dz. cyt., [w:] M. Ponikiewska-Arct (red.), *Architektura...*, dz. cyt., s. 48.

- Obiekty występują zarówno jako murowane, jak i w drewnianej technologii ścian wieńcowych.

- Charakterystyczne jest ograniczenie dekoracyjności formy, stosowanie prostego detalu i odejście od ornamentyki stylu zakopiańskiego.

W ukształtowaniu dachów należy zwrócić uwagę na proste płaszczyzny bez załamania („przysztychów”) i powrót do większych połaci półszczytów. Główne płaszczyzny dachów są w nieznacznym stopniu naruszone otwarciami, występującymi zwykle w postaci trójkątnych lukarn w powtarzalnym, modernistycznym rytmie identycznych form. Charakterystyczne są występujące niejednokrotnie wysokie podmurowania ścian parteru, sięgające pod okap dachu. Uzupełnienie kamiennych ścian tworzą lekko pochylone przypory, mury tarasów, murki ograniczające schody itp. Detale są często powiększone, uproszczone i przywołujące rustykalny nastrój tradycyjnego budownictwa górali.

Tab. 22. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
Opracowanie autora	
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Zwartość i prostota ukształtowania brył, horyzontalna kompozycja stromego dachu półszczytowego i kamiennych ścian z przyporami, oszczędność detalu, modułowość i powtarzalność elementów, asymetria, kontekstualizm.
Krajobraz, fizjografia	Dostosowanie obiektów do specyfiki fizjograficznej środowiska i otoczenia krajobrazowego.
Tożsamość kulturowa	Honorowanie i podkreślanie środowiska kulturowego.
Kontekst przestrzenny	Harmonijne wpisanie w kontekst przestrzenny.
Jednorodność, złożoność	Zwartość i ukształtowanie brył tworzy jednorodność formy.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Ukształtowanie formy wynika bezpośrednio z funkcji i konstrukcji.
Struktura przestrzenna, proporcje	Bryły obiektów oparte na rzucie wydłużonego prostokąta, względnie kompilacji prostokątów powiązanych pod kątem prostym, połacie dachów o dużych powierzchniach z rytmami „wyglądów”, bez dominant w postaci szczytów poprzecznych, proporcje zbliżone do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego lecz niejednokrotnie w formule kompozycji otwartych.
Skala obiektów, gabaryty	Skala obiektów dostosowana do wymogów funkcji pensjonatowej, najczęściej 3 – 5 kondygnacji nadziemnych.
Materiały, technologie	Konstrukcja w oparciu o technologie murowane i żelbetowe, materiały elewacyjne : kamień, tynk i gont drewniany.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Ograniczenie dekoracyjności, uproszczenie detalu, odejście od ornamentyki stylu zakopiańskiego.

Tab. 23. Wybrane przykłady ogólne architektury stylu nowozakopiańskiego z uwzględnieniem funkcji pensjonatowej

- Zespół dwurodzinnych domów, 1950–1953, ul. Jagiellońska, proj. Anna Górską [fot. 84,85].
- Remiza Państwowej Straży Pożarnej, 1951–1955, ul. Orkana, proj. Anna Górską.
- Przebudowa i rozbudowa dawnej restauracji Trzaski na hotel „Orbis-Giewont”, 1954-1955, ul. Kościuszki, proj. Stefan Żychoń [fot. 88, 89].
- Budynek „Mrówki”, 1955–1956, Droga do Białego, proj. J. Nowakowski.
- Dom Turysty, 1953–1958, ul. Zaruskiego, proj. Tadeusz Brzoza, Zbigniew Kupiec [fot. 86, 87].
- Gospoda w Kuźnicach z częścią pensjonatową, 1956–1958, proj. Anna i Michał Górcy [fot. 90, 91].

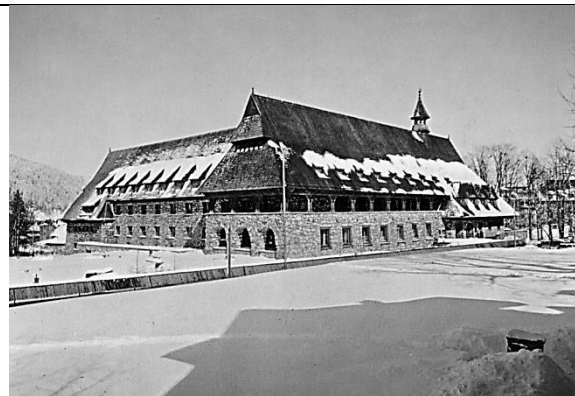
Przykłady ogólne z uwzględnieniem funkcji pensjonatowej

[87] Zespół domów dwurodzinnych, fot. 1953.
Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[88] Zespół domów dwurodzinnych, 1950-1953,
Przy ul. Jagiellońskiej, proj. A. Górską. Harmo-
nijność proporcji i oszczędność detalu. Fot. aut.

[89] Dom Turysty, fot. 1959.
Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[90] Dom Turysty, 1953-1958, przy ul. Zaruskie-
go, proj. T. Brzoza, Z. Kupiec. Czworoboczny
układ nawiązujący do zagrody okólnej, horyzon-
talna kompozycja z dominującymi, nisko scho-
dzącymi płaszczyznami stromego dachu i ka-
miennym cokołem ścian. Stan obecny. Fot. aut.

[91] Przebudowa i rozbudowa dawnej restauracji Trzaski, fot. 1956. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[92] Przebudowa i rozbudowa dawnej restauracji Trzaski (później hotel Giewont), 1954-1955, ul. Krupówki, proj. S. Żychoń. Sztandarowy przykład architektury regionalnej tego okresu wyznaczający kierunek jej rozwoju w obiektach murowanych o dużych kubaturach. Fot. aut.

[93] Gospoda w Kuźnicach z częścią pensjonatową, fot. A. Górską 1958. Z archiwum Z. Możdżierza.

[94] Gospoda w Kuźnicach z częścią pensjonatową, 1956-1958, proj. A. i M. Górscy. Prostota formy nawiązująca do schronisk górskich w połączeniu z modułowością modernizmu. Stan obecny. Fot. aut.

2.2.2.2. Socmodernizm w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Lata dominacji socrealizmu w Polsce (1945–1960) na gruncie zakopiańskim nie skutkowały powstaniem reprezentatywnych obiektów tego nurtu. W tym okresie budowano tu obiekty regionalne w stylu nowozakopiańskim, równocześnie pojawiły się pierwsze budynki nieregionalne, nawiązujące do modernizmu i zwiastujące początki tzw. socmodernizmu. Istotą tego nurtu w omawianym okresie jest odejście od idei regionalnych, podkreślających tożsamość miejsca i nawiązujących do lokalnej architektury tradycyjnej. Socmodernizm posługując się założeniami uniwersalizmu nie honoruje specyfiki krajobrazowo-fizjograficznej, odrębności kulturowej i kontekstu architektonicznego.

Struktura przestrzenna i forma architektoniczna obiektów jest odzwierciedleniem tendencji modernizmu, a w szczególności funkcjonalizmu, jednak w zubożonej postaci, przy użyciu techniki i technologii o niskim standardzie⁶². Wśród cech charakteryzujących strukturę przestrzenną i formę obiektów reprezentujących omawiany nurt należy wymienić:

- operowanie prostopadłościennymi bryłami stanowiącymi samodzielne obiekty lub tworzącymi zespoły powtarzalnych obiektów;
- przekrycia budynków w postaci płaskich stropodachów;
- struktura elewacji wynikająca z podziałów na kondygnacje i z podziałów funkcjonalnych na poszczególne jednostki mieszkalne;
- powtarzalność identycznych, modularnych podziałów elewacji;
- brak detali architektonicznych, zdobnictwa i ornamentyki;
- wykończenie ścian w postaci tynków, sporadycznie okładziny kamienne.

Konstrukcję pierwszych obiektów socmodernistycznych stanowi układ ścian nośnych prefabrykowanych w systemie „wielkiej płyty” oraz stropów żelbetowych względnie prefabrykowanych gęstożebrowych.

Zakopiański nurt socmodernizmu tego okresu reprezentowany jest przez budynki i osiedla mieszkalne wielorodzinne, tzw. bloki mieszkalne.

W omawianym nurcie nie odnotowano przykładów architektury pensjonatowej.

Tab. 24. Wybrane przykłady architektury socmodernizmu

- Osiedle mieszkaniowe przy ul. Zamoyskiego, 1952, proj. Jerzy Dajewski [fot. 92].
- Osiedle mieszkaniowe przy ul. Bulwary Słowackiego, 1958, proj. Jerzy Dajewski [fot. 93].

Przykłady ogólne

[95] Budynek wielorodzinny, 1952, przy ul. Zamoyskiego, proj. J. Dajewski. Pozorne podkreślenie charakteru miejsca poprzez okładzinę kamienną ścian. Fot. aut.

[96] Budynek wielorodzinny, 1958, przy ul. Bulwary Słowackiego, proj. J. Dajewski. Architektura socmodernizmu ignorująca charakterystykę krajobrazową i kulturową. Fot. aut.

⁶² D. Crowley, *Socmodernizm a architektura czasu wolnego i rekreacji w Europie Środkowo Wschodniej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku*, [w:] *Florencja i Kraków wobec dziedzictwa*, Kraków 2009, s. 227-250.

2.2.3. Regionalizm i neoregionalizm lat 60-tych i 70-tych XX w., oraz architektura fisowska 62, modernizm i socmodernizm w Zakopanem (około 1960–1980)

2.2.3.1. Regionalizm i neoregionalizm lat 60-tych i 70-tych XX w. w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtów

Cechą charakterystyczną architektury regionalnej tego okresu jest zerwanie więzi z architekturą witkiewiczowską stylu zakopiańskiego i nurtami ją kontynuującymi, czyli z dorobkiem architektury regionalnej sprzed 2 wojny światowej. Nowe, niejednokrotnie oryginalne i twórcze interpretacje regionalizmu powstałe na tle modernizmu odwołują się częściowo do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego i architektury nowozakopiańskiej.

W architekturze tego okresu należy wyodrębnić 3 kierunki. Jako *pierwszy* wybitnie twórczy należy wymienić nurt neoregionalizmu stworzony i propagowany przez „Krakowską Szkołę Architektury” w osobach Włodzimierza Gruszczyńskiego i jego uczniów. Píše o tym Ewa Węclawowicz-Gyurkovich, zwracając uwagę na tło poszukiwań twórczych formy architektury regionalnej, które stanowił awangardowy przełom architektury racjonalnej. Szukano więc syntezy formy regionalnej, „odartej z kaligraficznego, historycznego detalu i dosłowności etnograficznej”. Znaczącą rolę odegrała indywidualność twórcza Włodzimierza Gruszczyńskiego, który „...był romantykiem i marzycielem, ale równocześnie fascynował się twórczością modernistów. Jego rozumienie architektury regionalnej wyprzedzało ówczesne pokolenie”⁶³.

Jednym z głównych kontynuatorów jego wizji i propagatorów regionalizmu był Andrzej Skoczek. Jego wybitna twórczość pozwoliła utrwalić i rozwinąć idee regionalizmu w architekturze, wytyczyć jego nowe możliwości i kierunki. Istotą tej architektury jest dążenie do syntezy formy regionalnej, spektakularność i dynamiczność horyzontalnych kształtów utworzonych z trójkątnych form, duże połączenia asymetrycznych przekryć, kompozycje przestrzenne w których priorytetem jest zharmonizowanie z krajobrazem. Odzwierciedlają również odrębność kulturową i pomimo dużej skali obiektów wpisują się w kontekst przestrzenny. Spójne ukształtowanie brył i modernistyczny minimalizm tworzą jednorodne formy, które uzewnętrzniają funkcję i konstrukcję. Tworzenie formy poprzez kształtowanie bryły jest nadrzędne, detal występuje sporadycznie, ornamentyka prawie nie istnieje, płaskie stropodachy nie występują. Twórcze interpretacje architektury regionalnej kreują nowatorskie, zharmonizowane z krajobrazem formy w dużych kubaturach, łącząc inspiracje regionalizmem z wartościami modernizmu.

⁶³ E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Współczesna architektura regionalna*, [w:] T. P. Szafer (red.), *Teka 2 architektury współczesnej ziem górskich*, Kraków 1996, s. 43-49.

Charakterystyka omawianego nurtu architektury regionalnej skłania do przyjęcia dla niego nazwy neoregionalizmu lat 60-tych i 70-tych, co w pełniejszy sposób oddaje jego przesłanie i twórczy charakter.

W charakterystyce *drugiego* z wymienionych kierunków, nawiązującego do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego i architektury nowozakopiańskiej, warto zwrócić uwagę na jego zasięg, obejmujący w szczególności obiekty turystyczno-mieszkalne o mniejszych kubaturach oraz karczmy regionalne. Ten twórczy epizod architektury regionalnej tego okresu kojarzy się głównie z domkami turystycznymi autorstwa St. Karpiela.

Trzecim kierunkiem o najszerszym zasięgu jest architektura i budownictwo regionalizujące⁶⁴, powstałe w oparciu o tendencje odejścia od idei regionalizmu, w imię forsowania błędnie pojętych założeń modernizmu. Zjawisko to obejmuje obiekty o zróżnicowanym przeznaczeniu i funkcji, dominują jednak budynki związane z obsługą ruchu turystycznego: budownictwo mieszkalne, budownictwo pensjonatowe i tzw. domy jednorodzinne z pokojami pod wynajem. Obiekty te są synonimem socmodernizmu w odniesieniu do indywidualnej architektury regionalnej.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

Pierwszy z omawianych nurtów tego okresu, najbardziej twórczy i obejmujący głównie obiekty wielokubaturowe, nie pozostawił wielu zrealizowanych przykładów architektury pensjonatowej, ograniczając się do koncepcji projektowych. Te nieliczne, powstałe obiekty reprezentują wartości neoregionalizmu tego okresu, ukształtowane na tle idei modernizmu. Istotą ich formy jest kompozycja obszernych, nisko opadających płaszczyzn dachów, z modernistycznie uformowanymi murowanymi ścianami, niejednokrotnie z dużymi powierzchniami przeszkleń. W tym nurcie inspiracje sięgają form krajobrazu górskiego, a także architektury pasterskiej, szałasów z dominującymi dachami i niskimi zrębami ścian. Płaszczyzny dachów często tworzą układy asymetryczne, istotną rolę odgrywa zastosowanie kamienia i drewna jako materiałów elewacyjnych okładzinowych, natomiast drugoplanową rolę odgrywa detal i ornamentyka.

Drugi nurt tego okresu reprezentuje specyficzną formę funkcji pensjonatowej, umieszczoną w niewielkich, drewnianych budynkach regionalnych. Przemysław Szafer pisał o nich jako o „serii doskonałych domków okresowych, wykonywanych seryjnie, powtarzających w formie i konstrukcji tradycyjne budownictwo góralskie”⁶⁵.

Dominującą cechą ukształtowania bryły tych obiektów jest często horyzontalna sylweta i charakterystyczna dla modernizmu asymetria. W wielu wypadkach dotyczy to dachu, którego połacie z jednej strony schodzą nisko, „szalasowo”, nad poziom terenu, a z drugiej odsłaniają ścianę elewacji. Połacie dachów w niewielkim stopniu naruszone są trójkątnymi lukarnami i wyglądami. Dachy lukarn są najczę-

⁶⁴ Określenia „architektura regionalizująca” użył Zbigniew Radziewanowski w znaczeniu pejoratywnym, w odniesieniu do obiektów pozornie i nietrafnie nawiązujących do tradycyjnych wartości regionalizmu oraz nie tworzących ich twórczych interpretacji.

⁶⁵ T. P. Szafer, *Diariusz lat 1966–1970*, Warszawa 1972,

ściej dwuspadowe, występujące w powtarzalnych rytmach. Dach główny jest półszczytowy, względnie dwu lub czterospadowy. Niską podmurówkę tworzą ściany z okładziną kamienną, przekrycie wejścia wykonane jest zwykle w postaci dachu dwuspadowego. Detale są ograniczone do minimum, tworzą je m.in. balustrady tarasów, i balkonów wykonane w postaci jednej lub dwóch szerokich desek oraz deski poręczowej. Architektura ta unika „rysi”, ozdobnych odrzwi, dekoracyjnych form i ornamentyki. Pionowe fragmenty ścian elewacji szczytowych wykończone są prostą okładziną z desek, bez charakterystycznego słoneczka. Niejednokrotnie spotyka się duże płaszczyzny przeszkleń, złożone z kilku dużych okien schodzących do posadzki, usytuowane najczęściej w parterach budynków.

Omawiane obiekty występują zarówno w technologii drewnianej ściany wieńcowej jak również jako murowane. W drewnianych budynkach mieszkalnych i turystycznych ściany zewnętrzne z płazów wykonywane są zwykle „na felc”, tzn. na pióro i wpust umożliwiające wytworzenie gładkiej powierzchni we wnętrzu domu. Więźba drewniana występuje najczęściej w postaci krokwiowo-jętkowej lub płatwiowokleszczowej, z płatwiami pośrednimi podpartymi ścianami poprzecznymi. w technologii murowanej ściany zewnętrzne wykonane są jako jednowarstwowe z cegły lub pustaków pianobetonowych.

Trzeci, regionalizujący kierunek o najszerszym zasięgu tworzy własne interpretacje regionalizmu, charakteryzujące się szczególnymi cechami. Ukształtowanie obiektów oparte jest na zwartym rzucie poziomym, zwykle zbliżonym do kwadratu. Znaczna wysokość, obejmująca 2 lub 3 kondygnacje do poziomu okapu dachu i dalsze 2–3 kondygnacje w kubaturze dachu tworzy wertykalne sylwety budynków. Charakterystyczne jest stosowanie pionowych ścian szczytowych otwartych na cztery strony, co dodatkowo podkreśla proporcje wysokich ścian i szczytkowego dachu. W skrajnych przypadkach, ale powszechnie występujących połączeniach dachu łączących się w koszach tworzą formę pozbawioną prostokątnych płaszczyzn i okapów biegnących równolegle do kalenicy.

Tab. 25. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
Opracowanie autora	
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	<ul style="list-style-type: none"> - Dynamiczność i asymetryczność swobodnych kompozycji horyzontalno-diagonalnych. Dominujące płaszczyzny pochylonych przekryć tworzą ekspresyjne sylwety nawiązujące do form krajobrazowych i do form architektury pasterskiej – nurt 1; - nisko „schodzące” szafasowo, niejednokrotnie asymetryczne dachy, uproszczony detal, proste i niewielkie bryły - nurt 2; - wertykalne, zwarte formy na planie zbliżonym do kwadratu, dysharmonijne proporcje, zniekształcone dachy - nurt 3.
Krajobraz, fizjografia	<ul style="list-style-type: none"> - Dostosowanie obiektów do specyfiki krajobrazu – nurt 1, 2; - tworzenie dysharmonijnych form na tle krajobrazu – nurt 3.

Tożsamość kulturowa	<ul style="list-style-type: none"> - Pośrednie odzwierciedlenie odrębności kulturowej – nurt 1; - odzwierciedlenie odrębności kulturowej – nurt 2; - pauperyzacja środowiska kulturowego – nurt 3.
Kontekst przestrzenny	<ul style="list-style-type: none"> - Wpisanie w kontekst przestrzenny – nurt 1, 2; - dysonans z kontekstem przestrzennym – nurt 3.
Jednorodność, złożoność	<ul style="list-style-type: none"> - Spójne ukształtowanie brył i ograniczenie detalu tworzą jednorodne formy – nurt 1, 2; - chaos w ukształtowaniu brył tworzy złożoność w negatywnym znaczeniu.
Spójność z funkcją i konstrukcją	<ul style="list-style-type: none"> - Forma w racjonalny sposób uzewnętrznia funkcję i konstrukcję – nurt 1, 2; - struktura obiektów niejednokrotnie stara się „zakamuflować” ich wielkość tworząc dysharmonijne formy – nurt 3.
Struktura przestrzenna, proporcje	<ul style="list-style-type: none"> - Horyzontalne ukształtowanie brył opartych na rzutach utworzonych z prostokątów, istotna rola nisko opadających, asymetrycznych płaszczyzn dachów definiujących formę obiektów, dynamiczność struktury geometrycznej – nurt 3; - harmonijna kreacja prostych form architektury podhalańskiej z pewnymi motywami modernizmu (asymetria, prosty detal) zastosowana w małych kubaturach - nurt 2; - dążenie do uzyskania maksymalnej powierzchni „pod wynajem” w obiektach tworzy niejednokrotnie karykaturalne proporcje i zbyt strome dachy z piętrzącymi się otwarciemi pulpitowymi - nurt 3.
Skala obiektów, gabaryty	<ul style="list-style-type: none"> - Średnia i niejednokrotnie duża skala obiektów obejmujących 3 – 4 kondygnacje nadziemne – nurt 1; - obiekty drobnokubaturowe nurt 2; - duża wysokość obiektów, 4–6 kondygnacji naziemnych – nurt 3.
Materiały, technologie	<ul style="list-style-type: none"> - Konstrukcja obiektów murowana lub żelbetowa, istotna rola drewna i kamienia jako materiału wykończeniowego – nurt 1; - drewno podstawowym materiałem konstrukcyjnym i wykończeniowym, kamień na podmurówkach – nurt 2; - technologie murowane i żelbetowe ścian i stropów, tynki na ścianach, blachy ocynkowane jako pokrycia – nurt 3.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	<ul style="list-style-type: none"> - Ograniczona rola detalu na rzecz kształtowania bryły, brak odniesień historyzujących – nurt 1, 2; - ograniczona rola detalu, względnie niejednokrotnie detal i ornamentyka tworzące infantylne formy dekoracji – nurt 3.

Tab. 26. Wybrane przykłady ogólnej architektury regionalnej lat 60-tych i 70-tych

- Kościół ks. Salwatorianów, 1956–1968, ul. Bulwary Słowackiego, proj. Marian

Dziewoński, Jerzy Haber.

- Kaplica cmentarna, 1978–1980, Olcza, proj. Antoni Nowotarski.

Wybrane przykłady architektury pensjonatowej regionalnej i neoregionalnej lat 60-tych i 70-tych

- Domki wakacyjne, 2 połowa lat 60-tych, ul. Droga do Daniela, proj. St. Karpieł [fot. 97, 98, 99].

- Pensjonat „Sośnica”, lata 70-te, ul. Partyzantów [fot. 100].

- Pensjonat „U Biegunównej”, 1970, ul. Zamoyskiego, proj. Jerzy Gardulski [fot. 101, 102].

Architektura pensjonatowa

[97] Domki wakacyjne, 2 połowa lat 60-tych, przy ul. Droga do Daniela, proj. St. Karpieł. Prosta kształtowania formy, uproszczony detal wynikający ze struktury drewna. Fot. aut.

[98] Domki wakacyjne. Proste, zwarte bryły, niejednokrotnie dach dwuspadowy (bez półszczytów), harmonijne wpisanie w krajobraz. Fot. aut.

[99] Domki wakacyjne. Nisko schodzące, „szalasowe” dachy, mała skala obiektów i charakterystyczna dla regionalizmu w okresie modernizmu asymetria. Fot. aut.

[100] Pensjonat Sośnica, lata 70-te, przy ul. Partyzantów. Powierzchnowe odzwierciedlenie form regionalnych - drewniane okładziny ścian, kontrast zbyt stromych dachów z płaskimi stropodachami. Fot. aut.

2.2.3.2. Architektura fisowska 62 w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Decyzja o organizacji mistrzostw świata w Zakopanem wykreowała powstanie kilku obiektów użyteczności publicznej, w szczególności sportowych, reprezentujących tendencje modernistyczne, zmierzające do stworzenia form uniwersalnych i umiędzynarodowienia architektury. Miało to stworzyć wizerunek miasta otwartego na nowoczesność, a nawet awangardę, w obliczu zbliżającej się prestiżowej, międzynarodowej imprezy sportowej.

Charakterystykę tego nurtu, ze względu na krótki czas trwania i niewielką liczbę realizacji, wyjątkowo należy przedstawić w oparciu o konkretny obiekt, który stanowi najbardziej twórcze jego osiągnięcie. Jest to ośrodek COS wraz z halą sportową przy ul. B. Czecha (1959–1961, proj. Andrzej Skoczek wraz z zespołem), o którym Wojciech Kosiński, omawiając polską architekturę współczesną, napisał: „[...] Ambitnie ukształtowaną halę sportową z dwukrzywiznowym siodłowym dachem wiszącym upodobnioną do krajobrazu wysokogórskiego, zrealizował A. Skoczek w Ośrodku Przygotowań Olimpijskich w Zakopanem”⁶⁶. Hala stanowi część zespołu, wraz z hotelem i budynkiem basenu. Jej architektura reprezentuje nurt modernizmu ekspresyjnego i organicznego, najbardziej spektakularne i unikatowe jest rozwiązanie przekrycia, ukształtowane w postaci odwróconej powierzchni paraboli hiperbolicznej na planie zbliżonym do kwadratu. Wykonana jest na zasadzie konstrukcji tensegrity, z betonowych elementów prefabrykowanych podwieszonych do stałych lin. Żelbetowa konstrukcja pochylonych ścian pokrytych szarym tynkiem, podzielona rytmem filarów, tworzy rozszerzającą się ku górze ekspresyjną bryłę.

Architektura fisowska 62 wykreowała charakterystyczne cechy obiektów, w celu ich usystematyzowania należy zwrócić uwagę na szereg zagadnień: istotę

⁶⁶ W. Kosiński, *Architektura współczesna*, [w:] *Dzieje architektury w Polsce*, Kraków [2004], s.348.

formy stanowi modernistyczne ukształtowanie budynków, ekspresyjne i dynamiczne kształty, duże powierzchnie przekryć. Bryły tworzą horyzontalne, asymetryczne kompozycje z dynamicznie wznoszącymi się powierzchniami lekko pochylonych zadaszeń i dużych płaszczyzn przeszkleń. Skala obiektów jest odzwierciedleniem funkcji i ekspresji formy. Obiekty zharmonizowane są z krajobrazem tatrzańskim poprzez uformowanie brył, nie uwzględniają natomiast tożsamości kulturowej wynikającej z tradycyjnego budownictwa podhalańskiego i w ograniczony sposób uwzględniają istniejący kontekst przestrzenny. Ze względu na minimalizm i powtarzalność architektura tworzy jednorodność formy oraz jej spójność z funkcją i konstrukcją. Konstrukcje nośne wykonane są najczęściej w technologiach żelbetowych, spotyka się powiązanie technologii tradycyjnych z prefabrykacją, materiały elewacyjne to tynki, kamień i szkło. Charakterystyczny jest minimalizm względnie brak detalu i ornamentyki, szara kolorystyka tynków i naturalne odcienie kamienia.

W omawianym nurcie nie odnotowano przykładów architektury pensjonatowej.

Tab. 27. Wybrane przykłady ogólne architektury fisowskiej 62

- Ośrodek COS wraz z halą sportową, 1959-1961, ul. B. Czecha, proj. Andrzej Skoczek, Bogumił Zaufal, Stanisław Karpiel [fot. 103 - 106].
- Restauracja „Pod Smrekami”, 1961, ul. Przewodników Tatrzańskich, proj. Stanisław Tylka [fot. 107, 108].
- Bar „Fis”, 1961, ul. Kościuszki, proj. Stanisław Tylka.
- Restauracja „Wierchy”, 1961, ul. Krupówki, proj. Jerzy Dajewski.

Przykłady ogólne

[103] Hala sportowa i budynek hotelowy COS, fot. z 1961 r.
Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

[104] Hala sportowa COS, 1961, przy ul. B. Czecha, proj. A. Skoczek, B. Zaufal, St. Karpiel, widok pld-zach. Modernizm ekspresyjny, eksperymentalne przekrycie hiperboliczno-paraboliczne. Fot. aut.

	
<p>[105] Widok płd. Fot. aut.</p>	<p>[106] Widok płn-wsch. Fot. aut.</p>
	
<p>[107] Bar „Pod Smrekami”, fot. z 1961 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.</p>	<p>[108] Bar „Pod Smrekami”, 1961, przy ul. Droga na Bystre, proj. St. Tylka. Modernizm z kamiennymi wątkami architektury organicznej, Stan obecny. Fot. aut.</p>

2.2.3.3. Modernizm i socmodernizm lat 60-ych i 70-tych XX w. w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtów

Architektura tego okresu zdominowana jest przez modernizm i odwrót od idei regionalnych, na co zwrócił uwagę Stefan Żychoń, stwierdzając, że „odwrót od architektury regionalnej nastąpił właśnie w tym czasie, gdy przyrost kubatury o nienotowanych w historii miasta rozmiarach miał zadecydować o jego obliczu”⁶⁷. Dominacja modernizmu w tym okresie jest zjawiskiem ogólnoeuropejskim, jednak na gruncie polskim, w tym również zakopiańskim, nurt ten przybiera dwa oblicza. Z jednej strony powstają obiekty prezentujące najlepsze cechy i wartości modernizmu (najczęściej są to budynki użyteczności publicznej, w tym sportowe), na drugim biegunie znajdują się realizacje reprezentujące zubożoną wersję modernizmu (budownic-

⁶⁷ S. Żychoń, *Rozwój przestrzenny...*, op. cit., s.474.

two mieszkaniowe wielorodzinne, niektóre domy wczasowe), reprezentujące tzw. nurt socmodernizmu⁶⁸.

W latach 70-tych zarysowała się tendencja podkreślania odrębności regionalnej poprzez stosowanie okładzin drewnianych ścian betonowych i murowanych, balustrad i innych części obiektu, rozwiązanie to stosowano zarówno w budynkach o dużych gabarytach, jak i drobnokubaturowych. Obiekty reprezentujące tą tendencję, określa się jako regionalizujące socmodernistyczne.

W materiałach źródłowych istnieje uzasadnione rozgraniczenie na architekturę modernizmu i socmodernizmu. Głównymi kryteriami tego rozgraniczenia są kwestie związane z jakością kształtowania formy i funkcjonalności architektury, poziomu i standardu konstrukcyjnego oraz rozwiązań technologiczno-materiałowych. Z jednej strony są to ambitne projekty i realizacje porównywane z modernizmem państw zachodnich, z drugiej obiekty będące synonimem architektury państw socjalistycznych. Pisze o tej dwutorowości D. Crowley, zwracając uwagę na prestiż, stosowanie najnowszych technologii oraz spektakularnej formy w przypadku twórczych obiektów modernizmu. Z kolei obiekty realizowane w duchu socmodernizmu, w założeniu ekonomiczne i szybkie w realizacji dzięki prefabrykacji, reprezentują niskie standardy architektoniczne i technologiczne, będące synonimem budownictwa Europy środkowo-wschodniej⁶⁹.

Poza tym generalnym rozgraniczeniem możliwe jest usystematyzowanie wspólnych cech charakterystycznych modernizmu i socmodernizmu: istotą kształtowania formy obiektów jest racjonalność, kubiczność oraz powtarzalność elementów i minimalizm. Obiekty oparte są na kompozycjach zwartych brył geometrycznych zbliżonych do prostopadłościanów w układzie najczęściej horyzontalnym, dachy płaskie. Należy zwrócić uwagę na uniezależnienie obiektów od otoczenia krajo-brazowo-przyrodniczego, nieuwzględnienie cech rodzimego środowiska kulturowego wywodzącego się z tradycji góralskiej oraz zdominowanie, względnie nieuwzględnienie kontekstu przestrzennego. Zwartość ukształtowania brył, powtarzalność elementów i redukcja detalu tworzą jednorodność form, które odzwierciedlają funkcję i konstrukcję w sposób bezpośredni. Charakterystyczna jest duża skala budynków, obejmująca zwykle 3–6 kondygnacji nadziemnych. Konstrukcje obiektów w oparciu o technologie murowane i żelbetowe, dominujący materiał elewacyjny – tynk, detale zredukowane do minimum względnie nie występujące.

W omawianym nurcie nie odnotowano reprezentatywnych przykładów architektury pensjonatowej.

Należy stwierdzić, że nurty zakopiańskiego modernizmu i socmodernizmu lat 60-tych i 70-tych nie pozostawiły reprezentatywnych przykładów architektury pensjonatowej. Ukształtowana w tym okresie architektura turystyczna pobytowa obejmuje przede wszystkim zakładowe domy wczasowe, nastawione na turystykę ma-

⁶⁸ D. Crowley, *Socmodernizm...*, dz. cyt., [w:] *Florencja...*, dz. cyt., Kraków 2009, s. 227-250.

⁶⁹ D. Crowley, *Socmodernizm...*, dz. cyt., w: *Florencja...*, dz. cyt.

sową i charakteryzujące się dużą skalą obiektów, powtarzalnością identycznych jednostek mieszkalnych oraz monotonna, kubiczną formą. Przejęły one rolę przedwojennych pensjonatów, obsługujących głównie ruch turystyczny indywidualny.

Tab. 28. Wybrane przykłady ogólne architektury modernizmu i socmodernizmu lat 60-tych i 70-tych

Modernizm:

- Dom wypoczynkowy „Halny”, 1964, ul. Kościuszki, proj. Adam Fołtyn, Stefan Żychoń [fot. 109].
- Dom wypoczynkowy „Kolejarz”, ul. Kościuszki, proj. K. i J. Dobrowolscy.
- Dom wypoczynkowy „Panorama”, 1965, ul. Wierchowa, proj. Jerzy Dajewski [fot. 110].
- Obserwatorium meteorologiczne, 1967, Równia Krupowa, proj. Jerzy Dajewski [fot. 111].
- Dom wypoczynkowy „Hyrny”, 1966–1970, ul. Piłsudskiego, proj. Zygmunt Miecznikowski, St. Miroszowski, Tadeusz Suwaj.
- Budynek Urzędu Miasta, 1969–1970, ul. Kościuszki, proj. B. Stefanik [fot. 112].
- Hotel „Kasprowy”, 1973–1974, Polana Szymoszkowa, proj. IMOS [fot. 113].
- Budynek TPN, 1977–1978, ul. Chałubińskiego, proj. Wacław Kłyszewski, Jerzy Mokrzyński, Eugeniusz Wierzbicki [fot. 114].

Socmodernizm:

- Osiedle mieszkaniowe, 1963–1964, ul. Słoneczna, proj. Edward Warcaba.
- Osiedle mieszkaniowe, 1963–1965, Al. 3-go Maja, proj. Jerzy Dajewski.
- Osiedle mieszkaniowe, 1970–1979, ul. Łukaszówki, proj. St. Miroszowski.

Socmodernizm regionalizujący:

- Hotel „Juwentur”, 1974, Dolna Równia Krupowa, proj. Jerzy Dajewski.
- Hotel „Gazda”, 1974, ul. Krupówki, proj. Edward Warcaba.
- Osiedle mieszkaniowe, 1974–1975, ul. Kasprusie, proj. Jerzy Dajewski, Zenon Remi, St. Tylka.
- Osiedle mieszkaniowe, 1977–1978, ul. Jagiellońska, proj. Danuta Kopkowicz.

Przykłady ogólne

[109] „Halny”, 1964, przy ul. Kościuszki, proj. A. Fołtyn, S. Żychoń. Domy wypoczynkowe przejmują rolę przedwojennych pensjonatów. Fot. aut.

[110] Dom wypoczynkowy „Panorama”, 1965, przy ul. Wierchowej, proj. Jerzy Dajewski. Próba ograniczenia ingerencji w krajobraz poprzez horyzontalne ukształtowanie obiektu. Fot. aut.

[111] Obserwatorium meteorologiczne, 1967, Równia Krupowa, proj. J. Dajewski. Forma zdominowana przez funkcjonalistyczny, tarasowy układ białych pasów. Fot. aut.

[112] Budynek Urzędu Miasta, 1969-1970, przy ul. Kościuszki, proj. B. Stefanik. Horyzontalne ukształtowanie zwartej bryły, powtarzalność elementów formy. Fot. aut.

[113] Hotel „Kasprowy”, 1973-1974, Polana Szmoszkowa, proj. jugosłowiańska firma IMOS. Duża kubatura stanowiąca dominantę o szerokim oddziaływaniu na zboczu Gubałówki. Fot. aut.

[114] Budynek TPN, 1977-1978, przy ul. Chałubińskiego, proj. W. Kłyszewski, J. Mokrzyński, E. Wierzbicki. Architektura modernizmu nawiązująca kształtem i materiałem do charakteru miejsca. Fot. aut.

2.2.4. Regionalizm i neoregionalizm lat 80-tych XX w. oraz późny modernizm w Zakopanem (około 1980–1989)

2.2.4.1. Regionalizm i neoregionalizm lat 80-tych XX w. w Zakopanem Charakterystyka ogólna nurtu

Genezą tego nurtu jest tendencja powrotu do idei regionalizmu i poszukiwań właściwej formy architektury regionalnej. Znowu nabierają znaczenia wartości tkwiące w tradycyjnej architekturze lokalnej, odrębności i specyfice kulturowej oraz integracji z krajobrazem tatrzańskim. Tłem tego procesu jest późny modernizm, w związku z tym architektura sięga po doświadczenia nurtu nowozakopiańskiego, względnie wzory pochodzące z tradycyjnej architektury podhalańskiej, unikając nawiązania do stylu zakopiańskiego i jego pochodnych. Powstają nowe wartości, m.in.

po raz pierwszy z sukcesem zastosowano formę regionalną w architekturze osiedla mieszkaniowego wielorodzinnego.

Nurt powrotu do wartości architektury regionalnej należy rozgraniczyć na dwa kierunki, tradycyjny i nowy regionalizm, ten pierwszy czerpiący z tradycji klasycznego budownictwa podhalańskiego i architektury regionalnej, szczególnie stylu nowozakopiańskiego oraz drugi kierunek stanowiący kontynuację idei neoregionalizmu lat 60-tych i 70-tych. Neoregionalizm tworzy formy stanowiące twórcze interpretacje tradycyjnej architektury regionalnej, oparte na jej syntezie, ale odwołuje się też do form krajobrazu tatrzańskiego, transponując je w metaforyczne, zgeometryzowane kształty.

Ewa Węclawowicz-Gyurkovich zwraca uwagę na poszukiwania sposobów włączenia formy architektonicznej w krajobraz Tatr, kontynuowane przez uczniów Gruszczyńskiego. Wskazuje na wpływy późnego modernizmu na architekturę regionalną, czego wyrazem jest m.in. asymetryczny dach zestawiony z prostopadłościenną formą. „Regionalizm w okresie *Późnego Modernizmu* przyjmował formy niespokojne, abstrakcyjne, żywiołowe...Projektowane przez architektów nowoczesne formy odrzucały detal drewnianej ciesiołki, fascynując się betonem, blachą, dużymi przeszkleniami, prefabrykacją.”⁷⁰

Jaka jest w istocie różnica pomiędzy kształtowaniem formy architektury neoregionalnej lat 60-tych – 80 tych, propagowaną przez Andrzeja Skoczka i innych twórców Szkoły Krakowskiej, a architekturą regionalną opartą na tradycyjnych wzorach klasycznej chałupy góralskiej, stylu zakopiańskiego i jego późniejszych pochodnych? W zasadzie różnica ta polega na kształtowaniu bryły i proporcji. W architekturze regionalnej opartej na tradycyjnych wzorach to ukształtowanie polega na zwieńczeniu stromym dachem prostopadłościennej bryły opartej na pionowych ścianach, względnie układu prostopadłościennych brył. Półszczytowy dach jest tu elementem charakterystycznym, jest synonimem tej architektury, pozostaje jednak tylko elementem zwieńczającym bryłę, stanowiącym jej przekrycie i ochronę od warunków atmosferycznych. Później staje się częścią programu użytkowego.

W neoregionalizmie lat 60-80 dach tworzy kształt bryły obiektu. Pochylone płaszczyzny przekrycia niejednokrotnie przejmują rolę pionowych ścian, opadając nisko do podłoża i obejmując kilka kondygnacji. Obiekty tworzą horyzontalne kompozycje oparte na formach trójkątnych, trójkąt jest fetyszem tej architektury.

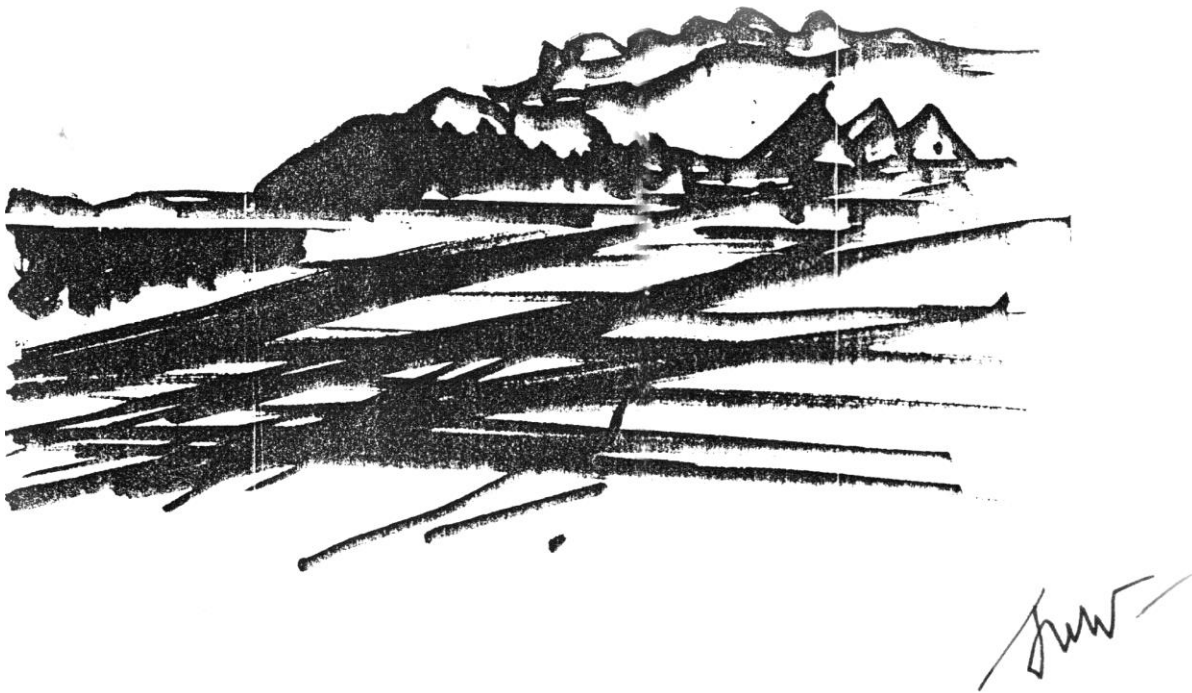
Pionowe ukształtowanie ścian w zrębie klasycznej chałupy góralskiej lub obiektach stylu zakopiańskiego pozwalało na przypisanie do form budownictwa stałego, a w okresie późniejszym wpisanie w kontekst miejski, podczas gdy geneza powstania form architektury neoregionalnej tkwi w poszukiwaniach zharmonizowania obiektu z kontekstem krajobrazu górskiego. Tłem powstania tych form jest oczywiście modernizm, który rzutuje na ich cechy, m.in. minimalizm detalu, racjonalizm, ale również spektakularność i ekspresyjność. Inspiracja pochodzi z tradycji tworzenia pierwszych siedzib pasterskich w Tatrach: koleb i szałasów.

⁷⁰ E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Współczesna...*, dz. cyt., [w:] T. P. Szafer (red.), *Teka...*, dz. cyt., s. 45-46.

Naukowa baza powrotu do idei regionalizmu w architekturze oraz kontynuacji i twórczego rozwoju tych idei powstała w trakcie 10-ciu Ogólnopolskich Sympozjów Architektury Regionalnej⁷¹, organizowanych pod kierunkiem prof. Andrzeja Skoczka.

[115] Zbigniew Radziewanowski i Andrzej Skoczek. Fot. z archiwum Bartłomieja Skoczka.

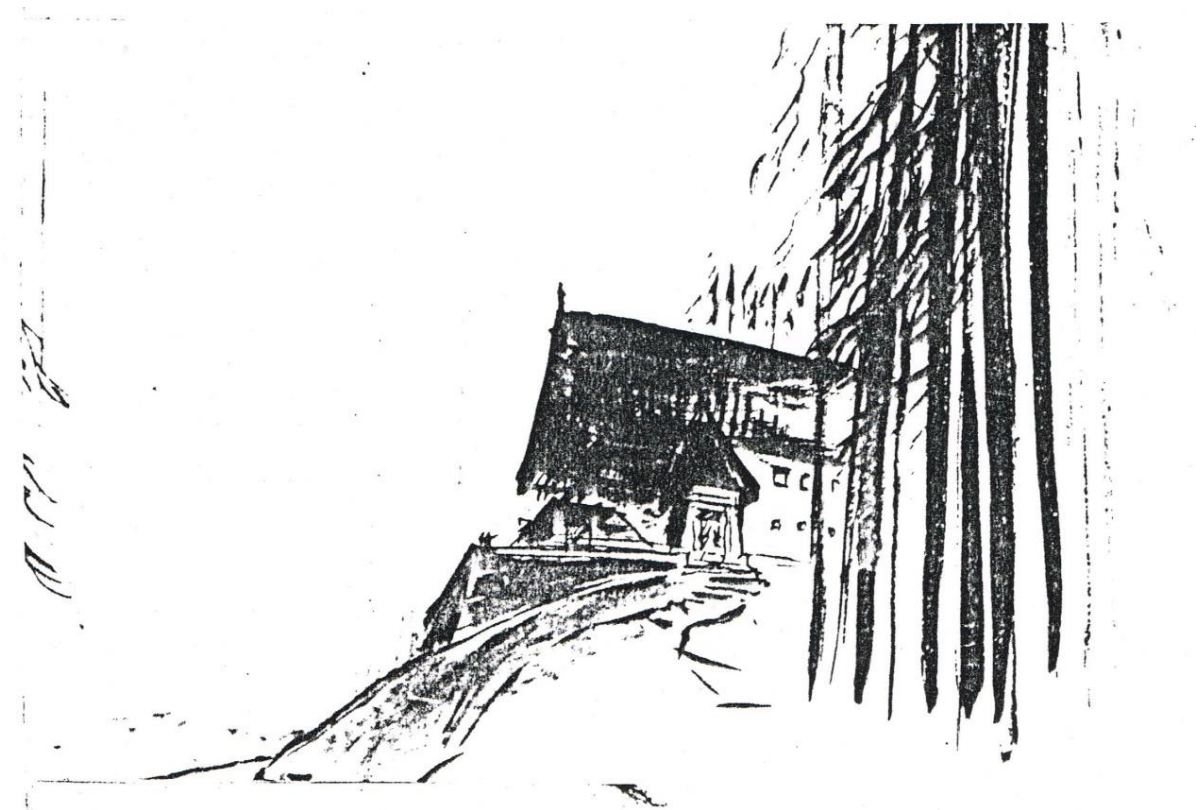

Rys. 7. Rysunek Andrzeja Skoczka. Z archiwum Bartłomieja Skoczka.

⁷¹ Ogólnopolskie Sympozja Architektury Regionalnej były organizowane w latach 1980-1989 przez prof. Andrzeja Skoczka.

Rys. 8. Rysunek Andrzeja Skoczka. Z archiwum Bartłomieja Skoczka.

Rys. 9. Rysunek Andrzeja Skoczka. Z archiwum Bartłomieja Skoczka.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

W architekturze pensjonatowej następuje stopniowy odwrót od powszechnie krytykowanej przez środowisko architektów tendencji budowania pseudoregionalnych wielokondygnacyjnych obiektów z karykaturalnie stromymi dachami na rzutach zbliżonych do kwadratu. Na nowo odkrywa się wartości harmonijnych proporcji ścian i dachu w oparciu o horyzontalnie ukształtowane bryły. Charakterystyczne są proste, raczej zwarte formy, duże płaszczyzny nisko schodzących dachów o formach półszczytowych, dwuspadowych, a w niektórych wypadkach czterospadowych. Jakkolwiek bryły obiektów są często asymetryczne, to połacie dachów ukształtowane są zwykle symetrycznie, w przeciwieństwie do regionalizmu lat 60-tych i 70-tych. Lekkości obiektom nadają często duże, pasmowe przeszklenia, w materiałach elewacyjnych dominuje drewno, tynk i kamień. Lukarny są zwykle trójkątne, detal uproszczony, brak ornamentyki i przesadnej dekoracji. Istotną rolę odgrywa miejscowy materiał, kamień i drewno, których odpowiednie użycie współtworzy malowniczość i detal obiektów. Kamień występuje najczęściej jako okładzina ścian przyziemia, cokołów i przypór, w postaci łamanych lub ciętych płyt łupka, piaskowca, względnie granitu, układanych warstwowo lub „na dziko”. Drewno poza rolę konstrukcyjną więźb dachowych, spełnia rolę wykończenia elewacji, w postaci desek fragmentów ścian, spodów okapów i ścian szczytowych.

Tab. 29. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
Opracowanie autora	
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Horyzontalno-diagonalne, zwarte kompozycje brył z dominującym, nisko schodzącym, stromym dachem. Minimalistyczna regularność, kompozycje zarówno otwarte jak i zamknięte, symetryczne i asymetryczne.
Krajobraz, fizjografia	Dostosowanie obiektów do specyfiki fizjograficznej środowiska i otoczenia krajobrazowego.
Tożsamość kulturowa	Honorowanie odrębności kulturowej poprzez pośrednie nawiązanie do form regionalnych tradycyjnych.
Kontekst przestrzenny	Wpisanie w kontekst przestrzenny dzięki właściwej skali i ukształtowaniu formy obiektów.
Jednorodność, złożoność	Zwartość ukształtowania brył oraz oszczędność i powtarzalność detalu tworzą jednorodność i syntezę formy.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Forma odzwierciedla funkcję i konstrukcję, tworząc w niewielkim stopniu warstwę „czystej formy”.
Struktura przestrzenna, proporcje	Przekrycia obiektów w znacznym stopniu definiują ich sylwetę, występują zarówno w postaci tradycyjnego dachu zwieńczającego budynek, jak i w postaci tworzącej formę obiektu.

	Struktura i proporcje nawiązują do tradycyjnej architektury podhalańskiej, architektury neoregionalnej lat 1960-1970 oraz wątków późnego modernizmu.
Skala obiektów, gabaryty	Średniowymiarowa skala budynków wynikająca z programów funkcjonalnych architektury pensjonatowej.
Materiały, technologie	Konstrukcje obiektów w oparciu o technologie murowane i żelbetowe monolityczne, materiały elewacyjne to drewno, tynk i kamień.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Detale uproszczone i oszczędnie stosowane, brak ornamentyki, kolorystyka wynikająca z materiałów naturalnych – drewna i kamienia oraz tynku. Brak odniesień historyzujących.

Tab. 30. Wybrane przykłady ogólnej architektury regionalnej i neoregionalnej lat 80-tych XX w.

- Dom Rzemiosł, 1977–1986, ul. Gimnazjalna, proj. Anna Górska.
- Osiedle „Pardałówka”, 1979–1989, Pardałówka, proj. Leszek Filar [fot. 116, 117].

Wybrane przykłady architektury pensjonatowej regionalnej i neoregionalnej lat 80-tych XX w.

- Pensjonat „Biały Potok”, 1983, ul. Droga do Białego, proj. Zenon Trzupek, Janusz Urbanowicz [fot. 118].
- Pensjonat „Boruta”, 1987, ul. Chałubińskiego, proj. Jerzy Dajewski, Teresa Lisowska-Gawłowska [fot. 119].

Przykłady ogólne

[116] Osiedle mieszkaniowe „Pardałówka”, 1982, proj. L. Filar. Pierwszy udany przykład zastosowania formy regionalnej w architekturze osiedla mieszkaniowego wielorodzinnego. Widok zach. Fot. aut.

[117] Osiedle mieszkaniowe „Pardałówka”, widok płd. Fot. aut.

Architektura pensjonatowa

	
<p>[118] Pensjonat „Biały Potok”, 1983, przy Dro-dze do Białego, proj. Z. Trzupek. Horyzontalne ukształtowanie bryły, nisko opadające dachy, pasy okien – regionalizm na tle późnego modernizmu. Fot. aut.</p>	<p>[119] Pensjonat Boruta, 1987, przy ul. Chałubiń-skiego, proj. W. Obrochta, J. Dajewski. Dominu-jący dach, prostota i oszczędność detalu - po-wrót do idei regionalnych w architekturze pen-sjonatowej. Fot. aut.</p>

2.2.4.2. Późny modernizm w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Istotą przemian architektury lat 80-tych jest zapoczątkowanie zjawisk związanych z przewartościowaniem i powstaniem nowych priorytetów. Istotne stają się potrzeby psychiczne człowieka, szczególnego znaczenia nabiera tradycja miejsca, rodzimność, związek z otoczeniem i naturą⁷².

Nurt późnego modernizmu, zakładający korektę niektórych idei modernizmu i skierowujący większą uwagę na wartości związane z kontekstem przyrodniczym i kulturowym, na gruncie zakopiańskim ma szczególną rację istnienia. Wynika to z faktu rangi i skali wartości tkwiących we wspomnianym kontekście. Pomimo to liczba obiektów reprezentujących ten nurt nie jest duża – jest to konsekwencją występowania w tym samym czasie zjawiska polegającego na powrocie do poszukiwań twórczych w obrębie architektury regionalnej.

W architekturze zakopiańskiej obiekty późnego modernizmu odwołują się w ograniczony sposób do wątków krajobrazowych i kulturowych, regionalnych, zarówno poprzez ukształtowanie brył, np. pochylone ściany, jak i stosowanie naturalnych materiałów elewacyjnych: drewna i kamienia. Równocześnie obiekty te zachowują priorytet funkcji i w coraz większym stopniu technologii.

W charakterystyce omawianego nurtu należy zwrócić uwagę na istotę kształtowania jego formy architektonicznej: jak wspomniano, w dalszym ciągu obowiązują tu wartości modernizmu i socmodernizmu, a więc racjonalność, kubiczność, minimalizm, modułowość oraz ograniczenie, względnie rezygnacja z detalu. Podstawą kompozycji obiektów są zwarte bryły geometryczne, najczęściej prostopadłości, w horyzontalnym układzie. Warto zwrócić uwagę na nieśmiałe próby uhonorowania

⁷² E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Postmodernizm w polskiej...*, dz. cyt., s. 27.

motywów krajobrazowych i tożsamości kulturowej. Niektóre działania w tym zakresie powielają wzorce socmodernizmu, np. drewniane okładziny fragmentów muryowanych lub betonowych ścian, okładziny balustrad i innych części obiektu, stanowiące tylko pozory nawiązania do tradycji regionalnych.

Poza tymi najprostszymi działaniami w sferze materiałów elewacyjnych, spotyka się również przykłady ograniczonego uhonorowania odrębności lokalnej poprzez odpowiednie ukształtowanie brył, względnie pochylone, jedno lub dwuspadowe dachy. Generalnie można jednak stwierdzić, że w większości przypadków nurt późnego modernizmu tego okresu nie uwzględnia specyfiki krajobrazowo – kulturowej i kontekstu przestrzennego. Inne cechy obiektów to zwartość ukształtowania brył, powtarzalność elementów i redukcja detalu, co tworzy jednorodność form odzwierciedlającą funkcję i konstrukcję w sposób bezpośredni. Charakterystyczna jest duża skala budynków, obejmująca zwykle 3–6 kondygnacji nadziemnych. Konstrukcję obiektów tworzą technologie murowane i żelbetowe, dominującym materiałem elewacyjnym jest tynk oraz wspomniane okładziny z desek, detale zredukowane do minimum względnie nie występujące.

W omawianym nurcie nie odnotowano reprezentatywnych przykładów architektury pensjonatowej.

Jest to schyłkowy okres powstawania branżowych i otwartych domów wypoczynkowych obsługujących ruch turystyczny masowy, równocześnie pojawia się zainteresowanie turystyką indywidualną, a w ślad za tym architekturą pensjonatową. Jednak w pierwszej kolejności zainteresowanie to znajduje odzwierciedlenie w nurtach regionalnych i neoregionalnych, nie tworząc odpowiedniej grupy obiektów późno-modernistycznych, pozwalających sformułować cechy charakterystyczne ich formy architektonicznej.

Tab.31. Wybrane przykłady ogólne architektury późnego modernizmu

- Zespół Szkół Zawodowych im. H. Modrzejewskiej, 1975–1982, ul. Kasprusie, proj. Anna Górską [fot. 120].
- Budynki wielorodzinne, 1980–1982, ul. Makuszyńskiego, proj. Jerzy Dajewski.
- Budynki Sądu Rejonowego, 1983–1984, ul. Sienkiewicza, proj. Tadeusz Myszkowski [fot. 121].
- Kościół pw. Najświętszej Maryi Panny, 1981–1987, Droga do Olczy, proj. Tadeusz Gawłowski, Teresa Lisowska-Gawłowska [fot. 122].
- Dobudowa Banku Przemysłowo-handlowego, 1987–1989, ul. Krupówki, proj. Jan Albrzykowski, Alina Haber-Rudolf.
- Osiedle mieszkaniowe, 1987–1992, ul. Gimnazjalna, proj. Edward Warcaba.
- Kościół pw. Świętego Krzyża, 1983–1991, ul. Zamoyskiego, proj. Witold Cęckiewicz [fot. 123].

Przykłady ogólne

[120] Zespół Szkół Zawodowych im. H. Modrzejewskiej, 1975–1982, przy ul. Kasprusie, proj. A. Górski. Modernistyczne ukształtowanie prostopadłościennych brył, pasy okien, powtarzalność – nawiązanie do charakteru miejsca stanowią drewniane okładziny ścian. Fot. aut.

[121] Budynki Sądu Rejonowego, 1983–1984, przy ul. Sienkiewicza, proj. T. Myszkowski. Ekspresyjne bryły z pochylonymi ścianami stanowią przenośnię krajobrazowych i architektonicznych motywów lokalnych. Fot. aut.

Motywy neoregionalne na tle późnego modernizmu w architekturze sakralnej

[122] Kościół pw. Najświętszej Maryi Panny, 1981-1987, przy Drodze do Olczy, proj. arch. T. Gawłowski, T. Lisowska-Gawłowska. Ekspresyjna bryła nawiązująca do motywów krajobrazu górskiego. Fot. aut.

[123] Kościół pw. Świętego Krzyża, 1983-1991, przy ul. Zamoyskiego, proj. Arch. W. Cęćkiewicz. Uhonorowanie idei regionalnych na tle wartości modernizmu. Fot. aut.

Rozdział 3

3. ANALIZA PRZEMIAN FORMY ARCHITEKTURY PENSJONATOWEJ W ZAKOPANEM NA TLE ROZWOJU HISTORYCZNEGO W OKRESIE 1989–2014

3.1. Zarys historii architektury i rozwoju przestrzennego Zakopanego w okresie 1989–2014

3.1.1. Czynniki i uwarunkowania.

Jako główne czynniki i uwarunkowania mające wpływ na kształtowanie współczesnej architektury Zakopanego w latach 1989-2014 należy wymienić:

- a) czynniki polityczne i społeczno-ekonomiczne związane z transformacją ustrojową, uwolnienie wolnego rynku, aktywizacja sektora prywatnego;
- b) planowanie i zagospodarowanie przestrzenne – ustawodawstwo, prace planistyczne oraz efekty realizacji tych prac;
- c) pojawienie się nowych nurtów w architekturze regionalnej i uniwersalnej;
- d) sukcesywne wprowadzanie nowych technologii, rozwiązań konstrukcyjnych i materiałowych;
- e) zmiany w przepisach prawa budowlanego dotyczące warunków technicznych budynków, w tym bezpieczeństwa pożarowego, izolacyjności termicznej i inne;
- f) ekspansja budownictwa deweloperskiego będąca wypadkową możliwości wynikających z procedur wydawania decyzji o warunkach zabudowy i popytu na mieszkania apartamentowe;
- g) pojawienie się nowych tendencji w zakresie funkcji obiektów, m.in. popyt na obiekty handlowe wielkopowierzchniowe.

3.1.2. Rozwój przestrzenny i architektura na tle czynników i uwarunkowań

Transformacja ustrojowa, wprowadzenie wolnego rynku, aktywizacja sektora prywatnego – 1989–2014

Historyczny przełom związany z transformacją ustrojową spowodował zmiany zarówno w sferze politycznej, ekonomicznej i społecznej, jak i przełom świadomości. Wraz z pojawieniem się wolnego rynku nastąpiło ożywienie we wszystkich dziedzinach gospodarki, w tym również w budownictwie. Intensyfikacja działań inwesty-

cyjnych wykreowała określone skutki w strukturze urbanistycznej miasta i w jego architekturze, zmiany te następowały jednak stopniowo i nie naruszyły historycznych podstaw tej struktury.

W zarysie historii rozwoju współczesnej architektury Zakopanego należy wyodrębnić 3 etapy:

- Okres od 1989 r. do 1994 r.
- Okres od 1994 r. do 2003 r. – okres obowiązywania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego opracowanego pod kierunkiem prof. Andrzeja Skoczka.
- Okres od 2003 r. do 2014 r. – okres bez planu, względnie z planami zagospodarowania obejmującymi częściowo wybrane obszary miasta.

Kształtowanie struktury przestrzennej miasta

a) Opracowanie miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego Zakopanego 1990–1994.

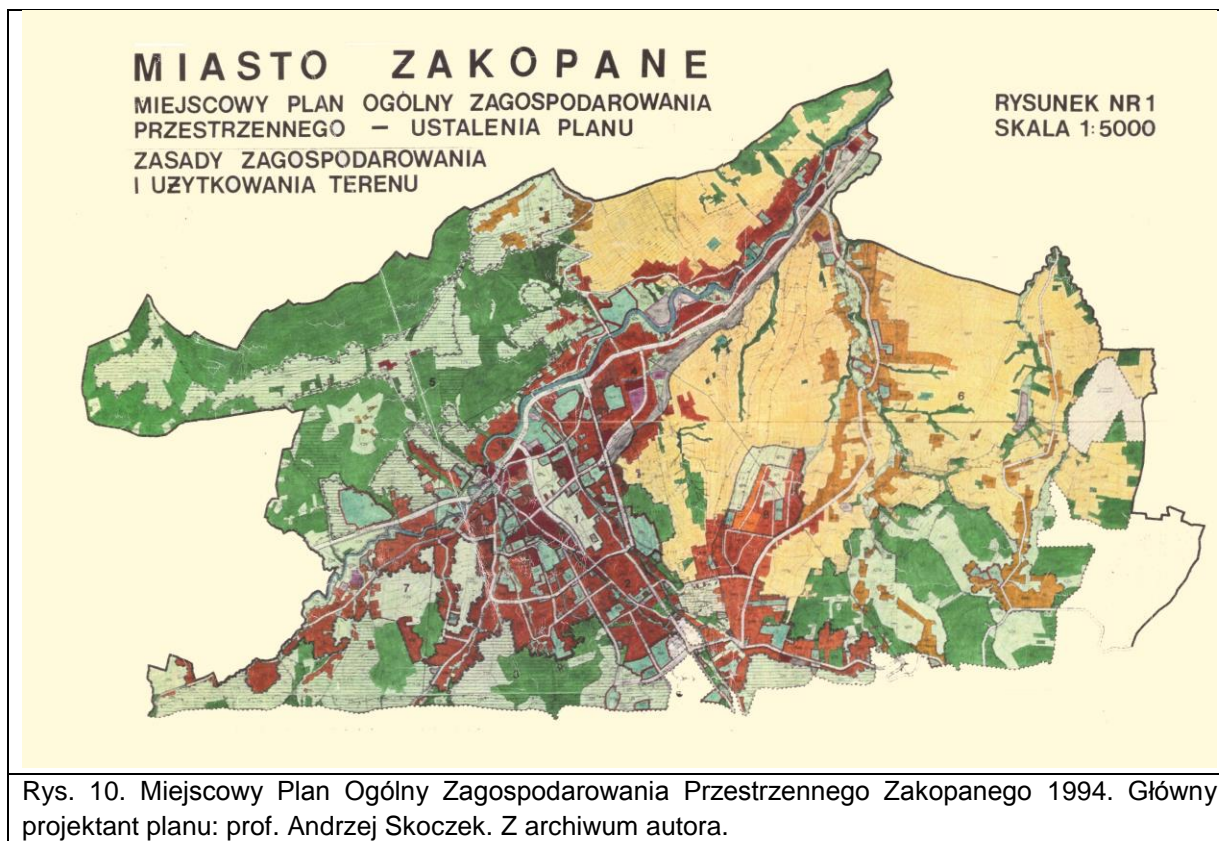
Po roku 1989 dało się zauważyć pierwsze oznaki zagęszczania zabudowy w terenach zurbanizowanych, zróżnicowane w poszczególnych obszarach miasta, jak również nieliczne przypadki wkraczania chaotycznej zabudowy na niezabudowane dotychczas tereny zielonych polan. Dotyczyło to zarówno budownictwa mieszkaniowego, jak i budownictwa związanego z obsługą ruchu turystycznego.

W latach 1990–1994 został opracowany miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Zakopanego⁷³, który określał główne kierunki polityki przestrzennej miasta poprzez ochronę wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz rozwoju podstawowych funkcji: turystyki, sportu i kultury. Wyznaczono w nim jednostki strukturalne oraz strefy polityki przestrzennej, takie jak: ochrony wartości kulturowych, ochrony przyrodniczej, ochrony krajobrazu, narciarskie, promocji, infrastruktury technicznej i inne. Podział na jednostki strukturalne odpowiadał dzielnicom i obszarom historycznie ukształtowanym w rozwoju miasta, różniącym się między sobą charakterystyką. Znalazło to wyraz w zróżnicowanych zasadach zagospodarowania i kształtowania struktury urbanistyczno-architektonicznej w poszczególnych jednostkach. Wyodrębniono następujące jednostki: Śródmieście, Zamoyckiego, Pod Reglami, Kasprowicza, Gubałówka, Olcza, Kościeliska, Pardałówka. Zasada planu polegała na tym, że podział na jednostki wraz z zasadami zagospodarowania był niezależny od podziału na strefy i zasadami zagospodarowania tych stref. Dzielnicą centralną z ulicą Krupówki i częścią ulicy Kościeliskiej została objęta ścisłą strefą konserwatorską. Tereny Pasma Podreglowego włączono w strefę podwyższonej ochrony przyrodniczej.

W planie wyznaczono lokalizacje pod obiekty hotelowe, użyteczności publicznej, wprowadzono również zakaz budowy obiektów wielorodzinnych. Wzdłuż grzbietu Gubałówki przewidziano zrealizowanie kolejki widokowej, biegnącej od Pa-

⁷³ Miejscowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego Zakopanego został opracowany w latach 1990-1994 przez zespół w składzie: Andrzej Skoczek – główny projektant planu, Andrzej Boratyński, Rafał Rafacz, Anna Staniewicz, Stanisław Tylka.

jąkówki do Zębu. W planie znalazły się również wytyczne architektoniczne oparte na tradycyjnej architekturze regionalnej. Stworzyły one pewne ramy zobowiązujące do kontynuacji tej tradycji, zwłaszcza w obiektach mieszkalnych i turystycznych o mniejszych kubaturach.

Rys. 10. Miejscowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego Zakopanego 1994. Główny projektant planu: prof. Andrzej Skoczek. Z archiwum autora.

b) Utworzenie i funkcjonowanie Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej przy Urzędzie Miasta w latach 1994r–2014r.

W oparciu o ustalenia zawarte w planie w 1994r powołana została przy Urzędzie Miasta Miejska Komisja Urbanistyczno-Architektoniczna⁷⁴, której zadaniem było opiniowanie projektów koncepcyjnych zwłaszcza większych inwestycji oraz zamierzeń urbanistycznych w postaci np. planów szczegółowych. Opiniowaniu w zakresie architektury podlegały te obiekty, które ze względu na swą skalę lub formę nie były zdefiniowane w planie w postaci wytycznych architektonicznych. W okresie obowiązywania planu miasta i funkcjonowania MKUA powstało szereg wartościowych obiektów.

⁷⁴ Miejska Komisja Urbanistyczno-Architektoniczna przy Urzędzie Miasta Zakopane funkcjonowała w latach 1994–2014 pod kierunkiem jej przewodniczącego Rafała Rafacza.

c) Realizacja planu uchwalonego w 1994r w okresie 1994–2003.

W okresie realizacji planu z 1994r w latach 1994-2003 kształtowanie struktury przestrzennej miasta odbywało się w oparciu o zawarte w nim ustalenia, co dawało możliwość planowej, uporządkowanej zabudowy terenów przeznaczonych pod zabudowę oraz skutecznej ochrony otwartych terenów przyrodniczych nieprzekraczalną linią zabudowy. Zróżnicowane wytyczne i wskaźniki dla poszczególnych jednostek strukturalnych umożliwiały podkreślenie odrębności tych historycznie ukształtowanych dzielnic.

d) Sporządzenie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zakopane–1999.

Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym z 1994 r., powstała w nowych uwarunkowaniach ustrojowych, z nowym spojrzeniem na własność prywatną, zobowiązywała samorządy do opracowania w ciągu 5 lat studium uwarunkowań. Sporządzone w 1999r studium opierało się w swej koncepcji merytorycznej na miejscowym planie ogólnym z 1994r. Sformułowany został główny cel rozwoju Zakopanego: „osiągnięcie zrównoważonego i trwałego rozwoju miasta, zapewniającego przyjazne dla mieszkańców warunki życia oraz komfortowe dla turystów warunki pobytu”. Określono również cele strategiczne i podstawowe kierunki rozwoju, w tym m.in. racjonalne wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego i kulturowego, zapewnienie przyjaznych warunków życia i rozwoju społeczności lokalnej, utrzymanie i rozwinięcie funkcji Zakopanego jako ośrodka sportu amatorskiego i wyczynowego oraz jako ośrodka życia kulturalnego, a także edukacyjno-naukowego⁷⁵.

e) Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym - 2003r.

Ustawa ta zastąpiła ustawę o zagospodarowaniu przestrzennym z 1994 r., która była wyrazem odcięcia się od tzw gospodarki planowej, ale wymagała daleko idących udoskonaleń. Miały się one pojawić właśnie w akcie prawnym z 2003 r., który nie spełnił jednak oczekiwań. Na przeważających w kraju terenach, na których nie było obowiązującego planu zagospodarowania uchwalonego po 1994 r. wprowadzono zasadę kształtowania architektury w oparciu o tzw. analizę obszaru sąsiadującego. Miało to na celu kontynuację w nowo powstającej zabudowie cech istniejącej charakterystyki obszaru istniejącego. Odbywać się to miało w oparciu o uzyskanie decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. W efekcie otwarło to jednak możliwości niekontrolowanej zabudowy terenów zielonych, a zasady wydawania ww. decyzji były w dużym stopniu niejednoznaczne i uznaniowe.

f) Skutki realizacji ustawy z 2003r w okresie 2003–2014.

Wynikające z nowej ustawy procedury uzyskiwania decyzji o warunkach zabudowy

⁷⁵ Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Zakopanego zostało opracowane przez zespół pod przewodnictwem Barbary Zastawniak i uchwalone w 1999 r.

umożliwiły przekroczenie granic terenów przeznaczonych pod zabudowę i spowodowały ekspansję budownictwa deweloperskiego na otwarte tereny zielone, chronione dotychczas w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego nieprzekraczalnymi liniami zabudowy. Powstanie wolnego rynku wykreowało nowe zjawisko, jakim były obiekty apartamentowe deweloperskie, czyli budynki wielorodzinne z mieszkaniami przeznaczonymi na sprzedaż. W Zakopanem spełniają one rolę uzupełnienia bazy turystycznej pobytowej. Pojawienie się w myśl ustawy legalnych możliwości zabudowy otwartych terenów krajobrazowych spowodowało lawinowy efekt skutkujący degradacją cennych obszarów miasta.

g) Utworzenie parku kulturowego – 2006 r.

Utworzenie parku kulturowego miało na celu ograniczenie postępującej zabudowy wartościowych pod względem przyrodniczym i krajobrazowym terenów zielonych, takich jak Pasma Podregłowe, Pogórze Gubałówki, Zoniówka, Bachledzki Wierch oraz polan śródmiejskich: Równi Krupowej, Lipek i Antałówki. Park miał być instrumentem doraźnym i tymczasowym, miał funkcjonować do momentu sukcesywnego opracowania i uchwalenia miejscowych planów ogólnych zagospodarowania przestrzennego poszczególnych obszarów miasta. Park w pewnym stopniu spełnił swoją rolę, lecz z opóźnieniem, bowiem jeszcze w ciągu kilku lat powstawały obiekty, które uzyskały decyzję o warunkach zabudowy przed jego utworzeniem.

h) Uchwalenie i realizacja pierwszych miejscowych planów ogólnych zagospodarowania przestrzennego wybranych obszarów miasta – 2008 r.

W roku 2007 przystąpiono do opracowania nowego planu miasta w oparciu o studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego z 1999 r. Zasada sporządzenia planu polegała na podzieleniu go na szereg obszarów i sukcesywnie opracowywanie i uchwalanie poszczególnych planów. W pierwszej kolejności opracowano i uchwalono w roku 2008 plany dla terenów niezabudowanych, zielonych polan o wysokich walorach przyrodniczych: Pod Regłami, Skocznia, Gubałówka, Antałówka-Koziniec i Lipki. Ich głównym zadaniem była ochrona tych terenów przed zabudową, były to jednak działania spóźnione, władze miasta zwlekały kilka lat z zainicjowaniem sporządzenia nowego, miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego. W następnych latach plany obejmowały kolejne obszary Zakopanego, włącznie z terenami śródmieścia i Równią Krupową. W roku 2013 około 70% obszaru miasta było objęte obowiązującymi planami.

i) Sukcesywne wprowadzanie nowych technologii, rozwiązań konstrukcyjnych i materiałowych w latach 1989–2014.

Na przełomie lat 80-tych i 90-tych nastąpiło ożywienie rynku inwestycyjnego a w ślad za tym zmiany na rynku budowlanym dotyczące głównie technologii materiałów, mające wpływ na kształtowanie obiektów architektonicznych. W szczególności zmiany te objęły następujące zagadnienia:

- poprawę właściwości cieplnych metod ocieplenia przegród budowlanych BSO;
- możliwości uzyskania wyższych wytrzymałości mieszanek betonowych i stali budowlanej o około 20%;
- poprawę właściwości cieplnych drobnowymiarowych elementów ściennych;
- zwiększenie dostępności stropów gęstożebrowych na belkach sprężonych, pozwalających kształtować większe powierzchnie bez podpór;
- poprawę parametrów cieplnych stolarki okiennej;
- nowe technologie systemów okiennych, upowszechnienie dużych przeszkleń płaszczyznowych oraz wprowadzenie przeszkleń strukturalnych;
- upowszechnianie systemów sterowania i automatyki w budynkach;
- wprowadzenie nowych materiałów okładzinowych elewacyjnych.

Jednym z widocznych efektów tych zmian, wpływających na architekturę obiektów, były nowe pokrycia dachów, w postaci blachodachówkowych paneli, produkowanych pierwotnie w Nowej Zelandii i dobrze naśladujących strukturę gontu drewnianego, które stały się materiałem najchętniej używanym w pokryciach stromych dachów⁷⁶.

j) Zmiany w prawie budowlanym oraz w rozporządzeniu o warunkach technicznych budynków, w tym dotyczących bezpieczeństwa pożarowego budynków, izolacyjności termicznej i inne w okresie 2000–2002.

Stopniowe zbliżanie się do ustawodawstwa zachodnioeuropejskiego w zakresie warunków technicznych w budownictwie, a szczególnie bezpieczeństwa pożarowego i bilansu energetycznego budynków, skutkowało wprowadzeniem zmian w tym zakresie. Odbywało się to w kontekście przewidywanego wstąpienia Polski do Unii Europejskiej, zbiegło się to również w czasie z nowymi możliwościami technologicznymi i materiałowymi. Zasadniczą rolę w zapoczątkowaniu omawianych zmian w przepisach odegrały tendencje ogólnoświatowe oparte o zasadę tzw. projektowania zrównoważonego, czyli opartego o zasady energooszczędności i wykorzystania alternatywnych źródeł energii.

Powyższe zmiany w uwarunkowaniach prawnych zapoczątkowane w 2000 r. i 2002 r., kontynuowane w kolejnych latach po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, wymusiły przyjęcie nowych priorytetów w projektowaniu. Można również stwierdzić, że zbiegły się w czasie z wzrastającym znaczeniem nurtu neomodernizmu i neoregionalizmu na początku XXI w., jako przeciwwagi dla postmodernizmu. Efektem tych zjawisk było stopniowe, ledwo zauważalne ograniczanie środków wyrazu w kształtowaniu formy architektury pensjonatowej, zarówno regionalnej jak i nieregionalnej w latach 2002-2014.

⁷⁶ Pojawiły się one najpierw w latach 1993–95 na nowo powstałych obiektach „Bankowiec” przy Bulwarach Słowackiego (proj. W. Buliński) i „Mc Donalds przy Krupówkach (proj. R. Rafacz – gł. projektant, P. Kobyłański, J. Liszkowski).

Architektura

Przełom lat 80-tych i 90-tych był w architekturze Zakopanego okresem nakładających się nurtów kontynuowanego późnego modernizmu i powracającej architektury regionalnej. Późny modernizm zakładał przywiązywanie większej uwagi do lokalnego kontekstu przyrodniczego i kulturowego, a także zagadnień psychologicznych (miarą i celem architektury powinien być człowiek)⁷⁷. Zdaniem Z. Moździerza najbardziej reprezentatywna dla tego okresu w Zakopanem jest architektura sakralna⁷⁸.

Na początku lat 90-tych powstały pierwsze obiekty reprezentujące nurt *architektury postmodernistycznej*. Nurt ten pojawił się w Zakopanem, podobnie jak w całej Polsce, ze znacznym opóźnieniem w stosunku do symbolicznych dat: sformułowaniu jego podstaw teoretycznych przez Roberta Venturiego w 1965r i wyburzeniu bloków mieszkalnych w St. Louis w 1972r. Podobnie jak w przypadku innych kierunków architektonicznych, ściśle ustalenie daty pojawienia się postmodernizmu nie jest możliwe, ponieważ w przejściowych okresach różne kierunki nakładają się na siebie i występują równocześnie. W omawianym przypadku postmodernizm w początkowym okresie współistnieje z architekturą późnego modernizmu. W celu uporządkowania badań należy jednak przyjąć ramy czasowe odzwierciedlające intensywność występowania obiektów i struktur o określonych cechach. W architekturze zakopiańskiej dodatkowym utrudnieniem, ale i cechą charakterystyczną jest fakt specyfiki nurtu postmodernistycznego, który występuje tu obok architektury regionalnej oraz jako architektura regionalna. Należy przyjąć następujące ramy czasowe określające występowanie zjawiska postmodernizmu w architekturze zakopiańskiej, wraz z płaszczyzną porównawczą⁷⁹:

- dominacja postmodernizmu w architekturze USA – późne lata 70-te;
- dominacja postmodernizmu w architekturze Europy – początek lat 80-tych;
- pojawienie się postmodernistycznych tendencji w Polsce – po roku 1981 (Kongres CIAM w Warszawie);
- rozkwit architektury postmodernistycznej w Polsce – przełom lat 80-tych i 90-tych;
- pojawienie się i rozkwit architektury postmodernistycznej w Zakopanem – po roku 1989, lata 90-te.

Jednak już w drugiej połowie lat 80-tych nastąpiło w Europie rozpoczęcie odwrotu od klasycznego postmodernizmu historyzującego i częściowy powrót do form modernistycznych. Spowodowane to było przesytem formalnym przepychem architektury postmodernizmu. Pojawił się neomodernizm, w architekturze Zakopanego ten nurt został zapoczątkowany w okresie późniejszym, pod koniec lat 90-tych, a jego rozkwit nastąpił w pierwszym dziesięcioleciu XXI w. Równolegle zaistniał na tym tle neoregionalizm (regionalizm krytyczny).

⁷⁷ [http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Modernizm_\(architektura\)](http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Modernizm_(architektura))

⁷⁸ Z. Moździerz, *Główne nurty...*, dz. cyt. [w:] M. Ponikiewska-Arct (red.), *Architektura...*, dz. cyt., s. 51.

⁷⁹ [http://pl.m.wikipedia.org/wiki/postmodernizm_\(architektura\)](http://pl.m.wikipedia.org/wiki/postmodernizm_(architektura)).

3.1.3. Charakterystyka współczesnej struktury przestrzennej Zakopanego

Współczesna struktura przestrzenna Zakopanego została ukształtowana zarówno poprzez planowe działania urbanistyczne, jak i w wyniku chaotycznych, nieskoordynowanych czynników, będących efektem szeregu uwarunkowań. W charakterystyce tej struktury wyodrębniono następujące zagadnienia: tereny zabudowane, tereny otwarte, dzielnice, centrum, układ drogowy.

[124] Zakopane 2014. Współczesna zabudowa miasta, widok z Gubałówki. Fot. aut.

a) Tereny zabudowane

Transformacja i wolny rynek były impulsem zwielokrotnionych działań inwestycyjnych i ruchu budowlanego, skutkujących intensyfikacją nowej zabudowy i restrukturyzacją istniejących terenów zabudowanych. Do 2003r rozbudowa tej struktury odbywała się w obrębie narzuconych w planie ogólnym, nieprzekraczalnych granic chroniących otwarte, niezabudowane tereny krajobrazowe. Plany te zakładały również odwrót od wielorodzinnego budownictwa mieszkaniowego. Po 2003r, w oparciu o nową ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, plany uległy unieważnieniu i w sąsiedztwie terenów zabudowanych nastąpiła ekspansja nowej zabudowy wielorodzinnej deweloperskiej na tereny zielone. W obrazie przekształceń urbanistycznych ostatniego 25–lecia najbardziej charakterystyczne stało się więc bezplanowe, chaotyczne rozproszenie zabudowy, powodujące uszczuplenie terenów zielonych. Można stwierdzić, że stan ten jest efektem ubocznym polityki planistycznej.

b) Tereny otwarte

Charakterystyczną cechą struktury urbanistycznej Zakopanego są otwarte, zielone polany, usytuowane zarówno na obrzeżach miasta, jak i wewnątrz, w otoczeniu terenów zabudowanych. Wymienić tu należy:

- polany Pasma Podregłowego – Pod Skoczną, Spadowiec, Bogówka, Mrażnica, Stare Krzeptówki, Jaszczurówka;
- polany Pasma Gubałowskiego – Szymoszkowa, Choćkowskie, Walowa Góra, Bilińówka, Kotelnica, Ciągłówka;
- polany wschodnie – Zoniówka, Cyrhla, Olcza;
- polany śródmiejskie – Równia Krupowa, Lipki, Antałówka, Koziniec, Bachledzki Wierch.

Wymienione tereny, o wysokich walorach przyrodniczo–krajobrazowych, stanowią istotną rolę przedpola widokowego na panoramę Tatr.

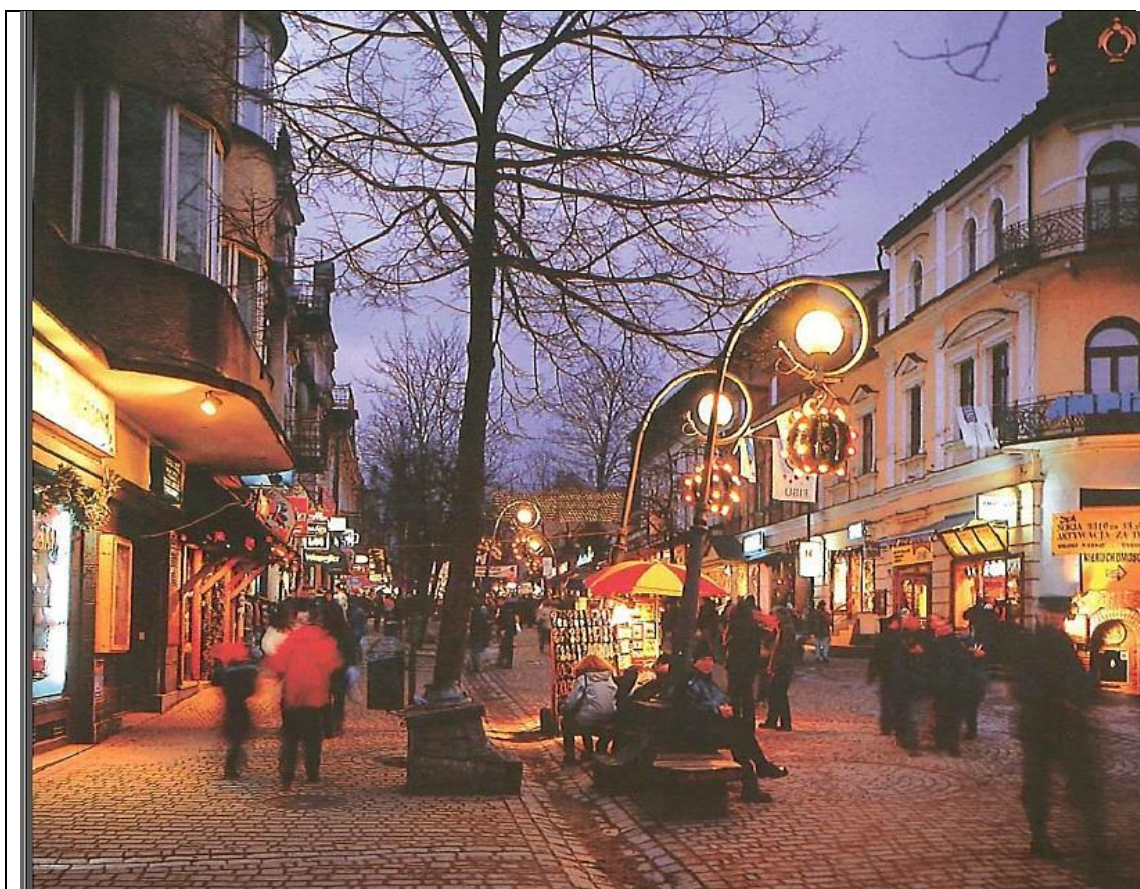
c) Dzielnice

Poszczególne części miasta różnią się między sobą cechami morfologicznymi, krajobrazowymi, kulturowymi, a także charakterem zabudowy. Odrębności te ukształtowały się w trakcie rozwoju historycznego. W planie ogólnym z 1994r na tej podstawie podzielono obszar miasta na dzielnice, tzw. jednostki strukturalne. Podział ten pozwala wydobyć cechy charakterystyczne i przekształcenia poszczególnych jego części.

- Śródmieście – obszar o różnorodnym charakterze z koncentracją usług, zwłaszcza handlu oraz intensyfikacją i restrukturyzacją zabudowy.
- Zamoyskiego – dzielnica willowo-pensjonatowo–hotelowa, wywodząca się z tradycji terenu łączącego ośrodek hutniczy w Kuźnicach z ówczesnym centrum miejscowości przy ul. Kościeliskiej.
- Pod Regłami – tereny otwarte o wysokich walorach przyrodniczych, przylegające do granic TPN, z dominującą funkcją sportowo–rekreacyjną.
- Kasprowicza – dzielnica przy wjeździe głównym do miasta, obejmująca tereny przemysłowo-składowe, zabudowy mieszkaniowej oraz tereny usługowe.
- Gubałówka – tereny otwarte, zielone, o wysokich walorach widokowych. W sąsiedztwie terenów zabudowanych pojawiła się rozproszona zabudowa mieszkaniowa deweloperska.
- Olcza – obszar zabudowy mieszkalno-pensjonatowej skoncentrowanej wzdłuż głównej drogi, nastąpiła znaczna rozbudowa funkcji turystycznej, wraz z fragmentaryczną ingerencją w tereny zielone.
- Kościeliska – najstarsza dzielnica miasta z zachowanym charakterem tradycyjnej zabudowy regionalnej.
- Pardałówka – dzielnica mieszkaniowa o największej intensywności nowej, wielorodzinnej zabudowy deweloperskiej.

d) Centrum

Układ ścisłego centrum miasta ukształtowany jest w postaci skoncentrowanej zabudowy usługowo – handlowej, biegnącej wzdłuż ul. Krupówki. W omawianym okresie 1989–2014 pierzeje zabudowy tej ulicy uległy niewielkiej restrukturyzacji, polegającej m.in. na fragmentarycznym poszerzeniu centrum poprzez wprowadzenie i zagospodarowanie poprzecznych wnętrz i uliczek. Taką rolę spełnił np. pasaż handlowy o niskiej, stylowej zabudowie, łączący Krupówki z ulicą Aleje 3-go Maja. Również rewitalizacja przestrzeni publicznych Placu Niepodległości i parku miejskiego jest kolejnym krokiem do przekształcenia ścisłego centrum w postaci głównej ulicy handlowej, w przestrzenną strukturę obejmującą obecne zaplecza Krupówek.

[125] Krupówki współcześnie. Źródło: fot. Christian Parma, 1993 r.

e) Układ drogowy

Współczesny układ przestrzenny Zakopanego oparty jest na szkieletcie drogowym, który ukształtował się w latach 1825–1850. Układ ten komunikował ośrodki hutnicze pomiędzy sobą oraz z centrum ówczesnej wioski i był, obok rzeźby terenu głównym impulsem powstawania sieci osadniczej. Ogólny jego kształt utrzymał się do dnia dzisiejszego: główna oś wjazdu do miasta od strony półn-wsch. przedłuża się w kierunku półd-zach., zbliżając się do pasma podreglowego. Łączą się z nią, promieniście odchodząc z ujścia Doliny Białego ulice, które były szlakami „hamerski-

mi⁸⁰. Można więc stwierdzić, że pewne niezmiennie cechy struktury przestrzennej miasta przetrwały do dziś i są świadectwem jego rozwoju.

Pojawienie się nowych nurtów w architekturze regionalnej i nieregionalnej – 1989–2014

W charakterystyce architektury tego okresu należy zwrócić uwagę na tendencje późnego modernizmu i postmodernizmu podkreślające wartości regionalizmu, tradycji i dziedzictwa historycznego. Znalazło to odzwierciedlenie w planie ogólnym z 1994 r., w którym zawarto wytyczne zobowiązujące do kontynuacji form tradycyjnej architektury regionalnej⁸¹. Współczesne rozwiązania konstrukcyjne, technologiczne oraz wymogi funkcjonalne powodują, że nawiązanie do tradycji dotyczy w szczególności zagadnień formy architektonicznej. W kształtowaniu architektury w kontekście tego nawiązania można zaobserwować zróżnicowane sposoby działania, począwszy od prób dosłownego odtwarzania regionalnych form tradycyjnych, poprzez różnego rodzaju przekształcenia, transpozycje, przeskalowania, aż po swobodne interpretacje.

Poza nurtem nawiązującym do tradycyjnego budownictwa i architektury regionalnej wymienić należy obiekty w odmienny sposób podkreślające nastrój, tożsamość i odrębność miejsca, np. poprzez nawiązanie do organicznych form przyrodniczych lub krajobrazowych.

Trzecią grupę stanowi architektura odzwierciedlająca tendencje kosmopolityczne, uniwersalne, nie reprezentująca architektury regionalnej.

W okresie ostatniego dwudziestopięciolecia w architekturze zakopiańskiej wyodrębnić można szereg nurtów, zarówno będących odzwierciedleniem światowych trendów architektonicznych, jak i lokalnych, związanych z odrębnością regionu. Jednoznaczne umiejscowienie w czasie tych nurtów nie jest możliwe, ponieważ w pewnych okresach nakładają się i przenikają, występując równolegle. Poza tym kształtowanie obiektów będących ich reprezentantami nie jest zjawiskiem jednorodnym, niejednokrotnie powstające obiekty posiadają cechy zapożyczone z różnych nurtów. W związku z koniecznością uporządkowania tej wiedzy oraz dla celów badawczych należy przyjąć ramy czasowe, kierując się intensywnością zjawiska w danym okresie.

W oparciu o to założenie przyjmuje się następujące kalendarium kształtowania struktury architektonicznej miasta na tle poszczególnych nurtów, z podziałem na architekturę regionalną i nieregionalną:

⁸⁰ S. Żychoń, S. Żychoń, *Rozwój przestrzenny...*, dz. cyt., s. 424.

⁸¹ Miejskowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego miasta Zakopanego – tekst planu, Kraków – Zakopane 1994.

Tab. 32. Kalendarium współczesnych nurtów architektonicznych Zakopanego w okresie od 1989 r. do 2014 r.

Opracowanie autora

Nurt architektoniczny	Okres występowania	Arch. regionalna	Arch. uniwersalna
1. Współczesna architektura regionalna tradycyjna	1989–2014	•	
2. Późny modernizm	1989–połowa lat 90-tych		•
3. Regionalizm postmodernistyczny	Połowa lat 90-tych– 2014	•	
4. Postmodernizm	Połowa lat 90-tych–2014		•
5. Neoregionalizm (regionalizm krytyczny)	2000–2014	•	
6. Neomodernizm	2000–2014		•

3.2. Analiza przemian formy architektury pensjonatowej na tle współistnienia nurtów regionalnych i uniwersalnych Zakopanego w okresie 1989–2014

KRYTERIA CHARAKTERYZUJĄCE

- Istota nurtu, charakterystyka ogólna, synteza cech charakterystycznych.
- Uwzględnienie specyfiki krajobrazowo-fizjograficznej.
- Uwzględnienie tożsamości kulturowej i kontekstu urbanistyczno-architektonicznego.
- Forma architektoniczna:
 - ogólny charakter formy architektonicznej, stopień jej jednorodności lub złożoności;
 - spójność formy z układem funkcjonalnym i systemem konstrukcyjno-materiałowym;
 - struktura przestrzenna, kompozycja, proporcje;
 - skala obiektów, gabaryty;
 - materiały wykończeniowe zewnętrzne;
 - detale, ornamentyka i kolorystyka.

- Konstrukcja, technologia, charakterystyka materiałowa;
- Przeznaczenie i układ funkcjonalny;

3.2.1. Współczesna architektura regionalna tradycyjna (około 1989–2014) oraz kontynuacja późnego modernizmu w Zakopanem (około 1989–połowa lat 90-tych XX w.)

3.2.1.1. Współczesna architektura regionalna tradycyjna w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Geneza tego nurtu tkwi w szerokiej, ogólnoeuropejskiej tendencji kultywowania tradycyjnych wartości kulturowych, regionalnych, podkreślających specyfikę i odrębność miejsca, w zetknięciu z nową rzeczywistością polityczno-społeczną i ekonomiczną. Istotą nurtu jest bezpośrednio nawiązanie do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego (wernakularnego) i tradycyjnej architektury regionalnej. Odzwierciedlenie charakterystycznych cech we współczesnej architekturze obejmuje głównie zagadnienia formy architektonicznej – proporcji, kształtu bryły, detali itp. Niezwykle ważne miejsce zajmuje krajobraz i charakterystyka fizjograficzna, stanowiące tło kształtowania formy obiektów.

Istota i ogólny charakter formy architektury tego nurtu tkwi w bezpośrednim nawiązaniu do tradycyjnego budownictwa i architektury regionalnej, co dotyczy również skali budynków. Na inspirację płynącą z charakteru budownictwa ludowego zwraca uwagę Wojciech Kosiński: „Może to być inspiracja bliższa lub dalsza oryginałowi. Świadoma lub podświadoma. Dająca w projekcie bardziej dosłowne nawiązanie do dawnych form, albo wspominająca o nich aluzyjnie tylko.”⁸² Omawiany nurt dotyczy tych inspiracji bliższych i bardziej dosłownych. Twórczość regionalna jest tu serio, podobnie jak traktowanie dziedzictwa.⁸³ Po raz pierwszy w jednym okresie i nurcie obserwuje się zarówno przywoływanie form tradycyjnej, klasycznej chałupy góralskiej, stanowiącej pierwowzór i kwintesencję architektury regionalnej, jak i odtwarzanie form obiektów stylu zakopiańskiego. Spotyka się również kompilacje tych dwóch zjawisk. Wskazuje to na poszukiwania przez architektów najwłaściwszej podstawy współczesnej architektury, powtarzającej bezpośrednio formy tradycyjne.

⁸² W. Kosiński, *Regionalizm i postmodernizm – rekonesans*, [w:] *Aktualne problemy planistyczne i architektoniczne w zespołach architektury regionalnej i ich sąsiedztwie*. Materiały z III Ogólnopolskiego Sympozjum Architektury Regionalnej. Pod redakcją Zbigniewa Radziewanowskiego i Juliusza Zielińskiego. Kraków-Zakopane 1982, s. 88.

⁸³ Tamże, s.88.

W większości przypadków obiekty reprezentatywne dla tego nurtu związane są z funkcją mieszkaniową i turystyczną, są to m.in. wille, pensjonaty, niewielkie hotele oraz obiekty apartamentowe.

Przemiany formy architektury pensjonatowej

W architekturze pensjonatowej należy dokonać rozgraniczenia na obiekty odtwarzające formę tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, ale również stanowiące kontynuację w zakresie konstrukcji, technologii i materiałów (pochodny wernakularyzmowi konserwatorskiemu) oraz obiekty odzwierciedlające tylko formę tradycyjnej architektury regionalnej (odpowiadający wernakularyzmowi interpretującemu).

Pierwsza grupa obejmuje zwykle budynki o niewielkich kubaturach, odpowiadających wielkości pierwowzorów, a co za tym idzie umożliwiających odtworzenie ich cech charakterystycznych. Zrealizowane są w tradycyjnej technologii drewnianej ściany wieńcowej ze stromym dachem pokrytym gontem. Skala, ilość kondygnacji, proporcje, prosty detal są odzwierciedleniem budownictwa tradycyjnego, nie występuje tu przeskalowanie ani transpozycja formy. W przeważającej ilości są to budynki mieszkalne jednorodzinne z częścią pensjonatową oraz niewielkie pensjonaty, niejednokrotnie występujące jako zespoły obiektów.

Druga grupa obejmuje najczęściej budynki zrealizowane we współczesnej technologii murowanej, rzadziej drewnianej, nawiązujące bezpośrednio do form tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, względnie architektury stylu zakopiańskiego. Ich skala jest nieco większa, ale zgodna z obiektami tradycyjnymi, które naśladują. Charakterystyczne cechy architektury tradycyjnej odzwierciedlone są zarówno w horyzontalnym ukształtowaniu brył, opartym na rzucie wydłużonego prostokąta, jak również w proporcjach, formie werand, ganków, detalu i ornamentyce.

Tab. 33. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
	Opracowanie autora
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Horyzontalna kompozycja stromego dachu półszczytowego i drewnianej ściany zrębowej, względnie ściany murowanej, malowniczość formy i nasycenie detalem drewnianym.
Krajobraz, fizjografia	Dostosowanie obiektów do specyfiki fizjograficznej i otoczenia krajobrazowego.
Tożsamość kulturowa	Dosłowne odzwierciedlenie odrębności i wartości środowiska kulturowego.
Kontekst przestrzenny	Właściwe wpisanie w kontekst przestrzenny ze względu na skalę i formę obiektów.
Jednorodność, złożoność	Rozbicie i rozczłonkowanie brył oraz dekoracyjny detal i zdobnictwo tworzą złożone formy.
Spójność z funkcją	Brak spójności formy z funkcją i konstrukcją, ze względu na

i konstrukcją	nowe potrzeby funkcjonalne, wymogi wynikające z przepisów i standardy technologiczne.
Struktura przestrzenna, proporcje	Symetryczna, horyzontalna kompozycja zamknięta brył z dominującym, stromym dachem półszczytowym i niskimi ścianami. Tektonika, ład w strukturze geometrycznej, regularność i powtarzalność motywów.
Skala obiektów, gabaryty	Niewielka i średnia skala obiektów obejmująca 1 lub 2 kondygnacje naziemne do linii okapu oraz 2 kondygnacje użytkowe w kubaturze dachu.
Materiały, technologie	Tradycyjna technologia ściany wieńcowej wraz z drewnianymi stropami i więźbą dachową, względnie murowano - żelbetowa konstrukcja z drewnianą więźbą, tynkami i kamieniem okładzinowym, odzwierciedlenie trendów holistycznych.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Detale i ornamentyka stanowiące rekonstrukcję elementów tradycyjnych – odrzwia z „psami”, rysie, „słoneczka”, motywy roślinne, dominujący kolor drewna i jasnych tynków.

Tab. 34. Wybrane przykłady ogólne współczesnej architektury regionalnej tradycyjnej

- Karczma „Zohylina”, 1996, ul. Piłsudskiego, proj. Teresa Trojan Korn.
- Karczma „Młyniska”, 1999, Droga do Daniela, proj. Jan Karpiel Bułeczka.
- Karczma „Kmicic”, 2000, Ul. Grunwaldzka, Proj. Andrzej Orłowski, Maciej Krawczyński [fot. 120].
- Pasaż handlowy, 2000-2001, ul. Krupówki, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz.
- Karczma „Czarci Jar”, 2001, ul. Małe Żywcańskie, proj. Leszek. G. Krzanik [fot. 121].
- „Arkady”, 2004, ul. Kościeliska, proj. Anna Rafacz, Rafał Rafacz [fot. 122].
- Karczma „Biały Potok”, 2007, ul. Droga do Białego, proj. St. Topór [fot. 123].

Wybrane przykłady współczesnej architektury regionalnej tradycyjnej pensjonatowej

- Pensjonat „Węglarz”, 1993-1994, ul. Zamoyskiego, proj. Józef Łukaszczyk, Andrzej Orłowski [fot. 124].
- „Dworek Bawarski”, 1995, ul. Bogdańskiego, proj. Krzysztof Gądek.
- Pensjonat „Nosalowy Dwór”, 2000-2001, ul. Balzera, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz [125].
- Pensjonat „Orla Perć”, 2003-2004, ul. „Droga do Olczy, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz [fot. 126].
- Osada „Lipki”, 2014, ul. Za Strugiem, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz [fot. 127].

Przykłady ogólne

[126] Karczma „Kmicic”, 2000, przy ul. Grunwaldzkiej, proj. A. Orłowski, M. Krawczyński. Współczesna architektura regionalna tradycyjna w technologii drewnianej, proporcje nawiązują do formy klasycznej chałupy góralskiej. Fot. aut.

[127] Karczma „Czarci Jar”, 2001, przy ul. Małe Żywczańskie, proj. L. G. Krzanik. Stylistyka tradycyjnego budownictwa podhalańskiego w połączeniu z organicznymi motywami kamiennych ścian. Fot. aut.

[128] Budynek „Arkady”, 2004, przy ul. Kościeliskiej, proj. A. Rafacz, R. Rafacz. Przywołanie tradycyjnej formy i skali w obiekcie o funkcji handlowo – usługowej. Fot. aut.

[129] Karczma „Biały Potok”, 2007, przy ul. Droga do Białego, proj. St. Topór. Nawiązanie do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego przy użyciu okrągłych płazów. Fot. aut.

Architektura pensjonatowa

[130] Pensjonat „Węglarz”, 1993-1994, przy ul. Zamoyskiego, proj. J. Łukaszczyk, A. Orłowski. Nawiązanie do stylu zakopiańskiego „w drewnie” zrealizowane w technologii murowanej, transpozycja wysokiej podmurówki kamiennej z wykorzystaniem na funkcję użytkową. Fot. aut.

[131] Pensjonat „Nosalowy Dwór”, 2000-2001, przy ul. Balzera, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Nawiązanie do stylu zakopiańskiego „w drewnie” zrealizowane w technologii ściany wieńcowej. Fot. aut.

[132] Pensjonat „Orla Perć”, 2003-2004, przy ul. „Droga do Olczy, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz. Współczesna transpozycja tradycyjnego obiektu zagrodowego o rzucie w kształcie litery L. Fot. aut.

[133] Osada „Lipki”, 2014, ul. Za Strugiem, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz. Przywołanie pierwszych form tradycyjnego budownictwa podhalańskiego dostosowującego się do potrzeb funkcji pensjonatowej. Fot. aut.

3.2.1.2. Kontynuacja późnego modernizmu w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Omawiany okres następujący bezpośrednio po transformacji ustrojowej jest przełomowy w wielu dziedzinach, również w architekturze. Następuje zmiana świadomości i systemu wartości, powoli rozpoczyna się otwarcie na nowe idee związane z humanitaryzmem, ekologią i ochroną przyrody. Zaczynają działać prawa wolnego rynku, ruszają projekty obiektów hotelowych, pensjonatowych i mieszkalnych zlecających przez prywatnych inwestorów. Równocześnie rozpoczyna się kształtować zjawisko nieograniczonego dostępu do nowych technologii i materiałów. Omawiany okres reprezentujący kontynuację nurtu późnego modernizmu jest jednak zbyt krótki aby powstała pokaźna liczba obiektów reprezentujących nową rzeczywistość. Jest to niezwykle, krótki okres przejściowy, w czasie którego powstają zarówno obiekty wywodzące się ze „starego porządku”, jak i reprezentujące nowe czasy.

Późny modernizm tego okresu w architekturze Zakopanego stanowi kontynuację cech charakterystycznych i wartości ukształtowanych w latach 1980–1989. Obiekty powstające w tym nurcie stanowią alternatywę i tło dla architektury regionalnej, stanowiącej odzwierciedlenie rodzimych wartości kulturowych. Omawiany okres stanowi schyłek modernizmu w tradycyjnej postaci, który w Zakopanem ma już bogate tradycje. W kształtowaniu obiektów tego nurtu stopniowo coraz większą rolę odgrywają zagadnienia odzwierciedlenia wartości krajobrazu górskiego i charakterystyki przyrodniczej oraz tożsamości kulturowej. Warunki te uzyskane są zarówno poprzez ukształtowanie brył obiektów, jak również stosowanie miejscowych, naturalnych materiałów okładzinowych. Nadal jednak obowiązuje nadrzędność funkcji i oszczędność formy.

Początek lat 90-tych XX w. charakteryzuje się współistnieniem architektury późnego modernizmu i postmodernizmu, szereg obiektów reprezentuje również ce-

chy zarówno jednego jak i drugiego nurtu. Pojawiają się motywy murowanych względnie żelbetowych ścian, z dużymi płaszczyznami przeszkleń, w połączeniu ze stromymi, najczęściej dwuspadowymi dachami. Istotną rolę odgrywają lokalne materiały okładzinowe, naturalny kamień i drewno. Równocześnie powstają pierwsze zakopiańskie formy i motywy reprezentujące wartości postmodernizmu, wykorzystujące idee regionalne i historyczne, odrębności lokalne i związki z krajobrazem naturalnym. Zmieniają się przesłanki i priorytety kształtowania formy architektonicznej, zyskuje ona znowu na znaczeniu, staje się dekoracyjna i dwuznaczna, a równocześnie oparta na wartościach humanistycznych.

Przemiany formy architektury pensjonatowej

Przemiany formy zakopiańskiej architektury pensjonatowej w nurcie późnego modernizmu, w okresie symbolicznego przełomu lat 80-tych i 90-tych XX w., stanowią wąskie pole badawcze ze względu na ograniczoność punktów odniesienia w okresie poprzedzającym. W nurtach architektury uniwersalnej lat 80-tych (późny modernizm) i wcześniej, w latach 1945–1980 (socmodernizm i modernizm), nie powstało wiele reprezentatywnych przykładów pozwalających wyodrębnić i sformułować specyfikę i wartości formy architektury pensjonatowej. Nastawienie na obsługę masowego ruchu turystycznego znalazło wyraz w powstawaniu domów wczasowych i wypoczynkowych, których funkcja w zwielokrotniony sposób pokrywała się wprawdzie z funkcją pensjonatową, ale generalnie nie mogą one stanowić płaszczyzny porównawczej dla kształtowania formy architektury pensjonatowej. Lata 80-te zapoczątkowały zbliżenie charakteru domów wypoczynkowych do pensjonatów, zarówno poprzez ukształtowanie formy obiektów jak i ich skali. Prawdziwy przełom nastąpił jednak w roku 1989, w momencie transformacji, kiedy wraz z reaktywacją wielu wartości powróciła również idea architektury pensjonatowej.

W nurcie późnego modernizmu tego okresu w Zakopanem powstało niewiele reprezentatywnych przykładów, ze względu na zbyt krótki etap czasowy oraz fakt skierowania tej architektury do prądów regionalnych, łatwiej adaptujących jej idee. Omawiany kierunek stoi na granicy dwóch rzeczywistości z których wywodzą się zrealizowane obiekty, w związku z tym charakter formy nie jest jednoznaczny. Nakładają się wartości modernizmu z pojawiającymi się motywami postmodernizmu, tworząc zarówno kompozycje otwarte jak i zamknięte, dynamiczne i statyczne, abstrakcyjne i realistyczne. Pomimo to istnieje możliwość usystematyzowania ich cech wspólnych.

Tab.35. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
	Opracowanie autora
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Modernistyczny racjonalizm, modułowość i minimalizm detalu w kształtowaniu obiektów w powiązaniu z dachami o znacznym kącie nachylenia, częściowy powrót symetrii. Wielowartościowość wynikająca z nakładających się motywów moder-

	nizmu, postmodernizmu i regionalizmu.
Krajobraz, fizjografia	Ograniczone uwzględnienie specyfiki krajobrazowo - fizjograficznej.
Tożsamość kulturowa	Ograniczone uwzględnienie środowiska kulturowego, wywodzącego się w architekturze z tradycji regionalnych.
Kontekst przestrzenny	W niektórych przypadkach brak wpisania w kontekst przestrzenny ze względu na skalę obiektów
Jednorodność, złożoność	Zwartość brył i zminimalizowanie detalu tworzy jednorodność formy obiektów.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Funkcja i konstrukcja w znacznym stopniu określają formę, co pozwala uzyskać spójność tych składowych.
Struktura przestrzenna, proporcje	Obiekty najczęściej tworzą horyzontalne kompozycje utworzone z prostopadłościennych brył i stosunkowo stromych, zwykle symetrycznych, dwuspadowych dachów.
Skala obiektów, gabaryty	W przeważającej większości duża skala obiektów obejmująca 4–6 kondygnacji nadziemnych.
Materiały, technologie	Konstrukcję nośną obiektów tworzą technologie murowane i żelbetowe, dominującym materiałem elewacyjnym jest tynk, występuje też kamień, elementy drewniane, metal i szkło.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Detale ograniczone do niezbędnego minimum.

Tab. 36. Wybrane przykłady ogólne architektury późnego modernizmu

- Kamienica A. Karpiela, 1991, ul. Zborowskiego, proj. Krzysztof Kiełb.
- Rozbudowa klasztoru oo Jezuitów na Górcę, 1990–1994, ul. Gładkie, proj. Danuta Kopkowicz, Zbigniew Śliwiński.
- Kamienica z restauracją Mc Donalds, 1993–1995, ul. Krupówki, proj. Rafał Rafacz, Jan Liszkowski, Paweł Kobylański [fot. 135].
- Budynek mieszkalno – usługowy, 1994–1995, ul. Chałubińskiego, proj. Krzysztof Kiełb. [fot. 134].
- Osiedle jednorodzinnych domów szeregowych w technologii „frame wood”, 1995–1997, Pardałówka, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz.
- Stacja dolna kolejki–Gubałówka, 1996–1997, proj. Z. Remi, T. Gluziński [fot. 136].
- Budynek biurowy „Geotermii”, 1997–1998, przy ul. Nowotarskiej, proj. Jerzy Głodkiewicz [fot. 137].

Wybrane przykłady architektury pensjonatowej późnego modernizmu

- D. W. „Księżówka III” – rozbudowa, 1986–1992, ul. Przewodników Tatrzańskich, proj. Z. Śliwiński.
- Rozbudowa i przebudowa D. W. „Bankowiec”, 1993–1995, ul. Bulwary Słowackiego, proj. Wojciech Buliński [fot. 138].
- Rozbudowa pensjonatu „Staszeczkówka” (hotel „Sabała”), 1994–1996, ul. Krupówki, proj. Krzysztof Kiełb [139].

Przykłady ogólne

[134] Budynek mieszkalno – usługowy, 1994–1995, ul. Chałubińskiego, proj. K. Kielb. Długo oczekiwana rzeczywistość wolnego rynku kreuje nową formę obiektów apartamentowych. Fot. aut.

[135] Kamienica z restauracją Mc Donalds, 1993-1995, ul. Krupówki, proj. R. Rafałcz, J. Liszkowski, P. Kobylański. Próba powiązania motywów późnego modernizmu z wkraczającymi wartościami postmodernizmu. Fot. aut.

[136] Stacja dolna kolejki na Gubałówkę, 1996-1997, proj. Z. Remi, T. Gluziński. Współczesny obiekt w nurcie późnego modernizmu zastąpił przedwojenną stację dolną reprezentującą „wolny funkcjonalizm”. Fot. aut.

[137] Budynek biurowy „Geotermii”, 1997-1998, przy ul. Nowotarskiej, proj. J. Głodkiewicz. Kontrast dużych przeszkleń ze stromymi dachami, fasada szklano-aluminiowa jako forma ściany osłonowej. Fot. aut.

Architektura pensjonatowa

[138] Ośrodek wczasowy „Bankowiec”, 1993-95, przy ul. Bulwary Słowackiego, proj. W. Bułiński. Przebudowa i rozbudowa przedwojennego pensjonatu, forma obiektu pośrednio nawiązuje do jego historii, honorując wartości historyzującego modernizmu przedwojennego w powiązaniu z późnym modernizmem i postmodernizmem. Fot. aut.

[139] Rozbudowa pensjonatu „Staszeczkówka” (dawny hotel „Sabała”), 1994–1996, przy ul. Krupówki, proj. K. Kielb. Kompozycja modernistycznych przeszklonych płaszczyzn dachu i ścian z klasyczną formą stylu zakopiańskiego. Fot. aut.

3.2.2. Regionalizm postmodernistyczny oraz postmodernizm w Zakopanem (połowa lat 90-tych XX w.–2014)

3.2.2.1. Regionalizm postmodernistyczny w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Nurt ten wykorzystuje idee postmodernizmu w celu odzwierciedlenia wartości tradycyjnej architektury regionalnej w obliczu współczesnych uwarunkowań. Dla usunięcia sprzeczności wynikających z konfrontacji tych uwarunkowań z potrzebą kontynuacji tradycji i dorobku historycznego i umożliwienia tej kontynuacji, postmodernizm stał się właściwym tworzywem.

Warto przywołać sformułowane przez Ewę Węclawowicz-Gyurkovich wybrane cechy ogólne postmodernizmu i postawy twórcze, które charakteryzują również regionalizm postmodernistyczny. Wymienić należy m.in. surrealizm jako tło artystyczne, stosowanie form geometrycznych o niekonwencjonalnych zestawach lub znanych form o odmiennych proporcjach, cytaty w detalu przeskalowane lub syntetycznie uwspółcześnione⁸⁴.

O relacjach regionalizmu i postmodernizmu i wartościach reprezentowanych przez te nurty pisze również Wojciech Kosiński, analizując różnice i podobieństwa tych zjawisk: regionalizm obejmuje obszary o żywej tradycji budownictwa ludowego, podczas gdy postmodernizm jest nurtem ogólnoswiatowym, ale w niektórych odmianach nabiera cech architektury regionalnej. W obu tych nurtach istotną rolę odgrywa człowiek, jako odbiorca architektury, użytkownik, ale również niejednokrotnie jako jej współtwórca. Tradycja i historia jest dla regionalizmu i postmodernizmu podstawą zapewniającą trwałość i możliwości rozwoju. Złożony jest natomiast stosunek do modernizmu: „Regionalizm proponuje poważne alternatywy, postmodernizm nie-raz ucieka się do parodii”. W. Kosiński zwraca również uwagę na wzajemny wpływ regionalizmu i postmodernizmu.⁸⁵ Omawiany nurt regionalizmu postmodernistycznego jest właśnie tą odmianą postmodernizmu, która bazuje na wartościach architektury regionalnej.

W zakopiańskiej architekturze tego nurtu cechą charakterystyczną jest stosowanie działań pozwalających sprostać nowym wymogom dotyczącym wielkości i funkcji obiektów, w tym przeskalowania, powiększenia obiektu, względnie tylko jego fragmentów lub detali, w porównaniu do tradycyjnych budynków regionalnych. W większości przypadków występuje też przetworzenie form regionalnych pierwowzorów. Stopień i sposób przetworzenia jest zróżnicowany, wymienić tu można m.in: powtórzenia i cytaty elementów i detali w zmienionym układzie, transpozycje

⁸⁴ E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Postmodernizm w polskiej...*, dz. cyt., s. 70.

⁸⁵ W. Kosiński, *Regionalizm...*, dz. cyt., [w:] *Aktualne problemy planistyczne i architektoniczne...*, dz. cyt., , s. 87.

bryły głównej i elementów uzupełniających, modyfikacje proporcji obiektu, modyfikacje detali, stosowanie w kompozycji obiektu motywów z różnych nurtów lub epok itp.

Uogólniając należy stwierdzić, że w zrealizowanych obiektach i zespołach obiektów będących reprezentantami tego nurtu można wyodrębnić dwa główne sposoby działania: pierwszy, polegający na czytelnym nawiązaniu do tradycyjnej architektury regionalnej bez względu na jej skalę oraz drugi, polegający niejednokrotnie na nawiązaniu niejednoznaczny, abstrakcyjnym. W większości przypadków można stwierdzić czytelne odzwierciedlenie tradycyjnej architektury regionalnej, szczególnie stylu zakopiańskiego i jego pochodnych, w mniejszym stopniu tradycyjnego budownictwa podhalańskiego. Nawiązanie to dotyczy głównie zagadnień formy architektonicznej i wyraża się ogólnym charakterem bryły, jej kształtem i proporcjami: horyzontalną sylwetą, dominującym, stromym dachem półszczytowym, wysoko podmurowanym kamiennym cokółem i pochylonymi przyporami. Odzwierciedlenie w tym nurcie tradycyjnego budownictwa podhalańskiego jest już bardziej ograniczone i wyraża się głównie zastosowaniem stromego dachu półszczytowego.

Należy wskazać następujące cechy pokrewne poszczególnych elementów budynków reprezentujących regionalizm postmodernistyczny z budownictwem i architekturą tradycyjną:

W zakresie struktury przestrzennej i formy obiektów:

- Horyzontalna kompozycja bryły;
- rzuty obiektów w oparciu o kształt wydłużonego prostokąta;
- stromy dach półszczytowy przełamany „przysztychem”;
- prostopadłe skrzydła, lub skrzydło;
- wysoko podmurowany cokół kamienny (nie dotyczy tradycyjnego budownictwa podhalańskiego);
- pochylone przypory kamienne (nie dotyczy tradycyjnego budownictwa podhalańskiego);
- pokrycie dachu nawiązujące do naturalnego gontu drewnianego;
- elementy wykończenia elewacji;
- drewniane okładziny spodów okapów;
- metalowe „pazury” oddające kształt tradycyjnych, drewnianych;
- drewniane rysie pod okapami – nie spełniają roli konstrukcyjnej, tylko dekoracyjną;
- balustrady i płytciny balkonów pośrednio nawiązują do odnośnych elementów; w architekturze tradycyjnej.

W zakresie układu funkcjonalnego:

ze względu na nowe uwarunkowania i potrzeby w tym zakresie, nie zaobserwowano cech pokrewnych z tradycyjnym budownictwem podhalańskim i tradycyjną architekturą regionalną.

W zakresie konstrukcji, technologii, charakterystyki materiałowej:

ze względu na nowe uwarunkowania i potrzeby w tym zakresie, nie zaobserwowano cech pokrewnych z tradycyjnym budownictwem podhalańskim i tradycyjną architekturą regionalną.

Przemiany formy architektury pensjonatowej

Nurt regionalizmu postmodernistycznego stanowi najwłaściwsze pole badawcze przemian formy architektury pensjonatowej Zakopanego po roku 1989, dlatego warto poświęcić temu zagadnieniu więcej miejsca i przeprowadzić szczegółową analizę. Powodem tego jest fakt, że w omawianym nurcie i okresie zanotowano znaczący powrót zainteresowania tym rodzajem architektury, powstało najwięcej obiektów na tle zupełnie nowych uwarunkowań, wykreowanych zmienioną rzeczywistością. Wywodzące się z drugiej połowy XIX w. pojęcie zakopiańskiego pensjonatu uległo przeobrażeniu, obejmując szersze spektrum architektury turystycznej pobytowej. Wraz z powrotem popularności pensjonatów jako kwintesencji funkcji turystycznej miasta, musiała nastąpić zmiana ich definicji, zatarcie granic pomiędzy funkcją hotelu, pensjonatu czy willi z pokojami do wynajęcia. Naturalną konsekwencją „nowych czasów” jest niejednokrotnie zmiana skali obiektów. W nowej rzeczywistości warunkiem reaktywacji i kontynuacji architektury pensjonatowej, jako zjawiska o unikatowych wartościach dla Zakopanego, jest nowe spojrzenie na tą architekturę, mniej dosłowne, bardziej abstrakcyjne i szerokie, a dzięki temu bardziej twórcze.

PRZEMIANY KOMPOZYCJI I PROPORCJI BRYŁ PODSTAWOWYCH

W przemianach ukształtowania brył podstawowych zakopiańskiej architektury pensjonatowej można zaobserwować szereg charakterystycznych działań, decydujących o ich proporcjach. Bazową, główną bryłą jest leżący, wydłużony prostopadłocien, przekryty spadzistym dachem. Rozwinięciem tej formy jest kompozycja złożona w różnych konfiguracjach z kilku takich brył. Są one zespolone prostopadłe lub w innych układach, zarówno poprzez łączenie brył o tej samej wielkości, jak i zróżnicowanej. Taka kompilacja podstawowej części obiektu ze skrzydłami dodatkowymi jest zgodna z tradycyjną architekturą regionalną, warto jednak zwrócić uwagę na charakterystyczne przeskalowanie, powiększenie tych brył w porównaniu do form tradycyjnych, pojawiające się w przypadku obiektów o dużych kubaturach. Wynika to zarówno z potrzeb użytkowych, powodujących niejednokrotnie konieczność poszerzenia traktu budynku nawet do 15m, większej ilości kondygnacji i większej ich wysokości, jak również ze względu na możliwości konstrukcyjne i technologiczne.

Działanie polegające na przeskalowywaniu i przekształcaniu form tradycyjnych jest jedną z charakterystycznych cech omawianego nurtu. Podstawowe bryły, oparte na regularnych formach geometrycznych, tworzą główną sylwetę obiektów. Ta sylweta, charakteryzująca się horyzontalnym ukształtowaniem, stromym dachem i określonymi proporcjami, w największym stopniu decyduje o pokrewieństwie z tradycyjną architekturą regionalną. Najczęściej występują kompilacje brył o tożsamy lub zbliżonych proporcjach, tworząc zrównoważoną całość dzięki przekryciu dachem o jednakowym kształcie i kącie nachylenia. Zdarzają się jednak obiekty, w których poszczególne części składowe w sposób zamierzony różnią się nieco charakterem i nastrojem, co pozwala wytworzyć wrażenie rozbicia bryły na mniejsze elementy oraz osiągnąć efekt stylistycznego pluralizmu, zgodnego z założeniami omawianego nurtu. Takie ukształtowanie odbywa się kosztem spójności formy

obiektu, pozwala jednak na zróżnicowanie i podzielenie brył budynków o dużych kubaturach i skuteczniejsze nawiązanie do drobnokubaturowej architektury tradycyjnej. Pretekstem do działań polegających na rozrzeźbieniu, podzieleniu form są również często zagadnienia związane ze złożonością funkcji obiektów, a także większymi możliwościami konstrukcyjno-technologicznymi.

PRZEMIANY ELEMENTÓW SKŁADOWYCH BRYŁ PODSTAWOWYCH

Dachy

Spadziste dachy są najbardziej charakterystycznym motywem kojarzonym z tradycyjną architekturą regionalną. W omawianym nurcie dach jest częścią obiektu o najmniejszym stopniu przetworzenia, interpretacji, jest elementem najbardziej zbliżonym do pierwowzoru. Połacie dachu są ukształtowane symetrycznie, o kącie nachylenia przy podstawie mieszczącym się najczęściej w przedziale 49 – 54 stopnie (takie nachylenie narzucone zostało w wytycznych architektonicznych planu ogólnego z 1994r). W wielu budynkach zastosowano tzw. „przysztych”, czyli przełamanie dachu na około 1/3 wysokości elewacji szczytowej i nieco mniejszym kącie nachylenia tej dolnej części o około 5 stopni przy podstawie. W większości przypadków dachy występują jako półszczytowe (przyczółkowe). Zdarzają się pewne modyfikacje polegające m.in. na wprowadzeniu w niektórych fragmentach dachów płynnych, eliptycznych linii i płaszczyzn.

Największym wyzwaniem dla projektantów są otwarcia w połaciach dachu doświetlające funkcje użytkowe w jego kubaturze. Najczęściej występują w postaci pojedynczych lub zwielokrotnionych lukarn, zwanych wyglądami, przekrytych dwuspadowymi lub półszczytowymi daszkami o kącie nachylenia zgodnym z nachyleniem głównych połaci dachu. Uzupełnienie stanowią okna połaciowe, umieszczone pojedynczo lub w rzędach tworzących poziome pasma. Lukarny są często powiększone, przeskalowane, w celu dostosowania do skali obiektów, jak również zmodyfikowane, np. poprzez zastosowanie przeszklenia płaszczyznowego na całej ich powierzchni przedniej. Rzadziej występują otwarcia dachu pulpitowe, obejmujące znaczną część jego połaci oraz tzw „wole oczka”. Istotną cechą charakterystyczną jest ograniczenie sumy otwarć w dachu, co pozwala uzyskać jego czytelną, nie zniekształconą sylwetę. Zarówno odejście od otwarć pulpitowych jak i ograniczenie sumy otwarć w płaszczyznach dachu są efektem wytycznych architektonicznych w planie ogólnym z 1994r.

Ściany

Ukształtowanie ścian jest wypadkową szeregu czynników, związanych zarówno z potrzebami funkcjonalnymi, możliwościami konstrukcyjno-technologicznymi, jak i ustaleniami planu ogólnego, względnie decyzji o warunkach zabudowy, określającymi ich dopuszczalną wysokość. W większości przypadków obejmują one 1–3 kondygnacji naziemnych do okapu dachu. Charakterystycznym ich komponentem są często występujące, lekko pochylone przypory kamienne, przy większych obiektach sięgające wysokości jednej, a niejednokrotnie dwóch kondygnacji. Najczęściej usytuowane są w głównych narożnikach budynków, zdarza się, że wystę-

pują jako elementy zaokrąglone w rzucie poziomym, lub o płynnych, falistych liniach w przekroju pionowym. Cokoły kamienne, podmurówki, przypory są nieodzownymi motywami tworzącymi kształt obiektów, podkreślającymi ich charakter. Występują zarówno w postaci nawiązującej bezpośrednio do tradycji, jak i na zasadzie daleko idącego przetworzenia formy, np. w postaci pochylonych przypór szklanych.

Ściany oparte na geometrycznym rygorze prostopadłościaków i sześciaków niejednokrotnie zawierają modyfikacje i przekształcenia. Występują tu m.in. następujące działania: pochylenie całej płaszczyzny ściany w celu uzyskania efektu przysadzistości bryły, związania z terenem, ukształtowanie fragmentu ściany krzywo-kreślną płaszczyzną, rozcięcia, wprowadzenie pilastrów, wysunięcia i inne zabiegi, zmierzające do uzyskania rzeźbiarstwa regularnych form kubicznych.

PRZEMIANY ELEMENTÓW UZUPEŁNIAJĄCYCH BRYŁY PODSTAWOWE

Fragmenty i części obiektów takie jak wysunięte werandy, ganki, wieżyczki, balkony, tarasy, przekrycia nad wejściami, sygnaturki i inne, wywodzące się w większości przypadków z tradycyjnej architektury regionalnej, w omawianym nurcie regionalizmu postmodernistycznego są często przedmiotem przetworzenia ich formy. W efekcie te elementy w dużych obiektach są w większości przypadków powiększone w stosunku do form tradycyjnych. Równocześnie występują w zróżnicowanych relacjach z tymi formami, od bezpośredniego nawiązania aż po swobodną interpretację.

W tym pierwszym przypadku wysunięte części budynków, takie jak elementy wejściowe, ganki, werandy i inne, oparte są najczęściej na regularnych bryłach geometrycznych, na rzucie prostokąta lub kwadratu, a przekrycie stanowi symetryczny dach. Spotykane przekształcenia tych form polegają na rozmaitych działaniach przestrzennych: wprowadzaniu wielobocznych lub nieregularnych rzutów, czasami o kształtach krzywoliniowych, stosowaniu dachów o niewielkich nachyleniach połąci i krzywokreślnych płaszczyznach, miękkie, eliptyczne linie nawiązujące do „wolic oczek” i inne. Ukształtowanie wieżyczek spotyka się zarówno w postaci tradycyjnego sześciaku przekrytego czterospadowym, stromym dachem, jak i szklanego graniastopuła na rzucie ośmiokątnym.

PRZEMIANY MATERIAŁÓW WYKOŃCZENIOWYCH ZEWNĘTRZNYCH

Pokrycia dachowe – w powszechnym użyciu są pokrycia blaszane, najczęściej z blachodachówek, blachy płaskiej felcowanej lub trapezowej. Charakterystyczne są pokrycia z tłoczonych dachówek blaszanych z posypką mineralną, nadającym im wygląd tradycyjnych gontów drewnianych. Ze względu na lekkość, trwałość i efekt wizualny niewiele różniący się od pokryć gontowych, pokrycia te są właściwym i coraz częściej stosowanym materiałem w przypadku stromych dachów. Najchętniej są stosowane w matowych kolorach czarnym, lub ciemnobrązowym, naśladującymi barwę impregnowanego gontu.

Ściany – faktury ścian kondygnacji naziemnych powyżej cokołów kamiennych to najczęściej tynki elewacyjne cienkowarstwowe w kolorach jasnoszarych, jasnobieżowych lub białych. W wielu obiektach występują okładziny drewniane fragmentów

ścian i spodów okapów, impregnowane w naturalnym kolorze drewna lub lekko przyciemnionym.

Wysoko podmurowane okładziny kamienne ścian, cokołów i przypór wykonane są najczęściej z dużych płyt naturalnego, twardego piaskowca w kolorach szarym i beżowym. Kamień mocowany jest w układzie poziomym z łamanymi a częściowo ciętymi płytami, okładzina ta obejmuje niejednokrotnie całą wysokość pierwszej kondygnacji naziemnej. Inny rodzaj okładzin kamiennych to charakterystyczne, prostokątne płyty ciętego obladera granitowego, o znacznych rozmiarach przekraczających powierzchnię 1m kwadratowego i zmiennej grubości 10–20cm. Tworzą one jednolitą płaszczyznę nawiązującą do naturalnej ściany skalnej. Trzecim rodzajem okładzin kamiennych są płyty naturalnego kamienia szlifowanego, najczęściej granitu o grubości 3–4 cm, mocowanego na kotwach ze szczeliną wentylującą.

Istotny element kompozycji elewacji stanowią przeszklenia i otwory okienne. Występują zarówno w postaci tradycyjnych okien, jednak zwykle o dużych wymiarach czasem sięgających posadzki, najczęściej bez dodatkowych podziałów, jak i przeszkleń płaszczyznowych obejmujących niejednokrotnie znaczne fragmenty ścian. W niektórych przypadkach przeszklenia te spełniają wyłącznie rolę faktury elewacyjnej, elementu wizualnego mocowanego wraz z ociepleniem, lub na tle ściany znajdującej się od wewnątrz, w postaci tzw. „spandrela”. Często spotykanym motywem jest łączenie regularnego rytmu tradycyjnych okien z kontrastującymi przeszklzeniami płaszczyznowymi, w systemie fasadowym umożliwiającym ukrycie elementów konstrukcyjnych ściany.

PRZEMIANY DETALI, ORNAMENTYKI I KOLORYSTYKI

Podobnie jak w uprzednio omówionych elementach składowych budynków, również w przypadku *detali* architektonicznych ich charakterystyczną cechą jest dostosowanie do wielkości obiektu poprzez powiększenie. Inny rodzaj działań widoczny w badanych, reprezentatywnych dla omawianego nurtu obiektach polega na modyfikacjach form tradycyjnych, od bezpośredniego nawiązania aż po daleko idące interpretacje. Działania te wykreowały określone formy obejmujące najbardziej charakterystyczne detale, zarówno drewniane jak i wykonane w innym tworzywie.

„Wiatrownice” w ścianach szczytowych występują jako elementy złożone z dwóch zespolonych ze sobą desek o szerokości 20–40 cm, prostych, względnie z wycięciami wzorowanymi na tradycyjnych. Nieco inną formę stanowią szerokie, przeskalowane wiatrownice wycinane płynnymi, eliptycznymi liniami. Zwieńczenie ścian szczytowych stanowią często tzw. „pazdury”, które naśladują ich drewniane pierwowzory ale wykonane są z blachy malowanej na kolor czarny lub brązowy. Drewniane „rysie” pod okapami są charakterystycznym elementem tradycyjnej architektury regionalnej. Obecnie są stosowane wyłącznie jako motyw wzbogacający formę architektoniczną, bez roli konstrukcyjnej. Występują zarówno w postaci niewiele odbiegającej od pierwowzorów, jak i w zmodyfikowanej, powiększonej, uproszczonej, względnie wzbogaconej wersji. Balustrady balkonów i tarasów wykonane są najczęściej w postaci drewnianych ram wypełnionych wycinanymi tralkami lub deskami, względnie form metalowych, nawiązujących do tradycyjnych. Inny ro-

dziej stanowią pełne, pochylone płaszczyzny pokryte materiałem analogicznym do pokrycia dachów, z poręczami w postaci drewnianych belek zakończonych „rysiami”. Spotyka się również ażurowe wypełnienia z elementów drewnianych z krzywoliniowymi motywami abstrakcyjnymi, roślinnymi, względnie geometrycznymi. Coraz powszechniej stosuje się tafle szkła bezpiecznego lub pleksi, w powiązaniu z profilami drewnianymi, ze stali nierdzewnej, względnie aluminiowymi. Opaski drewniane wokół okien i obramienia wokół drzwi wejściowych są niejednokrotnie stosowanym motywem, będącym przezroczystą tradycyjnym odrzwi góralskich.

Ornamentyka jest najdrobniejszym środkiem wyrazu uzupełniającym formę architektoniczną obiektów i występuje najczęściej jako odtworzenie lub interpretacja motywów zdobniczych występujących w tradycyjnym budownictwie i architekturze regionalnej. Stosowanie ornamentyki we współczesnej architekturze omawianego nurtu jest jednak sporadyczne. Spotyka się ją m.in. jako uzupełnienie i wzbogacenie detali drewnianych, względnie w postaci szkła ornamentowego pełniącego rolę wypełnienia balustrad balkonowych.

Kolorystyka obiektów zdominowana jest ciemnymi barwami pokryć dachowych, jasnymi ścianami i naturalnymi odcieniami okładzin kamiennych. Blaszane pokrycia dachowe występują najczęściej w matowych barwach czarnych, brązowych i ciemnoszarych, sporadycznie ciemnozielonych. W wielu wypadkach są to pokrycia z posypką mineralną, która upodabnia je do drewnianych pokryć gontowych. W kolorach tynków elewacyjnych przeważają biele, jasne szarości, jasne beże i barwy kremowe. Kolorystyka podmurówek, cokołów i przypór kamiennych to szarości i beże, charakterystyczne dla naturalnych barw piaskowców i granitów.

PRZEMIANY UKŁADU FUNKCJONALNEGO

W badanych obiektach pensjonatowych przypisanych do nurtu regionalizmu postmodernistycznego występują zarówno budynki o programie funkcjonalnym i skali zbliżonej do obiektów hotelowych, jak i niewielkie, kameralne pensjonaty rodzinne. W grupie większych obiektów można zaobserwować tendencję do rozczłonkowania brył i układu funkcjonalnego, mniejsze budynki są bardziej zwarte. Ilość kondygnacji jest wynikiem założeń funkcjonalnych oraz wytycznych wynikających z planu ogólnego lub decyzji o warunkach zabudowy i dochodzi nawet do 6 kondygnacji naziemnych (w grupie większych obiektów), z czego 2-3 obejmuje kubatura dachu.

Ze względu na przeznaczenie program funkcjonalny jest zbliżony w obydwóch grupach obiektów. Pierwsza kondygnacja w całości usytuowana nad poziomem terenu obejmuje zwykle pomieszczenia ogólnodostępne o dużych powierzchniach: hall recepcyjny, restaurację wraz z zapleczem oraz salę konferencyjną, najczęściej z możliwością jej dzielenia. Na wyższych kondygnacjach znajdują się pokoje 2-osobowe z łazienkami oraz apartamenty z oddzielną częścią dzienną i sypialnią. Część podziemna przeznaczona jest najczęściej na strefę rekreacyjną, niejednokrotnie z basenem, a także pomieszczenia techniczno - gospodarcze. W niektórych obiektach w części podziemnej lokalizuje się garaże wielostanowiskowe. Charakterystyczne jest wykorzystanie całej kubatury stromego dachu na funkcję

użytkową. Należy również zwrócić uwagę na znaczną wysokość kondygnacji przyziemia (parteru), mieszczącego funkcje ogólnodostępne.

PRZEMIANY KONSTRUKCJI, TECHNOLOGII, CHARAKTERYSTYKI MATERIAŁOWEJ

Konstrukcję nośną obiektów stanowią najczęściej ściany murowane, względnie ustroje żelbetowe szkieletowe, stropy żelbetowe lub prefabrykowane, więźby dachowe drewniane. Niejednokrotnie w użyciu są konstrukcje stalowe, zastępujące w pewnych wypadkach drewniane. Przeszklenia wykonywane są najczęściej jako okna w technologiach drewnianych lub aluminiowych, często stosowane są przeszklenia o dużych płaszczyznach z widocznymi profilami lub jako szkło strukturalne. Znaczne zmiany i postęp nastąpiły w systemach sterowania automatycznego, systemach elektronicznych, przeciwpożarowych i instalacyjnych. Pojawiły się nowe technologie i materiały wnętrzarskie i elewacyjne, jednak nadal w zewnętrznej formie obiektów na tle tynków i szkła dominuje drewno i kamień oraz ciemne pokrycia z materiałów gontopodobnych.

BUDYNKI APARTAMENTOWE WIELORODZINNE – NOWE KIERUNKI W ARCHITEKTURZE TURYSTYCZNO-MIESZKANIOWEJ

Obiekty te stanowią obecnie jeden z głównych kierunków ekspansji budowlanej Zakopanego i niejednokrotnie generują problemy przestrzenne. Są jednak i takie, które w harmonijny sposób uzupełniają strukturę zabudowy i poprzez właściwą skalę i formę zapewniają ład estetyczny. Masowość tego nowego zjawiska, które pojawiło się w wyniku transformacji na początku lat 90-tych, porównać można z karierą i ekspansją architektury pensjonatowej w Zakopanem, rozpoczętej w latach 90-tych XIX w i kontynuowanej do wybuchu 2 wojny światowej.

Współczesne apartamentowce tylko „na papierze” są obiektami mieszkaniowymi wielorodzinnymi, w rzeczywistości są obiektami pobytowymi turystycznymi, przeznaczonymi na wynajem, względnie zamieszkanie czasowe. Podaż tych mieszkań znacznie przekroczyła popyt na ich kupno, w związku z tym niejednokrotnie przystosowuje się je do pełnienia funkcji zbliżonej do pensjonatowej lub hotelowej, poprzez wzbogacenie programu funkcjonalnego o część gastronomiczną, rekreacyjną i konferencyjną. Te przekształcone obiekty o odpowiedniej skali stanowią więc również jedną z form współczesnej architektury pensjonatowej.

Tab. 37. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
Opracowanie autora	
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Powrót do malowniczości i nadrzędności formy, rzeźbiarskie ukształtowanie brył, istotna rola detalu i dekoracji, inspiracja stylem zakopiańskim. Swobodne kompozycje zamknięte, ekspresja i chaos w geometrycznej strukturze, nieregularność, powrót symetrii.

Krajobraz, fizjografia	Dostosowanie obiektów do otoczenia krajobrazowego i specyfiki fizjograficznej.
Tożsamość kulturowa	Honorowanie cech środowiska kulturowego.
Kontekst przestrzenny	Właściwe wpisanie w przypadku obiektów o prawidłowo dobranej skali, niejednokrotnie obiekty tworzą jednak dysharmonię z kontekstem przestrzennym.
Jednorodność, złożoność	Ze względu na ukształtowanie i różnorodność brył oraz rolę detalu obiekty tworzą złożone formy.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Forma w pewnym stopniu nie odzwierciedla funkcji i konstrukcji, tworząc dodatkową warstwę dekoracyjną.
Struktura przestrzenna, proporcje	Horyzontalno-diagonalna kompozycja brył, rzuty obiektów w oparciu o kształt wydłużonego prostokąta, strome, symetryczne dachy. Rozbicie, przeskalowanie i deformacja.
Skala obiektów, gabaryty	Niejednokrotnie duża skala obiektów, obejmująca 4 – 6 kondygnacji naziemnych łącznie z dachem.
Materiały, technologie	Współczesne materiały i technologie, konstrukcje murowane lub szkieletowe żelbetowe, elementy stalowe, przeszklenia o dużych płaszczyznach, drewno, tynk i kamień na elewacje.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Detale i elementy ornamentyki stanowiące nawiązanie, względnie transpozycję i przeskalowanie detali stylu zakopiańskiego, kolorystyka ścian: jasne tynki, szaro-beżowy kamień, jasne drewno, czarne lub brązowe kolory pokrycia.

Tab. 38. Wybrane przykłady ogólne architektury regionalizmu postmodernistycznego

- Hotel „Belvedere”, 2003, ul. Droga do Białego, proj. Lesław G. Krzanik [fot. 140].
- „Dom góralski”, 2007, ul. Szymanowskiego, proj. Anna Rafacz, Rafał Rafacz [fot. 141].
- Hotel „Crocus”, 2006-2008, ul. Chałubińskiego, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz [fot. 142].
- Apartamenty, 2007-2008, ul. Kaszelewskiego, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz.
- Apartamenty „Olczyńska”, 2007-2008, ul. Wojdyły, proj. Anna Rafacz, R. Rafacz.
- Hotel „Grand Nosalowy Dwór”, 2008-2009, ul. Balzera, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz [fot. 143].

Wybrane przykłady architektury pensjonatowej regionalizmu postmodernistycznego

- Pensjonat „Czarny Potok”, 2000, ul. Tetmajera, proj. Lesław G. Krzanik [fot. 144].
- Pensjonat „Skalny”, 2001-2002, ul. Droga do Olczy, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz [fot. 145].
- Pensjonat „Sobiczkowa”, 2007-2009, ul. Nędzy Kubińca, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz [fot. 146].
- Pensjonat „Trzciniński”, 2010-2012, ul. Piłsudskiego, proj. Janusz Sikora [fot. 147].

Przykłady ogólne

[140] Hotel „Belvedere”, 2003, przy ul. Droga do Białego, proj. L. G. Krzanik. Motywy nawiązujące do różnych nurtów architektury regionalnej. Fot. aut.

[141] „Dom góralski”, 2007, przy ul. Szymonowskiego, proj. A. Rafacz, R. Rafacz. Postmodernistyczne nawiązanie do proporcji klasycznej chałupy podhalańskiej. Wiz. aut.

[142] Hotel „Crocus”, 2006-2008, przy ul. Chałubińskiego, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Współczesna swobodna interpretacja architektury stylu zakopiańskiego „w murze”, powrót do malowniczości formy. Fot. aut.

[143] Hotel Grand Nosalowy Dwór, 2008-2009, przy ul. Balzera, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Transpozycja i przeskalowanie form stylu zakopiańskiego „w murze” w obiekcie o dużej kubaturze. Fot. aut.

Architektura pensjonatowa

[144] Pensjonat „Czarny Potok”, 2000, przy ul. Tetmajera, proj. L. G. Krzanik. Postmodernizm stał się właściwym tworzywem do powrotu idei regionalnych w architekturze pensjonatowej. Fot. aut.

[145] Pensjonat „Skalny”, 2001-2002, przy ul. Droga do Olczy, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz. Skala obiektów pensjonatowych i ich program funkcjonalny niejednokrotnie są zbliżone do obiektów hotelowych. Fot. aut.

[146] Pensjonat „Sobiczkowa”, 2007-2009, przy ul. Nędzy Kubińca, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Przetworzenie i przeskalowanie tradycyjnych motywów regionalnych charakterystyczne dla regionalizmu postmodernistycznego. Fot. aut.

[147] Pensjonat „Trzcinański”, 2010-2012, przy ul. Piłsudskiego, proj. J. Sikora. Współczesna transpozycja tradycyjnych form regionalnych stanowiąca „znaki czasu” – szklane przypory. Fot. aut.

3.2.2.2. Postmodernizm w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Postmodernizm, który w Zakopanem pojawił się na początku lat 90-tych XX w. otworzył możliwości powrotu do czerpania z idei regionalnych i historycznych, odzwierciedlenia wartości krajobrazowych i przyrodniczych, poszukiwania związków z naturą oraz tworzenia zupełnie nowych form. Nurt ten wytworzył obszerne pole badawcze, stąd w niniejszej pracy dokonano rozgraniczenia na scharakteryzowany wcześniej regionalizm postmodernistyczny i postmodernizm.

Genezę, istotę i wartości tego nurtu przedstawia Ewa Węclawowicz-Gyurkovich, podkreślając m.in. jego humanistyczne przesłanie i „wolność wyborów”⁸⁶. Wśród cech postmodernizmu będących w opozycji do modernizmu wymienić należy m.in. skomplikowanie i sprzeczność przeciw uproszczeniu, dwuznaczność przeciw bezpośredniości, nieuporządkowanie przeciw oczywistości⁸⁷.

Postmodernizm to ogół nurtów w architekturze końca XX w. następujących po modernizmie i odcinających się od jego koncepcji⁸⁸. Architektura tego nurtu nie posiada jednolitej ideologii. Występują w niej równoległe tendencje do wpisania obiektu w kontekst, często przy eklektyzującym nawiązywaniu do form historycznych, jak i do stylistycznego pluralizmu. Charakterystyczne jest rozłączne traktowanie funkcji i formy. Postmodernizm odwołuje się do archetypu i retrospekcji. Następuje powrót do technologii tradycyjnych, który jest odpowiedzią na wszechobecną prefabrykację. Modernistyczny bunt wobec tradycji historycznej został tu zastąpiony odkryciem, że jest ona źródłem, z którego można czerpać rozmaite motywy. Postmodernizm nie jest rodzajem historyzmu, nie naśladuje konkretnego stylu, lecz łą-

⁸⁶ E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Postmodernizm w polskiej...*, dz. cyt., s. 5.

⁸⁷ Tamże, s. 10, cyt. za: R. Venturi, *Sprzeczność i złożoność w architekturze*, Londyn 1977.

⁸⁸ [http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Postmodernizm_\(architektura\)](http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Postmodernizm_(architektura))

czy zapożyczone motywy z pomysłami twórców. W urbanistyce postmodernizm rehabilituje dawne i tradycyjne miasto, przeciwstawiając się modernistycznemu modelowi osiedla i zastępując go kwartałami i osiedlami. Odchodzi również od strefowania funkcji. Jednym z kierunków zaliczanym do postmodernizmu jest dekonstruktywizm, określany jako „kontrolowany chaos”⁸⁹ - jego rozkwit w Europie nastąpił w późnych latach 80-tych, w architekturze zakopiańskiej zaistniał począwszy od lat 90-tych.

Również High-tech jest kierunkiem zaliczanym do postmodernizmu, polegającym na intensywnym wykorzystaniu nowych technologii w wyrazie architektonicznym, wyposażeniu technicznym oraz w konstrukcji.⁹⁰ Przybliżony okres występowania w Europie pokrywa się z występowaniem postmodernizmu, w Zakopanem zaistniał głównie począwszy od lat 90-tych.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

Zakopiańska architektura pensjonatowa reprezentująca postmodernizm w większości przypadków charakteryzuje się eklektyzującym nawiązaniem do form historycznych, w odróżnieniu od regionalizmu postmodernistycznego nawiązującego do form regionalnych. Jest to pierwszy, krótkotrwały powrót do tradycji historycznej od czasów historyzmu lat 20-tych, po długim okresie modernizmu. Forma nielicznych obiektów pensjonatowych powstałych w omawianym stylu stanowi zwykle kompilację motywów historycznych wywodzących się z eklektyzmu i neoklasycyzmu, niejednokrotnie w powiązaniu z wątkami modernistycznymi i regionalizującymi.

W kompozycji i proporcjach brył podstawowych należy zwrócić uwagę na ich ukształtowanie, oparte zwykle na wydłużonym prostopadłościu, uzupełnionym najczęściej jednym, rzadziej kilkoma poprzecznymi skrzydłami. Całość cechuje osiowość i symetryczność, zdarza się jednak zaobserwować działania polegające na zróżnicowaniu części składowych obiektów, pozwalającą uzyskać efekt stylizowanego pluralizmu i złożoności formy.

Dachy o niewielkim kącie nachylenia (zwykle w przedziale 35–40 stopni) uformowane są jako dwu lub czterospadowe, o symetrycznych połaciach. W nielicznych przypadkach zdarzają się przekrycia mansardowe. Jako doświetlenie występują lukarny z trójkątnymi daszkami, „wole oczka” oraz okna połaciowe. Kubatury dachów obejmują zwykle dwie (przy niższym kącie nachylenia jedną) kondygnacje użytkowe. Pokrycie stanowi najczęściej blachodachówka w kolorze grafitowym.

Kompozycje ścian zawierają motywy decydujące o historyzującej formie obiektów, są to wykonane w tynkach boniowania, obramienia i zwieńczenia okien, ryzality, gzymsy itp. Cokoły wykonane najczęściej w okładzinie kamiennej, elewacje uzupełnione są niejednokrotnie elementami drewnianymi. Balustrady balkonów i tarasów w postaci kutych elementów stalowych lub elementów drewnianych, jako wypełnienia spotyka się tafle szklane lub z pleksi. Otwory okienne występują zarówno w postaci tradycyjnych okien, często jednak sięgających posadzki, jak i w postaci

⁸⁹[http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Dekonstruktywizm_\(architektura\)](http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Dekonstruktywizm_(architektura))

⁹⁰ http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Architektura_high-tech

dużych przeszkleń płaszczyznowych obejmujących fragmenty ścian. Dominuje kolorystyka jasno-beżowa lub kremowa w zestawieniu z elementami uzupełniającymi w kolorze białym.

Konstrukcją główną obiektów stanowi zwykle technologia murowana względnie układ szkieletowy żelbetowy, układ funkcji wynika z programu dla obiektu pensjonatowego, który może mieć bardzo zróżnicowany zakres. Coraz częściej spotykanym rozwiązaniem jest jednoprzestrzenny garaż podziemny wielostanowiskowy. Forma obiektów tylko częściowo odzwierciedla uwarunkowania płynące z funkcji i konstrukcji, w znacznej mierze tworząc niezależną warstwę dekoracyjną.

Tab. 39. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej	
Opracowanie autora	
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Zamknięte, dośrodkowe kompozycje symetryczne, historyzujący charakter formy, malownicze ukształtowanie brył obiektów i elewacji z kompilacją przekształconych motywów eklektycznych i geometrycznych, niekiedy z wątkami regionalizmu.
Krajobraz, fizjografia	Obiekty nie tworzą harmonii z charakterem krajobrazu i specyfiką fizjograficzną.
Tożsamość kulturowa	Nieuwzględnianie cech rodzimego środowiska kulturowego.
Kontekst przestrzenny	Ewentualne wpisanie w kontekst przestrzenny bezpośrednio sąsiadujący, nie szerszy.
Jednorodność, złożoność	Złożoność formy powstała z pluralizmu i kompilacji elementów składowych.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Forma częściowo odzwierciedla funkcję i konstrukcję, częściowo tworzy warstwę czysto dekoracyjną.
Struktura przestrzenna, proporcje	Symetryczne, złożone bryły obiektów oparte na rzucie prostokąta, dominacja wysokich ścian nad proporcjonalnie niewielkim dachem, pozorna regularność i równowaga.
Skala obiektów, gabaryty	Średnia skala obiektów obejmująca najczęściej 3 – 5 kondygnacji, w tym 1–2 w kubaturze dachu.
Materiały, technologie	Współczesne materiały i technologie, konstrukcje murowane lub szkieletowe żelbetowe, elementy stalowe, przeszklania o dużych płaszczyznach, wykończenie elewacji w tynkach.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Detale stanowiące nawiązanie, względnie transpozycję motywów eklektycznych i nowych form geometrycznych, kolorystyka ścian: jasne tynki, szaro-beżowy kamień, jasne drewno, czarne lub brązowe kolory pokrycia.

Tab. 40. Wybrane przykłady ogólne architektury postmodernizmu

- Bank PKO (fot.), 1991–1993, ul. Krupówki, proj. Wojciech Buliński [fot. 148].
- Hotel „Litwor”, 1997-1999, ul. Staszica, proj. Lesław G. Krzanik [fot. 149].

- Wieża sędziowska na Wielkiej Krokwi (fot.), 2000r, ul. Piłsudskiego, proj. Stanisław Karpiel.
- Kamienica przy pasażu, ul. Krupówki, 2006–2008, proj. Anna Rafacz, Rafał Rafacz [fot. 150].
- Budynek wielorodzinny, 2009, ul. Nowotarska, proj. St. Topór [fot. 151].

Wybrane przykłady architektury pensjonatowej postmodernizmu

- Pensjonat „Sienkiewiczówka” – przebudowa i rozbudowa, ul. Zamoyskiego, proj. Anna Rafacz, Rafał Rafacz [fot. 152].
- Pensjonat „Manru”, 2011–2012, ul. Grunwaldzka, proj. St. Topór [fot. 153].
- Zespół apartamentowo-pensjonatowy, 2011–2013, ul. Sienkiewicza, proj. Krzysztof Kiełb [fot. 154].
- Budynek pensjonatowo-apartamentowy, 2011–2013, ul. Asnyka, proj. St. Topór [fot. 155].

Przykłady ogólne

[148] Bank PKO, 1991–1993, przy ul. Krupówki, proj. W. Buliński. Ekspresyjna i twórcza metafora form zakopiańskich - postmodernizm geometryczny. Fot. aut.

[149] Hotel „Litwor”, 1997–1999, przy ul. Staszica, proj. L. G. Krzanik. Postmodernistyczne przetworzenie motywów architektury uzdrowskiej i eklektycznej. Fot. aut.

[150] Kamienica ABC, przy ul. Krupówki, 2006–2008, proj. A. Rafacz, R. Rafacz. – modernizm lat 30 w wydaniu postmodernistycznym, Fot. aut.

[151] Budynek wielorodzinny, 2009, przy ul. Nowotarskiej, proj. St. Topór. Współczesne technologie elewacyjne determinują formę obiektu, postmodernistyczne nawiązanie do malowniczości i „rzeźbiarstwa”. Fot. aut.

Architektura pensjonatowa

[152] Pensjonat „Sienkiewiczówka”, 2009, przy ul. Zamoyskiego, proj. A. Rafacz, R. Rafacz. przebudowa i rozbudowa – nawiązanie do pierwotnej formy klasycyzującej z motywami architektury uzdrowskiej. Fot. aut.

[153] Pensjonat „Manru”, 2011–2012, przy ul. Grunwaldzkiej, proj. St. Topór. Współczesna interpretacja historyzmu lat 20-tych, malowniczość formy. Fot. aut.

[154] Zespół pensjonatowo-apartamentowy, 2011–2013, przy ul. Sienkiewicza, proj. K. Kielb. Postmodernistyczna kompilacja motywów eklektycznych. Fot. aut.

[155] Budynek pensjonatowo-apartamentowy, 2011–2013, przy ul. Asnyka, proj. St. Topór. Złożoność, i pluralizm form, „rozbiecie” bryły obiektu. Fot. aut.

3.2.3. Neoregionalizm (regionalizm krytyczny) oraz neomodernizm w Zakopanem (około 2000–2014)

3.2.3.1. Neoregionalizm (regionalizm krytyczny) w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Neoregionalizm scharakteryzował Kenneth Frampton⁹¹, definiując go jako efekt świadomej refleksji nad pojęciami takimi jak tradycja lokalna czy duch miejsca,

⁹¹ K. Frampton K., *Towards a Critical Regionalism. Six points for an Architecture of Resistance in The anti – Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, Port Townsend (1983).

które są jedynie inspiracją w procesie twórczym. We współczesnej architekturze Zakopanego ma to szczególne znaczenie, ponieważ pozwala czerpać zarówno z tradycji architektury regionalnej, jak również z inspiracji szerzej pojętym dorobkiem kulturowym, a także bogactwem środowiska przyrodniczo-krajobrazowego.

Należy zwrócić uwagę na różnice wynikające ze źródła inspiracji, umożliwiające wyodrębnienie trzech grup obiektów: grupa pierwsza obejmuje budynki będące czytelną transpozycją tradycyjnej architektury regionalnej, m.in. ze względu na zastosowanie nieodzownego atrybutu tej architektury, tj. stromego dachu półszczytowego. Do drugiej grupy należy zaliczyć budynki powstałe z interpretacji formy tradycyjnej architektury regionalnej, polegających na zastosowaniu innych form niż ma to miejsce w pierwowzorach, niejednokrotnie bez stromego dachu i proporcji typowych dla tej architektury, ale oddające jej ducha za pomocą innych środków wyrazu. Trzecia grupa to oddanie charakteru i tożsamości miejsca nie poprzez transpozycję lub interpretację form architektonicznych, lecz za pomocą interpretacji innych instrumentów, takich jak motywy krajobrazu i form przyrodniczych, motywy zaczerpnięte z dorobku kulturowego, inspiracje pochodzące z wątków budowlanych przemysłowych oraz inżynierskich i inne. W tych obiektach odrębność miejsca i aspekt regionalizmu jest często zakodowany w drugiej, głębszej warstwie znaczeniowej.

We współczesnej architekturze regionalnej Zakopanego niejednokrotnie trudno rozgraniczyć cechy neoregionalizmu od regionalizmu neomodernistycznego. W dużym stopniu charakterystyka tych nurtów nakłada się i przenika. Regionalizm neomodernistyczny charakteryzuje się silnym połączeniem cech danego miejsca i jego tradycji z nowatorską techniką powstałą w duchu modernistycznym. Architektura tych obiektów jest więc regionalną, zakopiańską wersją neomodernizmu, polegającą niejednokrotnie na transpozycji i interpretacji tradycyjnej architektury regionalnej, zmierzających w kierunku uproszczenia, zminimalizowania bogactwa formy i spektakularnego jej zestawienia z współczesnymi możliwościami technologicznymi.

Różnice w porównaniu z neoregionalizmem lat 60-tych i 70-tych dotyczą w znacznym stopniu roli dachu w kształtowaniu bryły i sylwety obiektu. W tamtym nurcie dominujące, nisko opadające płaszczyzny przekrycia niejednokrotnie definiowały kształt budynku, natomiast współcześnie dach, względnie jego transpozycja, stanowią jedynie przekrycie, główną rolę odgrywa ukształtowanie ścian.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

W zakopiańskim nurcie neoregionalizmu lat 2000–2014 nie zdążyła jeszcze powstać grupa reprezentatywnych przykładów architektury pensjonatowej, pozwalająca wyodrębnić i sformułować specyfikę ich formy architektonicznej. Warto jednak usystematyzować cechy formy tego kierunku w oparciu o zrealizowane przykłady ogólne, o innym przeznaczeniu niż pensjonaty. Współczesny neoregionalizm jako jeden z kilku modeli kontynuacji idei regionalizmu stanowi istotną wartość, która powinna znaleźć odzwierciedlenie w architekturze pensjonatowej Zakopanego.

Tab. 41. Systematyzacja cech formy architektury neoregionalnej (regionalizmu krytycznego)	
	Opracowanie autora
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Transpozycja lub przenośnia tradycyjnych form kulturowych, regionalnych, względnie krajobrazowych, ograniczenie bogactwa formy, częściowy powrót asymetrii, ekspresyjność, demonstracja możliwości technologicznych.
Krajobraz, fizjografia	Dosłowne lub przenośne zharmonizowanie obiektów ze specyfiką krajobrazowo-fizjograficzną.
Tożsamość kulturowa	Uwzględnienie odrębności kulturowej bezpośrednio, względnie w zakodowanej warstwie znaczeniowej.
Kontekst przestrzenny	Niejednokrotnie niekonwencjonalne wpisanie w kontekst przestrzenny.
Jednorodność, złożoność	W zależności od źródła inspiracji i sposobu ukształtowania obiekty tworzą jednorodne lub złożone formy architektury.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Nie występuje stała zależność spójności formy z funkcją i konstrukcją.
Struktura przestrzenna, proporcje	Ze względu na różne źródła inspiracji i interpretacji, określenie powtarzalnych cech charakterystycznych struktury przestrzennej obiektów jest możliwe w ograniczonym zakresie. W przeważającej większości kompozycje dynamiczne, transponujące realistycznie względnie abstrakcyjnie motyw dachu góralskiego.
Skala obiektów, gabaryty	Niejednokrotnie duża skala obiektów, obejmująca 3 – 5 kondygnacji naziemnych.
Materiały, technologie	Współczesne materiały i technologie: konstrukcje główne mury lub szkieletowe żelbetowe, dachy o konstrukcji drewnianej względnie pochylone stropodachy płytowe, materiały i technologie elewacyjne – przeszklenia fasadowe o dużych płaszczyznach, tynki, drewno i kamień okładzinowy, pokrycia dachów z blachodachówki lub blachy płaskiej.
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Ograniczone stosowanie detalu i ornamentyki w porównaniu z regionalizmem postmodernistycznym, odzwierciedlenie i transpozycja motywów regionalnych i modernistycznych, brak odniesień historyzujących, naturalne odcienie drewna.

Tab. 42. Wybrane przykłady ogólne architektury neoregionalizmu
- Pensjonat „Kominiarski Wierch”, 2006–2008, przy ul. Kościeliskiej, proj. Sebastian Pitoń [fot. 156].
- Budynek handlowy, 2009–2010, przy ul. Krupówki, proj. Teresa Trojan-Korn, P. Szlachowski, S. Szatko [fot. 157].
- Budynek usługowy, 2014, ul. Krupówki, proj. Jerzy Burdziński [fot. 158].
- Budynek apartamentowy, 2014, przy ul. Balzera, proj. Maciej Gaczorek [fot. 159].

Przykłady ogólne

[156] Pensjonat „Kominiarski Wierch”, 2006-2008, przy ul. Kościeliskiej, proj. S. Pitoń. Metaforyczne ujęcie malowniczości stylu zakopiańskiego.
Fot. aut.

[157] Budynek handlowy, 2009-2010, przy ul. Krupówki, proj. T. Trojan-Korn, P. Szlachtowski, S. Szatko. Regionalny dach półszczytowy i współczesna technologia ściany – współczesna interpretacja stylu zakopiańskiego „w murze”.
Fot. aut.

[158] Budynek usługowy, 2014, przy ul. Krupówki, proj. J. Burdziński. Transpozycja motywów regionalnych i zastosowanie ich w innej roli – jako elementy dekoracyjne elewacji. Fot. aut.

[159] Budynek apartamentowy, 2014, przy ul. Balzera, proj. M. Gaczorek. Swobodna i przenośna interpretacja form regionalnych. Fot. aut.

3.2.3.2. Neomodernizm w Zakopanem

Charakterystyka ogólna nurtu

Już w drugiej połowie lat 80-tych nastąpiło w Europie rozpoczęcie odwrótu od klasycznego postmodernizmu historyzującego i częściowy powrót do form modernistycznych. Spowodowane to było przesytem dekoracyjnością formy architektury postmodernizmu. W architekturze Zakopanego ten nurt został zapoczątkowany w okresie późniejszym, pod koniec lat 90-tych, a jego rozkwit nastąpił w pierwszym dziesięcioleciu XXI w.

Neomodernizm to styl architektoniczny przełomu XX i XXI w nawiązujący do repertuaru form przestrzennych modernizmu, jednak w oderwaniu od jego idei spo-

łeczno-politycznych i urbanistycznych. Miał on stanowić reakcję na przepych eklektycznego postmodernizmu i stał w opozycji do tego nurtu, poszukując w prostocie odpowiednich środków wyrazu⁹².

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej

Również w omawianym nurcie zakopiańskiego neomodernizmu nie zdążyła powstać reprezentatywna grupa pensjonatów, na podstawie której byłaby możliwość wyodrębnienia powtarzalnych cech ich formy architektonicznej. Powodem jest powrót zainteresowania ideami regionalizmu w architekturze pensjonatowej, które w każdej epoce były lepiej przyswajalne przez ten rodzaj architektury. Niezależnie od tego nurty uniwersalne współtworzą architekturę pensjonatową w całym rozwoju bazy turystycznej pobytowej Zakopanego, w związku tym warto usystematyzować istotę formy współczesnego neomodernizmu na podstawie zrealizowanych przykładów obiektów o innym przeznaczeniu. Wartości tej formy powinny znaleźć odzwierciedlenie w powstającej współcześnie i w przyszłości architekturze pensjonatowej, jako alternatywa dla idei regionalnych i kontynuacja tradycji ich współistnienia z nurtami uniwersalnymi.

Tab. 43. Systematyzacja cech formy architektury neomodernizmu	
Opracowanie autora	
Kryteria	Cechy
Istota formy, ogólny charakter	Kubiczność, rzeźbiarskie kształtowanie brył obiektów, operowanie dużymi płaszczyznami, pochylone ściany, demonstracja możliwości technologicznych, minimalizm.
Krajobraz, fizjografia	Uniezależnienie obiektów od otoczenia krajobrazowego, względnie dostosowanie w rzeźbiarłości brył.
Tożsamość kulturowa	Nieuwzględnienie cech rodzimego środowiska kulturowego.
Kontekst przestrzenny	Zdominowanie, względnie nieuwzględnienie kontekstu przestrzennego.
Jednorodność, złożoność	Tendencja do zminimalizowania tworzy jednorodność form.
Spójność z funkcją i konstrukcją	Forma uzewnętrznia konstrukcję, jednak niejednokrotnie Nie jest odzwierciedleniem funkcji.
Struktura przestrzenna, proporcje	Horyzontalne proporcje obiektów, różnica wobec budynków modernistycznych polega na większej swobodzie kształtowania płaszczyzn i ekspresji formy.
Skala obiektów, gabaryty	Najczęściej duża skala obiektów wielkokubaturowych.
Materiały, technologie	Nowatorskie rozwiązania konstrukcyjne (najczęściej szkieletowe ustroje żelbetowe) i technologie elewacyjne (systemy przeszkleń fasadowych, płyty kamienne okładzinowe, blachy

⁹² <http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Neomodernizm>

	elewacyjne, i inne).
Detale, ornamentyka, kolorystyka	Detale ograniczone do elementów wynikających z technologii elewacyjnych, kolorystyka wynikająca z systemów i materiałów elewacyjnych.

Tab. 44. Wybrane przykłady ogólne architektury neomodernizmu
<ul style="list-style-type: none"> - Aqua Park, 2007, przy ul. Jagiellońskiej, proj. P. Łabowicz [fot. 160]. - Hotel „Murowanica” 2008, ul. Przewodników Tatrzańskich, proj. A. Rafacz, R. Rafacz [fot. 161]. - Budynek wielorodzinny, 2009, ul. Ciągłówka, proj. R. Rafacz, A. Rafacz [fot. 162]. - Hotel COS, 2012-2013, przy ul. Bronisława Czecha, proj. St. Karpel, T. Stopa, P. Walorek [fot. 163].

Przykłady ogólne

[160] Aqua Park, 2007, przy ul. Jagiellońskiej, proj. P. Łabowicz, T. Bajwoluk, M. Kulpa, P. Kuźma, J. Saj. Szklano-betonowa struktura wpisująca się w zbocze „Antałówki”, nawiązanie do form krajobrazu górskiego poprzez swobodne ukształtowanie dużych płaszczyzn. Fot. aut.

[161] Hotel „Murowanica” 2008, przy ul. Przewodników Tatrzańskich, proj. A. Rafacz, R. Rafacz. Powrót do kubiczności i minimalizmu, zharmonizowanie z otoczeniem poprzez jego odbicie w pochylonych płaszczyznach przyskleń. Nawiązanie do idei kolejki na Kasprowy. Fot. aut.

[162] Budynek wielorodzinny, 2009r, przy ul. Ciągłówka, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Modernistycznie ukształtowana forma wpisująca się w zbocze Gubałówki i odzwierciedlająca jego warstwowo-lupkową strukturę. Fot. aut.

[163] Hotel COS, 2012-2013, przy ul. Bronisława Czecha, proj. St. Karpel, T. Stopa, P. Walorek. Przebudowa i rozbudowa, rzeźbiarskie „rozbicie” bryły nawiązujące do form skalnych, nowatorskie technologie elewacyjne. Fot. aut.

Rozdział 4

4. PODSUMOWANIE ORAZ WNIOSKI W ZAKRESIE KSZTAŁTOWANIA FORMY ARCHITEKTURY PENSJONATOWEJ W ZAKOPANEM WSPÓŁCZEŚNIE I W PRZYSZŁOŚCI

4.1. Podsumowanie (synteza)

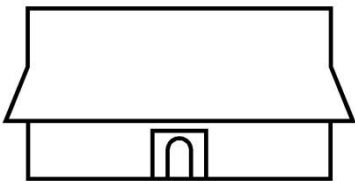
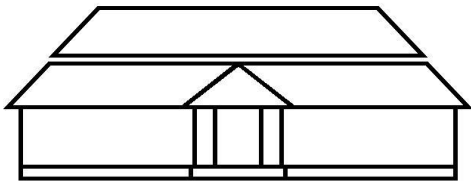
4.1.1. Podsumowanie charakterystyki ogólnej architektury regionalnej i uniwersalnej Zakopanego w poszczególnych etapach ich rozwoju

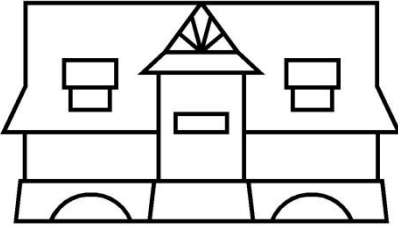
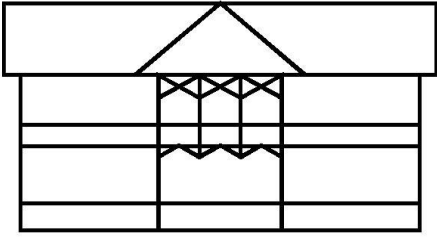
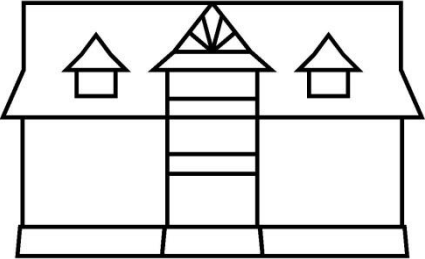
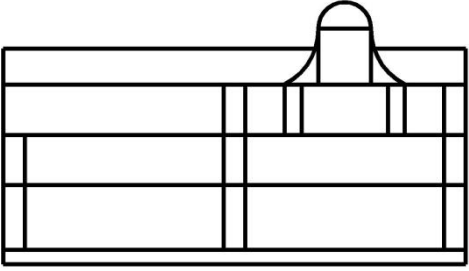
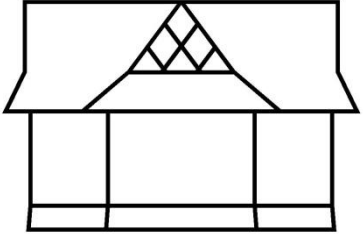
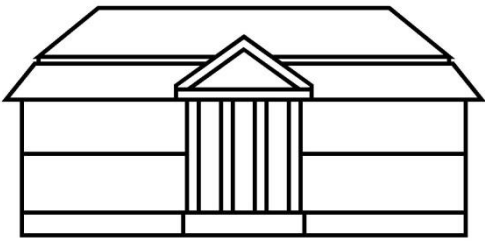
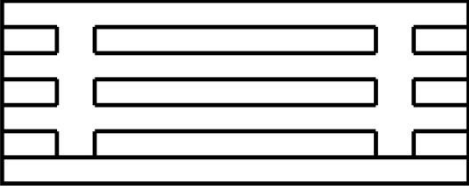
Charakterystyka nurtów zakopiańskiej architektury przeprowadzona w poprzednich rozdziałach rozprawy stworzyła podstawę do zbadania kształtowania formy architektury pensjonatowej i jej przemian po roku 1989 oraz umożliwiła uogólnienie jej cech i wyjaśnienie kształtujących ją zjawisk:

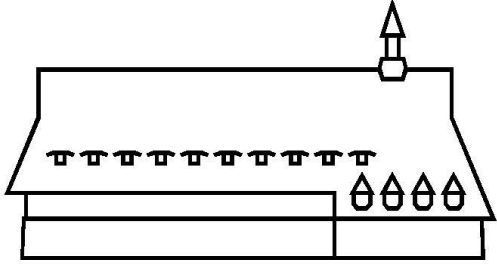
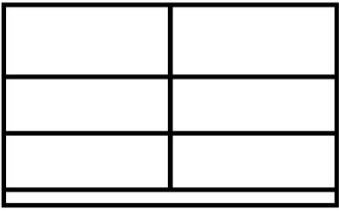
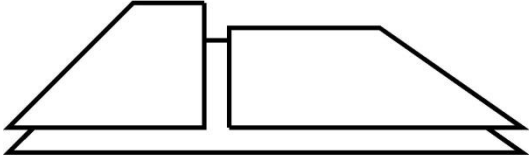
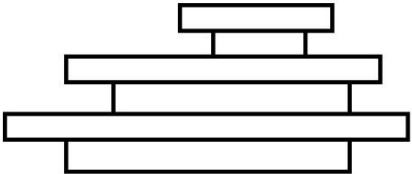
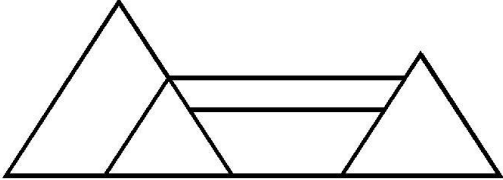
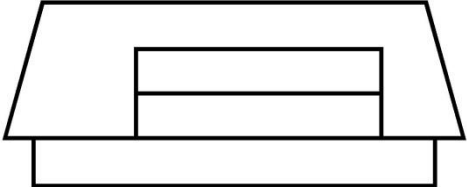
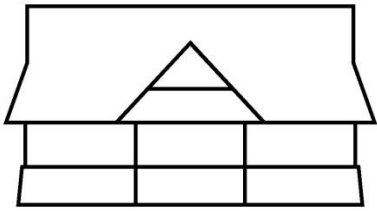
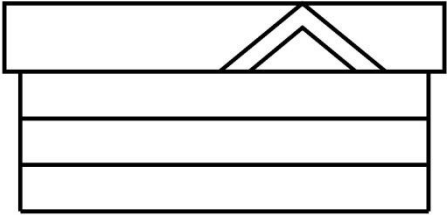
A. Współistnienie nurtów regionalnych i uniwersalnych istotą rozwoju architektury Zakopanego

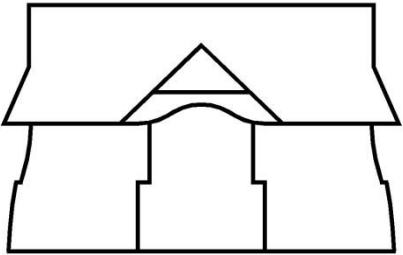
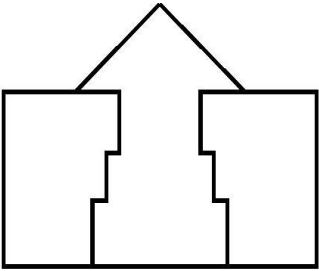

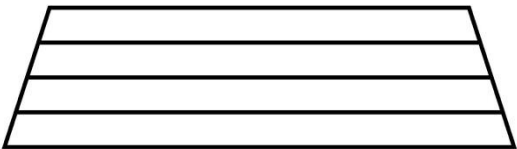
Analiza przyjętego obszaru badawczego wykazuje równoległe współistnienie dwóch głównych kierunków: architektury regionalnej, wywodzącej się z tradycyjnego budownictwa podhalańskiego i architektury nieregionalnej, będącą pochodną wpływów zewnętrznych. Dotyczy to całego okresu objętego niniejszą pracą (początek XX w. – 2014), który jest reprezentatywny dla ukazania rozwoju zakopiańskiej architektury.

KALENDARIUM HISTORII ARCHITEKTURY ZAKOPIAŃSKIEJ - PIKTOGRAMY

NURTY REGIONALNE	NURTY UNIWERSALNE
	
Tradycyjne budownictwo podhalańskie (początek XIX w. – około 1875)	Budownictwo przemysłowe i dworskie (początek XIX w. – około 1875)

	
<p>Styl zakopiański w drewnie (około 1893–1905)</p>	<p>Architektura uzdrowiskowa (około 1876–1905)</p>
	
<p>Styl zakopiański w murze (około 1899–1918)</p>	<p>Eklektyzm i secesja (około 1899–1918)</p>
	
<p>Styl Zakopiański II (około 1919–1939)</p>	<p>Historyzm (około 1919–1930)</p>
<p>Styl funkcjonalny, wolny funkcjonalizm (nowy regionalizm), (około 1930r – 1939r)</p>	

	
Styl nowozakopiański (około 1945–1960)	Socmodernizm (około 1945–1960)
	
Neoregionalizm lat 60-tych i 70-tych (około 1960–1980)	Arch. fisowska, modernizm, socmodernizm (około 1960–1980)
	
Neoregionalizm lat 80-tych (około 1980–1989)	Późny modernizm (około 1980–1989)
	
Współczesna architektura regionalna tradycyjna (około 1989–2014)	Późny modernizm, (około 1989 r.– połowa lat 90-tych XX w.)

	
Regionalizm postmodernistyczny (Połowa lat 90-tych XX w. – około 2014)	Postmodernizm (Połowa lat 90-tych XX w. – około 2014)
	
Neoregionalizm (regionalizm krytyczny) (około 2000–2014)	Neomodernizm (około 2000–2014)

Rys. 11. Opracowanie aut.

B. Pokrewieństwo cech

Poszczególne nurty regionalne wywodzące się z jednego źródła są ze sobą powiązane i tworzą pokrewieństwo wybranych cech. Poszczególne nurty nieregionalne (uniwersalne) nie są ze sobą powiązane pokrewieństwem cech i nie stanowią kontynuacji.

C. Wzajemne oddziaływanie

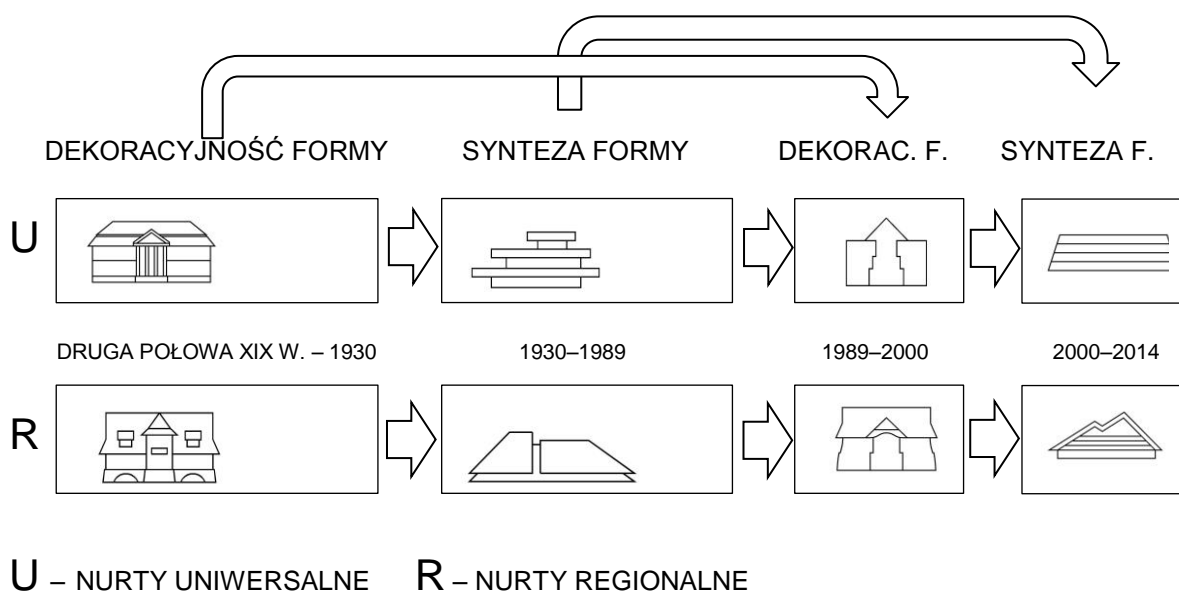
Nurty architektury regionalnej i uniwersalnej, występujące równolegle w tym samym okresie, tworzą niezależne, własne zasady kształtowania. W praktyce nurty te oddziałują jednak wzajemnie na siebie i tworzą formy pośrednie w każdym z badanych okresów.

D. Okresy występowania

Granice okresów występowania poszczególnych nurtów architektonicznych nie są jednoznaczne, niejednokrotnie nakładają się na siebie i występują wspólnie. Dla celów uporządkowania badań przyjęto określone ramy czasowe, kierując się reprezentatywnością i intensywnością występowania określonych nurtów.

E. Wpływy zewnętrzne

Główne kierunki architektoniczne uniwersalne, będące pochodną prądów ogólnoeuropejskich występujących w poszczególnych epokach, wpływają na ogólne kierunki kształtowania architektury regionalnej występującej w tych okresach. Związane z tym zjawisko cykliczności równoległego występowania architektury dekoracyjnej, zarówno w nurtach regionalnych jak i nieregionalnych w poszczególnych epokach, na przemian z równoległym występowaniem architektury zmierzającej do syntezy formy w obu tych nurtach, jest jedną z cech charakterystycznych rozwoju architektury zakopiańskiej. Obrazuje to poniższy schemat:

Rys. 12. Wzajemne przenikanie wpływów zewnętrznych uniwersalnych i wewnętrznych regionalnych oraz cykliczność równoległego występowania nurtów dekoracyjnych i nurtów zmierzających do syntezy formy. Opracowanie aut.

F. Genius locci

Nurty architektury regionalnej charakteryzują się zharmonizowaniem z otaczającym krajobrazem i honorowaniem kulturowej tożsamości miejsca. Nurty architektury nieregionalnej nie uwzględniają, względnie uwzględniają w mniejszym stopniu zagadnienia odrębności i tożsamości miejsca.

G. Innowacyjność

Nurty architektury uniwersalnej łatwiej przystosowują się do wymogów innowacyjności i funkcjonalności w obiektach wielkokubaturowych.

4.1.2. Podsumowanie analizy kształtowania formy architektury pensjonatowej Zakopanego w okresie od początku XIX w. do 1989 r.

4.1.2.1. Nurty regionalne

A. Tradycyjne budownictwo podhalańskie (początek XIX w. – około 1875)

Porównując poszczególne nurty regionalne należy stwierdzić, że tradycyjne budownictwo podhalańskie z początku XIX w. jest w najpełniejszym stopniu odzwierciedleniem uwarunkowań środowiska, spójności konstrukcji, struktury materiałowej, funkcji i formy oraz niezbędności każdego elementu. Można uznać, iż budownictwo to jest prototypem idei zrównoważonego rozwoju w architekturze, spełniając jej główne założenia:

- w aspekcie ekologicznym ochronę zasobów naturalnych, ograniczone oddziaływanie na środowisko, stosowanie materiałów lokalnego pochodzenia;
- w aspekcie ekonomicznym niewielkie koszty inwestycji w stosunku do wskaźnika zwrotu
- w aspekcie społecznym uwzględnienie zdrowego i przyjaznego oddziaływania na użytkowników i otoczenie.

Tradycyjne budownictwo podhalańskie stało się pierwowzorem i bazą dla funkcji pensjonatowej.

B. Styl zakopiański „w drewnie” (około 1893–1905)

Kierunek ten stworzony przez Stanisława Witkiewicza w swoim założeniu był rozwinięciem i dostosowaniem do nowych potrzeb tradycyjnego budownictwa podhalańskiego. Odmienne uwarunkowania, nowe przesłanie i indywidualność twórcza Witkiewicza wykreowały malowniczą architekturę, będącą regionalnym odpowiednikiem dekoracyjnego eklektyzmu. Styl ten stał się chlubą Zakopanego, ale wobec tradycyjnego budownictwa podhalańskiego nastąpiło przerwanie kontynuacji w najistotniejszym zakresie – spójności i niezbędności strukturalnej poszczególnych elementów składowych: formy, konstrukcji i funkcji. Styl zachował zasady konstrukcyjne i materiałowe drewnianej technologii ściany wieńcowej i innych części budowli, ale wprowadził niezależną warstwę dekoracji formy architektonicznej, będącej celem samym w sobie.

Styl zakopiański w najpełniejszym stopniu znalazł zastosowanie w zakopiańskiej architekturze pensjonatowej.

C. Styl zakopiański „w murze” (około 1899–1918)

Styl zakopiański w technologii murowanej oznaczał zerwanie ciągłości architektury regionalnej w zakresie konstrukcji, technologii i materiału. Rewolucja technologiczno-materiałowa i pojawienie się nowej epoki architektury murowanej były naturalną konsekwencją zmieniających się uwarunkowań. Klasyczna konstrukcja drewniana ze ścianą wieńcową została zastąpiona murowaną konstrukcją ze ścianami o historyzującej formie, a w niezmienionej postaci pozostał półszczytowy dach w stylu zakopiańskim.

W tym nurcie po raz pierwszy pojawiły się w Zakopanem nieliczne obiekty pensjonatowe o dużej skali, porównywalnej z budynkami hotelowymi.

D. Styl zakopiański drugi (około 1919–1939)

Nurt ten oznaczał powrót do idei stylu zakopiańskiego „w drewnie” i stanowił jego kontynuację. W architekturze pensjonatowej drewnianej wprowadził ograniczenie dekoracyjności formy, a w murowanej odejście od stylizacji eklektycznej na rzecz modernistycznej. Związek z tradycyjnym budownictwem podhalańskim można zaobserwować w ukształtowaniu i proporcjach dachu półszczytowego. Styl zakopiański drugi znalazł szerokie zastosowanie w architekturze pensjonatowej.

E. Styl nowozakopiański (około 1945–1960)

Architektura pensjonatowa tego nurtu zrywa więzi z malarskim i dekoracyjnym stylem zakopiańskim, kreując nowe wartości odtwarzające pokrewieństwo cech z tradycyjnym budownictwem podhalańskim i ulegające wpływom modernizmu. Uogólnione cechy kształtowania tej architektury to m. in. uproszczenie i zredukowanie motywów formy, operowanie dużymi płaszczyznami dominującego dachu półszczytowego oraz eksponowanie znaczenia materiału miejscowego poprzez stosowanie wysoko podmurowanych kamieniem fragmentów ścian, cokołów i przypór.

Styl nowozakopiański pokrywa się w czasie z dominującym w Polsce socrealizmem, ten bezpośrednio powojenny okres nie zdążył wytworzyć zapotrzebowania na bazę noclegową dla turystyki indywidualnej, rozpoczęła się natomiast epoka turystyki masowej. Stąd w tym nurcie poza nielicznymi przykładami nie powstała reprezentatywna grupa obiektów pensjonatowych, odnotowuje się raczej przykłady funkcji pensjonatowej wkomponowanej w budynki „quasi” pensjonatowe.

F. Architektura regionalna i neoregionalna lat 60-tych i 70-tych (około 1960–1980)

Regionalizm tego okresu ma różne oblicza. Najbardziej twórczym jego nurtem jest architektura regionalna wywodząca się z powojennej Szkoły Krakowskiej, zainicjowana przez Włodzimierza Gruszczyńskiego, a następnie tworzona przez

Andrzeja Skoczka. Działania tej szkoły w zakresie regionalizmu obejmują studia i projekty dotyczące Podhala oraz Zakopanego zarówno w sferze planowania, urbanistyki, jak i architektury. Nurt ten obejmuje obiekty o dużych kubaturach, niejednokrotnie o przeznaczeniu sportowym i turystycznym. Kreuje architekturę harmonijnie wpisaną w krajobraz, o dynamicznych, często asymetrycznych formach, operując dużymi płaszczyznami przekryć, grą brył, unikając detali i zdobnictwa. Jakkolwiek jest to kierunek twórczy i reprezentujący regionalizm, należy stwierdzić, że zrywa związki z klasycznym budownictwem podhalańskim i dekoracyjnym stylem zakopiańskim. W omawianym nurcie nie powstała jednak reprezentatywna architektura pensjonatowa.

Poza opisanym wyżej, elitarnym kierunkiem twórczości architektonicznej, przytłaczającą większość w tym okresie stanowi architektura pozornie regionalna, względnie tzw. budownictwo pseudoregionalne, reprezentujące przerwanie pokrewieństwa z tradycyjnym regionalizmem, ale już nie na płaszczyźnie twórczej lecz na bazie pauperyzacji i swoistego „wtórnego wernakularyzmu”. Formy te powstały w odpowiedzi na zapotrzebowanie na funkcję pensjonatową, ale w warunkach różnego rodzaju ograniczeń.

W badaniach tego okresu nie sposób nie zauważyć twórczej architektury regionalnej nawiązującej bezpośrednio do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, obejmującej obiekty turystyczne z funkcją pensjonatową o niewielkich kubaturach.

G. Architektura regionalna i neoreg. lat 80-tych (około 1980–1989)

W badaniach twórczych kierunków regionalnej architektury pensjonatowej lat 80-tych należy zwrócić uwagę na rozpoczęcie działań zmierzających do odtworzenia związków i pokrewieństwa z przedwojenną architekturą regionalną, reprezentującą nurty tradycyjnego budownictwa oraz styl zakopiański i jego kontynuacje. Równocześnie kontynuowana jest w tym okresie tendencja oparta na koncepcji regionalizmu Szkoły Krakowskiej lat 60-tych i 70-tych, charakteryzująca się m.in. nowoczesną interpretacją form szalasowych, z nisko schodzącymi, nienaruszonymi płaszczyznami dachów, pasmowymi przeszkleniami, redukcją detalu itp.

W omawianym okresie i nurcie odnotowuje się początki powrotu zainteresowania architekturą pensjonatową.

4.1.2.2. Nurty uniwersalne

A. Architektura uzdrowiskowa (około 1876–1905)

Wywodzi się z budownictwa wernakularnego, a więc regionalnego, reprezentuje jednak region alpejski, dlatego w poniższej analizie występuje jako nurt architektury uniwersalnej. Nie stanowi nurtu regionalnego w kontekście tradycyjnego budownictwa podhalańskiego i późniejszych kierunków zakopiańskiej architektury regionalnej, dodatkowym argumentem jest również szeroki zasięg jego oddziaływania.

Istotą formy jest malowniczość i dekoracyjność, uzyskana w znacznym stopniu poprzez zastosowanie różnorodnego detalu drewnianego. Podstawowym motywem materiałowym tworzącym osłonę i fakturę ścian jest deskowanie w układzie poziomym, nie wynikające bezpośrednio z potrzeb konstrukcyjnych.

Architektura alpejska, zwana często szwajcarską, w przeważającej większości reprezentuje funkcję pensjonatową.

B. Eklektyzm (około 1899–1918)

Murowana zabudowa eklektyczna w Zakopanem skupiła się głównie w pierzejach Krupówek, obejmując funkcje handlowe w parterach i mieszkania czynszowe na piętrach. Sporadycznie pojawiała się tam funkcja pensjonatowa, jednak handlowy charakter ulicy i eklektyczna stylizacja nie predysponowały tej dzielnicy do wykreowania reprezentatywnej architektury pensjonatowej

C. Historyzm lat 20-tych (około 1919–1930)

Historyzm, oznaczający krótkotrwały powrót do idei wywodzących się z końca XIX w. na tle coraz bardziej powszechnego modernizmu, w zakopiańskiej architekturze pensjonatowej znalazł szerokie zastosowanie. Pomimo sprzeczności pomiędzy kojarzącą się z walorami krajobrazowymi i odrębnością kulturową Zakopanego funkcją pensjonatową, a w pewnym stopniu niezależną od tych wartości formą nawiązującą do historii, lata 20-te zaowocowały powstaniem licznych obiektów pensjonatowych. Reprezentują one zarówno styl dworski, jak i klasycyzm akademicki.

D. Modernizm (funkcjonalizm) i wolny funkcjonalizm (około 1919–1939)

Modernizm zakopiański zarówno w postaci „półmodernizmu” nawiązującego jeszcze do motywów historyzujących, jak i w swej „najczystszej” postaci funkcjonalizmu, znalazł odzwierciedlenie w architekturze pensjonatowej. Forma obiektów uniezależnia się od kontekstu krajobrazowo-fizjograficznego i tradycji architektury regionalnej, jednak ich struktura przestrzenna łatwo przystosowuje się do wymogów funkcjonalnych i programu nowych pensjonatów, o większych gabarytach i powtarzalnych jednostkach mieszkalnych w układzie hotelowym.

Wolny funkcjonalizm był nurtem wykreowanym w oparciu o poszukiwania sposobów połączenia wartości funkcjonalizmu z walorami krajobrazowymi i przyrodniczymi Zakopanego. Genezą tworzenia formy było również przyjęcie założeń architektury organicznej i „fisowskiej 39”. W efekcie krótkiego okresu trwania tego nurtu powstało kilka obiektów związanych z infrastrukturą sportową, komunikacyjną i gastronomiczną, przewidzianych na mistrzostwa świata w narciarstwie klasycznym, nie odnotowano natomiast reprezentatywnych przykładów realizacji obiektów pensjonatowych.

E. Architektura fisowska 62, modernizm i socmodernizm (około 1960–1980)

Krótkotrwały, modernistyczny nurt architektury fisowskiej związany był z przygotowaniem do mistrzostw świata i nie objął architektury pensjonatowej.

Socmodernizm tego okresu reprezentuje głównie architekturę osiedli wielorodzinnych.

Okres ten charakteryzuje się dominacją turystyki masowej i związaną z tym realizacją dużej ilości wielkogabarytowych domów wczasowych i wypoczynkowych, co było nowym zjawiskiem w znacznym stopniu zaważyło na charakterze miasta. Obiekty te cechuje powtarzalność i modułowość licznych jednostek mieszkalnych, duże gabaryty i szeroki program funkcjonalny. Ich forma architektoniczna charakteryzuje się monotonią i powtarzalnością oraz brakiem zharmonizowania z otoczeniem krajobrazowym, tradycjami architektonicznymi i kontekstem przestrzennym. Generalnie od architektury hotelowej i pensjonatowej różnią się niższym standardem w zakresie formy architektonicznej, oferowanych usług, technologii wykonania oraz proporcji części noclegowej do funkcji towarzyszących. Część z tych obiektów można przypisać do nurtu modernistycznego, inne do socmodernizmu, w zależności od poziomu architektonicznego i technologicznego.

Architektura pensjonatowa jest tu reprezentowana przez niektóre mniejsze domy wypoczynkowe, o wyższym standardzie i bardziej kameralne. Generalnie należy jednak uznać, że w nurcie zakopiańskiego modernizmu nie powstały charakterystyczne obiekty pensjonatowe, pozwalające wyodrębnić cechy i usystematyzować cechy ich formy.

F. Późny modernizm (około 1980–1989)

Kierunek późnego modernizmu tego okresu nie wykreował reprezentatywnej grupy obiektów pensjonatowych, na podstawie których można wyodrębnić charakterystyczne cechy ich formy architektonicznej. Powracające zainteresowanie funkcją pensjonatową znalazło w pierwszej kolejności odzwierciedlenie w architekturze odwołującej się do wartości regionalnych. Zbliżenie założeń modernizmu do idei poszukiwania związków ze specyfiką krajobrazową i kulturową stworzyło jednak podstawy do wykorzystania tego kierunku w kształtowaniu formy pensjonatów.

4.1.3. Podsumowanie analizy przemian w kształtowaniu formy architektury pensjonatowej Zakopanego w okresie od 1989 r. do 2014 r.

4.1.3.1. Nurty regionalne

Współczesna architektura regionalna lat 1989–2014 obejmuje trzy główne nurty: tradycyjną architekturę regionalną, regionalizm postmodernistyczny i neoregionalizm (regionalizm krytyczny). W latach współczesnych następuje zmiana sys-

temu wartości i świadomości w zakresie zagadnień środowiska naturalnego, ekologii, strategii zrównoważonego rozwoju, związków człowieka z naturą i kulturą oraz tożsamości środowiska kulturowego. Daje to mocne podstawy do kontynuowania idei regionalizmu w architekturze, a zarazem uhonorowania wartości lokalnych.

Równoległe z na nowo docenionymi ideami regionalnymi występują nurty uniwersalne, stanowiące współczesną kontynuację wartości modernizmu: późny modernizm, postmodernizm i neomodernizm.

A. Tradycyjna architektura regionalna (około 1989–2014)

W odniesieniu do architektury pensjonatowej jest współczesnym nurtem odzwierciedlającym związki z tradycyjnym budownictwem podhalańskim oraz tradycyjną architekturą regionalną, nawiązując bezpośrednio do tych idei na tle współczesnych uwarunkowań. Istota tych uwarunkowań tworzy jednak sytuację, w której nawet ten najbardziej klasyczny nurt współczesnej architektury regionalnej, pomimo bezpośredniego nawiązania, nie stanowi kontynuacji tradycyjnego budownictwa podhalańskiego ponieważ nie odtwarza istoty tego budownictwa: spójności, zależności i logiki strukturalnej głównych składowych – konstrukcji, funkcji i formy – w odpowiedzi na uwarunkowania. Pokrewieństwo obejmuje formę architektoniczną, która występuje w innym kontekście niż w początkach XIX w.

B. Nurt regionalizmu postmodernistycznego (połowa lat 90-tych XX w. – 2014)

Nurt ten w oparciu o założenia postmodernizmu daje szerokie możliwości czerpania z dorobku tradycji w architekturze pensjonatowej. Twórcza interpretacja założeń tego kierunku upoważnia do dostosowania idei regionalizmu do współczesnych uwarunkowań. Dotyczy to szczególnie obiektów o dużych kubaturach i nowych wyzwaniach w zakresie funkcji, możliwości technologicznych i przepisów budowlanych. Współczesna architektura regionalizmu postmodernistycznego w przeważającej większości nawiązuje do witkiewiczowskiego stylu zakopiańskiego i nurtów pokrewnych oraz kontynuujących ten styl w okresie przedwojennym. Związane jest to z tym samym językiem formy, operującym metodą eklektyczną (lecz nie historyzującą) tworzenia malowniczości i dekoracyjności. Regionalizm postmodernistyczny stanowi więc kontynuację stylu zakopiańskiego w zakresie formy architektonicznej, lecz nie stanowi kontynuacji tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, tzn. klasycznej chałupy góralskiej.

C. Neoregionalizm (regionalizm krytyczny) (około 2000–2014)

Jest twórczym nurtem dającym największą płaszczyznę interpretacyjną dla dostosowania idei regionalizmu do współczesnych uwarunkowań, co nie zdążyło jeszcze zaowocować w architekturze pensjonatowej, ze względu na zbyt krótki czas

trwania tego kierunku. Badając zakopiańskie przykłady tego nurtu należy zwrócić uwagę na różnorodne sposoby kształtowania architektury, od realistycznego nawiązania do klasycznych form regionalizmu z półszczytowym dachem, po metaforyczne, kreatywne interpretacje, w których cechy regionalne zakodowane są w drugiej warstwie znaczeniowej. Neoregionalizm pozostając pod wpływem neomodernizmu odchodzi od dekoracjonizmu stylu zakopiańskiego, zbliżając się w oszczędności środków formalnych do zasad tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, stylu nowozakopiańskiego oraz twórczych nurtów regionalnych lat 60-tych i 70-tych, prezentując jednak zwykle współczesne, innowacyjne i swobodne interpretacje. Istota zakopiańskiego neoregionalizmu tkwi w twórczej wartości interpretacji tradycyjnego regionalizmu i wielorakości form z tym związanych, co decyduje o tym, że nurt ten nie stanowi kontynuacji tradycyjnego budownictwa podhalańskiego.

4.1.3.2. Nurty uniwersalne

A. Późny modernizm (około 1989– połowa lat 90-tych XX w.)

Architektura pensjonatowa tego nurtu jest reprezentowana w nielicznych obiektach, ze względu na krótki przedział czasowy jego trwania, a także z powodu powrotu zainteresowania ideami regionalnymi. Późny modernizm w odniesieniu do funkcji pensjonatowej tworzy formy oparte na tradycjach minimalizmu i racjonalizmu, ale zakładające równocześnie uwzględnianie kontekstu krajobrazowego i kulturowego. Odbywa się to w momencie powstania nowej rzeczywistości związanej z transformacją, pojawieniem się wolnego rynku oraz nowych idei związanych z humanitaryzmem i ochroną środowiska naturalnego. Wiąże się to z otwarciem nowych możliwości technologicznych i materiałowych, mających wpływ na kształtowanie obiektów architektonicznych.

B. Postmodernizm

W niniejszej rozprawie dokonano rozgraniczenia pomiędzy postmodernizmem i regionalizmem postmodernistycznym, również w odniesieniu do architektury pensjonatowej. Główne idee pozostają takie same w obu tych nurtach, jednak w przypadku regionalizmu postmodernistycznego czerpią z tradycji architektury regionalnej, a w przypadku zakopiańskiego postmodernizmu odnoszą się do innych motywów. W przypadku pensjonatów są to odwołania do retrospekcji historyzujących, polegające na łączeniu dosłownych albo przetworzonych motywów z nowymi wątkami.

C. Neomodernizm

Neomodernizm w Zakopanem oznacza odejście od postmodernizmu historyzującego i regionalizującego na rzecz powrotu do form modernistycznych. Powrót

do idei modernizmu następuje jednak z uwzględnieniem inspiracji formami krajobrazu tatrzańskiego. Minimalizm i kubiczność brył jest więc wzbogacona o ich rzeźbiarskie i swobodne potraktowanie. Nowoczesne technologie elewacyjne, takie jak szkło, nierdzewna blacha elewacyjna i inne zestawia się z płytami naturalnego kamienia. Nurt ten w pewnym stopniu jest współczesnym odpowiednikiem idei wolnego funkcjonalizmu – 80 lat później.

Do roku 2014 w Zakopanem nie powstała reprezentatywna architektura pensjonatowa, powstały natomiast obiekty apartamentowe i hotelowe stanowiące niejednokrotnie pochodną pensjonatów.

4.2. Wnioski szczegółowe

4.2.1. Cele priorytetowe w kształtowaniu formy architektury pensjonatowej Zakopanego po 1989 r.

Architektura jest podstawowym i najtrwalszym elementem kulturowym w rozwoju miasta, priorytetowe cele jej rozwoju są równocześnie pochodną głównych kierunków rozwoju Zakopanego. Cele strategiczne i kierunki rozwoju miasta sformułowane są m. in. w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

W oparciu o kierunki rozwoju Zakopanego można sformułować następujące ogólne cele priorytetowe rozwoju struktury architektoniczno-urbanistycznej miasta. Cele te stanowią jednocześnie wytyczną dla kształtowania formy architektury pensjonatowej, która jest pochodną rozwoju tej struktury, a także, zgodnie z przesłaniem poniższej rozprawy, istotną wartością dziedzictwa kulturowego.

- Ochrona środowiska naturalnego i krajobrazu.
- Honorowanie dziedzictwa kulturowego i tożsamości miejsca.
- Strategia zrównoważonego rozwoju.
- Innowacyjność i postęp twórczy.

4.2.2. Typologia uwarunkowań współczesnych i przyszłych

Uwarunkowania kształtowania architektury pensjonatowej Zakopanego obecnie i w przyszłości stanowią pochodną całokształtu współczesnych zjawisk cywilizacyjnych, historii i specyfiki krajobrazowo-przyrodniczej. W kreacji tej architektury zasadniczą rolę odgrywa już ukształtowany organizm miejski ze swą strukturą urbanistyczną, która w znacznym stopniu oddziałuje i determinuje kształtowanie tkanki architektonicznej. Przestrzeń miejska tworzy złożoną materię, kreującą uwarunkowania dla rozwoju architektury. O zagadnieniach tożsamości kulturowej przestrzeni

urbanistycznej pisze Zbigniew Zuziak⁹³, zwracając uwagę na rolę sztuki interpretacji w definiowaniu wartości zastanych i tworzących nową tożsamość. Ma to szczególne znaczenie w odniesieniu do kształtowania architektury pensjonatowej Zakopanego, która w myśl postawionej tezy stanowi unikatową wartość. Sformułowaniu faktycznych uwarunkowań i czynników mających wpływ na jej powstawanie współcześnie i mogących mieć wpływ w przyszłości, ułatwi wyznaczenie prawidłowych priorytetów jej rozwoju.

Przewidywane uwarunkowania wyznaczające rozwój architektury, w tym architektury pensjonatowej Zakopanego są pochodną „wymiarów urbanistyki”, o których pisze Z. Zuziak: „Miasto podlega prawom przyrody, ale jest również najbardziej rozwiniętym i złożonym wytworem cywilizacji. Jest strukturą społeczno-przestrzenną, a zarazem konstrukcją inżynierską projektowaną i budowaną zgodnie z prawami nauk przyrodniczych, ale także w myśl reguł kulturowych, społecznych, ekonomicznych, technologicznych, politycznych, prawnych i menadżerskich”⁹⁴. Zagadnienia te nie generują uwarunkowań w jednakowym stopniu, w warunkach Zakopanego priorytetowe będą te, które są odzwierciedleniem specyfiki i nadrzędnymi celami rozwoju miasta:

- uwarunkowania wynikające z konieczności ochrony wartości przyrodniczych i krajobrazu tatrzańskiego;
- uwarunkowania wynikające z idei tożsamości kulturowej i dziedzictwa wartości architektonicznych;
- uwarunkowania wynikające z konieczności innowacyjności i postępu oraz rozwoju informatyki i elektroniki.

4.2.3. Wartościowanie nurtów zakopiańskiej architektury pensjonatowej po 1989 r. w zakresie zgodności z celami i uwarunkowaniami

Systematyzując wartości poszczególnych nurtów w kontekście celów i uwarunkowań należy przywołać „kryterium stopnia złożoności”, które zdaniem Zbigniewa Radziewanowskiego może stanowić narzędzie oceny najwłaściwszej postawy twórczej. Zgodnie z tym poglądem za wyższe należy uznać te struktury przestrzenne i uformowania, które zawierają więcej różnych elementów i tworzą bardziej złożone relacje i związki⁹⁵.

Idea współczesnej architektury regionalnej, reaktywowana po 1989 r., w znacznym stopniu opiera się na „prawie dobrego kontynuowania” Juliusza Żórawskiego⁹⁶. Obiekty pensjonatowe bezpośrednio nawiązujące do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego odtwarzają formę tego archetypu architektury regionalnej, pozwalając zatrzymać w czasie istotne komponenty dziedzictwa kulturowego. Po-

⁹³ Z. Zuziak, *o tożsamości urbanistyki*, Kraków 2008, s. 60.

⁹⁴ Tamże, s. 35.

⁹⁵ Z. Radziewanowski, *O niektórych problemach regionalizmu i ekologii w architekturze i urbanistyce*, Kraków 2005, s. 60.

⁹⁶ J. Żórawski, *Wybór pism estetycznych*, Kraków 2008, s. 148-171.

dobną rolę pełni dosłowne odzwierciedlanie form architektury stylu zakopiańskiego, nie stanowi wprawdzie sięgania do archetypu, ale pozwala odtworzyć witkiewiczowską wizję architektury regionalnej, która w znacznym stopniu wyznaczyła kierunek jej rozwoju.

W regionalizmie postmodernistycznym naczelną wartością jest wytworzenie możliwości powrotu do związków z regionalizmem, krajobrazem, ekologią i psychologią człowieka, przy równoczesnym dążeniu do innowacyjności i twórczych przeobrażeń. Jako podstawa sformułowania wartości tego nurtu służyć może charakterystyka i analiza porównawcza regionalizmu i postmodernizmu, dokonana przez Wojciecha Kosińskiego, obejmująca cechy wspólne i odrębne tych idei⁹⁷. Te cechy wspólne to m. in.:

- istotna, podmiotowa rola człowieka;
- rola tradycji, z zastrzeżeniem, że regionalizm traktuje dziedzictwo zawsze serio, podczas gdy postmodernizm w pewnych sytuacjach nie. Jednak „powrót do rzetelnej nauki historii oraz nabycie umiejętności wykorzystania tej wiedzy w twórczości staje się podstawą wartościowego działania”;
- rola formy architektonicznej – w kształtowaniu formy pojawiają się cechy odrębne, m.in. niejednorodność postmodernizmu oraz czystość, jednorodność i spójność regionalizmu.

Tłem do zaistnienia omówionego wyżej nurtu łączącego wartości regionalizmu i postmodernizmu jest ogólnoswiatowy postmodernizm. Spośród 10 zasad sformułowanych przez J. Jencksa charakteryzujących kompozycję postmodernistyczną wymienić należy:

- stosowanie popularnego i lokalnego kodu, zrozumiałego dla szerokiego kręgu odbiorców (nawiązanie do form tradycyjnych, regionalnych);
- stosowanie ornamentu dla zaspokojenia potrzeb estetycznych człowieka;
- wykorzystywanie metaforyczności w tworzeniu nowych wartości;
- wykorzystywanie współuczestnictwa w tworzeniu architektury;
- pluralizm stylowy – dowolność w twórczej interpretacji znanych form;
- wykorzystanie otoczenia jako części kompozycji architektonicznej⁹⁸.

Neoregionalizm (regionalizm krytyczny) jest wyrazem odejścia w regionalizmie od zasad postmodernizmu, z powodu zmęczenia jego „grzechami głównymi⁹⁹”: dekoracyjnością, eklektyzmem, symetrią, wskrzeszaniem warsztatu historycznego, przymrużeniem oka. Pomimo, iż w tym nurcie nie zdążyły powstać w Zakopanem reprezentatywne obiekty pensjonatowe, daje on na przyszłość alternatywę rozwoju architektury regionalnej pensjonatowej różniącej się od nawiązującego do stylu zakopiańskiego regionalizmu postmodernistycznego. Neoregionalizm początku XXI w. jest w pewnym stopniu odpowiednikiem neoregionalizmu lat 60-tych i 70-tych XX w. – tam szerszym tłem był modernizm i socjodemokratyzm, obecnie jest to neomodernizm. W myśl ogólnie przyjętych definicji¹⁰⁰ regionalizm krytyczny przeciwdziała bra-

⁹⁷ W. Kosiński, *Regionalizm...*, dz. cyt., s. 95-98.

⁹⁸ E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Postmodernizm w polskiej...*, dz. cyt., s. 12.

⁹⁹ W. Kosiński, *Regionalizm...*, dz. cyt., s. 99.

¹⁰⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Critical_regionalism

kowi tożsamości stylu międzynarodowego, ale także odrzuca kapryśny indywidualizm i ornamentykę używaną w postmodernizmie. Ma on na celu zakorzenienie w nowoczesnej tradycji, ale związanej z kontekstem geograficznym i kulturowym. To progresywne podejście do zagadnienia mediacji między globalnym i lokalnym językiem architektury.

4.3. Wnioski końcowe - sformułowanie założeń do ideowego modelu otwartego kształtowania formy architektury pensjonatowej Zakopanego

Wnioski końcowe obejmują dwa podstawowe zagadnienia zawarte w przedstawionej dysertacji:

- tytułowe przemiany formy architektury pensjonatowej w Zakopanem po 1989 r. na tle rozwoju historycznego;
- wynikającą z tezy rozprawy unikatową wartość kulturową, którą stanowi dla Zakopanego kształtowanie formy architektury pensjonatowej na tle współistnienia idei regionalnych i uniwersalnych, w obliczu zmieniających się uwarunkowań.

Istotą przemian formy zakopiańskiej architektury pensjonatowej po 1989 r. jest powtórzenie historycznego scenariusza rozwoju tej architektury od pierwszej połowy XIX w. do 1989 r. W ciągu 25-letniego okresu nowej rzeczywistości nastąpiło swoiste *dèjà vu*:

- w pierwszych latach tego okresu, w oparciu o nowe wartości, obserwuje się powrót do archetypu, wykorzystanie w architekturze pensjonatowej (i nie tylko) form odzwierciedlających tradycyjne budownictwo podhalańskie. Genezą tego zjawiska jest ponowne otwarcie na turystykę indywidualną i symboliczny powrót do początków kształtowania pensjonatów – okres ten odpowiada odkryciu Zakopanego dla ruchu turystycznego w pierwszej połowie XIX w. i początków tworzenia podstawowej funkcji miasta.

- W połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. zaobserwowano nowe możliwości w kształtowaniu formy architektury regionalnej pensjonatowej, wynikające z idei postmodernizmu. Te nowe kierunki dawały alternatywę lepszego dostosowania do wymogów współczesności, zarówno poprzez większą skalę obiektów, jak i możliwości przekształceń form tradycyjnych. Stało się to impulsem przemian - w nurcie regionalnym nastąpił triumfalny powrót do założeń stylu zakopiańskiego (regionalizm postmodernistyczny), co odpowiada okresowi popularności tego stylu na przełomie XIX i XX wieku, szczególnie w odniesieniu do architektury pensjonatowej.

Nurt postmodernizmu historyzującego i geometrycznego lat 90-tych XX w. odpowiada występującemu równolegle ze stylem zakopiańskim na przełomie XIX i XX w. eklektyzmem i półmodernizmem.

- Genezą kolejnych przemian w formie architektury Zakopanego zachodzących w początkach XXI w. są tendencje powrotu do niektórych wartości modernistycznych, wyrażających się racjonalizmem, minimalizmem i ekspresją możliwości technologicznych, wynikające z przesytu dekoracyjnością i eklektyzmem form regional-

nych i postmodernistycznych. W architekturze regionalnej pojawia się na tym tle nurt neoregionalizmu (regionalizmu krytycznego), zakładający ograniczenie dekoracyjności formy i bardziej metaforyczne odzwierciedlanie tradycyjnych wartości regionalnych.

Neoregionalizm i neomodernizm pierwszego piętnastolecia XXI w., odpowiadający neoregionalizmowi i neomodernizmowi lat 60-tych i 70-tych XX w., nie zdążył jeszcze wytworzyć reprezentatywnych form architektury pensjonatowej, stanowi jednak istotne źródło inspiracji dla jej rozwoju.

Kształtowanie formy architektury pensjonatowej w Zakopanem na tle współistnienia idei regionalnych i uniwersalnych jest kulturowym dziedzictwem, które z jednej strony tworzą pensjonaty, będące istotą architektury miasta i odzwierciedleniem jego podstawowej funkcji, z drugiej przenikające się wartości tworzące jego historię: regionalizm i uniwersalizm.

Charakterystyka i analiza kształtowania formy architektury pensjonatowej na tle rozwoju historycznego dowodzi słuszności tezy: we wszystkich okresach objętych badaniem forma tych obiektów stanowi szandarowy przykład i wnosi unikatowe wartości artystyczne. W związku z powyższym należy ją kontynuować, w tym celu niezbędne jest rozszerzenie i uwspółcześnienie jej definicji. Niezbędne jest również dalsze współistnienie idei regionalizmu i uniwersalizmu, które wpływają na siebie i wzajemnie się wzmacniają – regionalizm wpływa humanizująco na uniwersalizm, daje impuls do poszukiwania związków z przyrodą i charakterem miejsca, uniwersalizm przekazuje regionalizmowi „światowość” i zdolności adaptacyjne do innowacyjności i postępu. Tło tych zjawisk tworzy krajobraz i środowisko przyrodnicze, które są jedynymi niezmiennymi uwarunkowaniami w szybko podążającym postępie cywilizacyjnym.

Wnioski wypływające z przedstawionej dysertacji i zawartej w niej tezie wskazują jednoznacznie na niezbędność właściwego odczytywania i interpretacji „znaków przeszłości”, na drodze do twórczego kreowania architektury współcześnie i w przyszłości. Pisze o tym Andrzej Kadłuczka, zwracając uwagę na rangę misji ochrony dziedzictwa kulturowego, która spotyka się z coraz powszechniejszą akceptacją społeczną i stanowi jeden z priorytetów „zrównoważonego” rozwoju. Niezwykle istotne jest jego stwierdzenie, że ten priorytet nie może przekształcić się w niepokonywaną barierę postępu cywilizacyjnego, w tym kontekście dodatkowego znaczenia nabiera refleksja o konieczności właściwej interpretacji znaków przeszłości. Nawiązując do teorii Hansa Georga Gadamera, Andrzej Kadłuczka przestrzega przed ortodoksją kulturową, polegającą na równoczesnej apoteozie wszystkiego co jest „nowe”, ale także z drugiej strony postrzeganie każdego „starego” jako najwyższej wartości¹⁰¹.

Powyższe rozważania są niezwykle aktualne w odniesieniu do architektury Zakopanego, w tym architektury pensjonatowej. Znalezienie klucza do połączenia

¹⁰¹ A. Kadłuczka, *Czytanie i interpretacja znaków przeszłości, czyli: dlaczego?, co? i jak? mamy chronić (preliminaria)*, [w:] *Karta Krakowska 2000 - dziesięć lat później*, pod redakcją A. Kadłuczki, Kraków 2011, s. 37-41.

i wzajemnego zwielokrotnienia wartości wynikających z bogactwa przyrodniczo-krajobrazowego, dziedzictwa kulturowego i tradycji oraz twórczego postępu, nowoczesności i innowacyjności, stanowić powinno motto wyznaczenia kierunku rozwoju zakopiańskiej architektury pensjonatowej.

Bezcenną wartością kulturową Zakopanego jest regionalizm w architekturze, kierunek jego rozwoju jest jednym z głównych zagadnień rzutujących na sformułowanie założeń kształtowania architektury pensjonatowej. Na proekologiczny kierunek rozwoju idei regionalizmu wskazuje Zbigniew Radziewanowski, przedstawiając spiralę syntetycznego modelu jego kształtowania:

- regionalizm 1-generacji: styl witkiewiczowski, lata 20-te;
- regionalizm 2-generacji: socrealistyczny, lata 50-te;
- regionalizm 3-generacji: regionalizm retrospektywny, lata 80-te;
- regionalizm 4-generacji: proekologiczny, XXI wiek.

Współcześnie idea ekorozwoju i nowych relacji człowieka z przyrodą stała się paradygmatem w sferze architektury¹⁰².

Tożsamość kulturowa architektury nie musi być ograniczeniem, wręcz przeciwnie, wpisuje się ona w nową, humanistyczną interpretację idei postępu. Warunkiem zachowania tej tożsamości, czyli „osobowości”, jest nadszanie za postępowaniem poprzez „inwencyjność stymulowaną refleksją”¹⁰³. Takie założenie otwiera nieograniczony obszar twórczy dla zakopiańskiej architektury pensjonatowej.

Decydujące znaczenie dla kontynuacji idei regionalizmu w architekturze pensjonatowej ma dostosowanie go do współczesnych uwarunkowań. W odniesieniu do szerszego kontekstu, obejmującego cały obszar architektury zwraca na to uwagę Zbigniew Radziewanowski, podkreślając rolę współczesnej postaci „regionalizmu recentywnistycznego”, odpowiadającego potrzebom XXI wieku. „Ta nowa postać regionalizmu w sferze architektury, urbanistyki i planowania przestrzennego przybliżyła go ku dziedzinie ekologii”¹⁰⁴.

W takim ujęciu perspektywa kontynuacji i rozwoju idei regionalnych w architekturze staje się optymistyczna i realna, ponieważ te idee są spójne z obecnymi i prognozowanymi na przyszłość, najbardziej awangardowymi i aktualnymi tendencjami zrównoważonego rozwoju, ekologii i humanitaryzmu.

¹⁰² Z. Radziewanowski, *O niektórych problemach...*, dz. cyt., s. 63.

¹⁰³ Tamże, s. 127.

¹⁰⁴ Tamże, s. 66.

Bibliografia

1. Adamczyk M., *Zakopane – wieś*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. Dutkovej R., Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1991, t. 1, s. 95-169.
2. Amery C., *A celebration of art & arcitecture*, National Gallery Publications Limited, London 1991.
3. Amsonit W., *Contemporary European Architects*, Taschen, Koeln 1991.
4. *Architektur Architecture – Expo 2000 Hannover*, Flamme-Jasper M., Hatje Cantz Verlag, Hannover 2000.
5. *Architektura*, Rybak D. (red.), Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1994.
6. Barabasz S., *Sztuka ludowa na Podhalu. Cz.IV - Dębno*. Lwów-Warszawa 1932
7. Białas W., *Budarka*, [w:] *Zakopane – czterysta lat dziejów*, Pod redakcją Dutkovej R., Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1991, t. 1, s. 578-599.
8. Błądek Z., *Hotele*, Wydawnictwo Albus, Poznań 2002.
9. Błądek Z., Tulibacki T., *Dzieje krajowego hotelarstwa – od zajazdu do współczesności*, Wydawnictwo Albus, Poznań – Warszawa 2003.
10. Buliński W., *Czy pojęcie Krakowskiej Szkoły Architektury jest racjonalne?*, [w:] *Krakowski Wydział czy Krakowska szkoła architektury*, Wydział Architektury, Instytut Projektowania Urbanistycznego PK 1999.
11. Buliński W., *Architektura współczesna – prognozy*, [w:] *Architektura i dobra kultury. Tożsamość i kontynuacja tradycji*, Kraków: „Strzecha” 2000, s. 23-26.
12. Ciołek G., *Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1984.
13. Costantino M., *Frank Lloyd Wright*, Bison Group, London 1991.
14. Cząstka A., *Klimat regionu górskiego polskich Karpat Zachodnich jako czynnik determinujący rozwój historycznych form architektury regionalnej*, Materiały konferencyjne z II Ogólnopolskiego Sympozjum Architektury Regionalnej, Zakopane 1981, s. 17.
15. Czeppe Z., *Środowisko naturalne Zakopanego*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. Dutkovej R., Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1991, t. 1, s. 21-56.
16. Didier J., *Słownik filozofii*, Wydawnictwo „Książnica”, 1992.
17. Długołęcka L., Pinkwart M., *Zakopane przewodnik historyczny*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 1994.
18. Długołęcka–Pinkwart L., Pinkwart M., *Zakopane od A do Z*, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”, Warszawa 1994.
19. Eco U., *Pejzaż semiotyczny*, PIW, Warszawa 1972.
20. Frampton K., *Towards a Critical Regionalism. Six points for an Architecture of Resistance in The anti – Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, edited by Hal Foster, Bay Press, Port Townsen (1983).
21. Gajewski P., *Zapisy myśli o przestrzeni*, Księgarnia W-A / alejahandlowa.eu 2001.
22. Goessel P., Leuthauser G., *Architecture in the Twentieth Century*, Taschen, Koeln 1990.
23. Hollingsworth M., *Architecture of the 20 th century*, Brompton 1988.

24. Jabłońska T., Moździerz Z., „Koliba”. *Pierwszy dom w stylu zakopiańskim*, vol.20. Wydawnictwo Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego, Zakopane 1994.
25. Jabłońska T., *Styl zakopiański Stanisława Witkiewicza*, Wydawca: Publisher BOSZ, Olszanica 2008.
26. Jost H., *Górnictwo, hutnictwo i inne rodzaje przemysłu na terenie Zakopanego i okolic*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. Dutkovej R., Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1991, t. 1, s. 363-391.
27. Jencks Ch., *Architektura postmodernistyczna*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1987.
28. Kadłuczka A., *Czytanie i interpretacja znaków przeszłości, czyli: dlaczego? co? i jak mamy chronić (preliminaria)*, [w:] *Karta krakowska 2000 dziesięć lat później*, praca zbiorowa, Wydaw. PK, Kraków 2011, s. 37-41.
29. Kadłuczka A., *Regionalizm jako forma ochrony narodowych wartości środowiska kulturowego*, Materiały z III Ogólnopolskiego Sympozjum Architektury Regionalnej. Pod redakcją Zbigniewa Radziewanowskiego i Juliusza Zielińskiego. Kraków - Zakopane 1982, s. 39.
30. *Karta Krakowska 2000 dziesięć lat później*, Kadłuczka A. (red.), Wydaw. PK, Kraków 2011.
31. Kosiński W., *Regionalizm i postmodernizm – rekonesans*, [w:] Aktualne problemy planistyczne i architektoniczne w zespołach architektury regionalnej i ich sąsiedztwie. Materiały z III Ogólnopolskiego Sympozjum Architektury Regionalnej. Pod redakcją Zbigniewa Radziewanowskiego i Juliusza Zielińskiego. Kraków-Zakopane 1982, s. 87-127.
32. Kosiński W., *Zmierzch postmodernizmu?*, [w:] Materiały z V Ogólnopolskiego Sympozjum Architektury Regionalnej. Pod redakcją Zbigniewa Radziewanowskiego i Juliusza Zielińskiego. Kraków-Zakopane 1985, s. 18-40.
33. Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, wyd. VII, 1982.
34. Krupa M., *Zakopane wczoraj i dziś*, Wydawnictwo Parma Press, Marki 2004.
35. Kuśnierz K., *Kotlina Zakopiańska na mapie Mega 1779 - 82*, [w:] Szafer T. P. (red.), *Teka 1 Architektury Współczesnej Ziem Górskich*, Oficyna Wydawnicza „SEZ.ON”, Kraków 1993, s.15-16.
36. Leszczycki S., *Osadnictwo Podhala w okresie międzywojennym*, Wydawnictwo Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem, Vol. XVIII, Zakopane 1990.
37. Leśniakowska M., *Styl Zakopiański w koncepcji architektonicznej Jana Koszczyca Witkiewicza*, [w:] Moździerz Z. (red.): Stanisław Witkiewicz. Człowiek – Artysta – Myśliciel. Materiały z sesji zorganizowanej w 80. rocznicę śmierci artysty. Zakopane, 20 – 22 października 1995. Materiały Towarzystwa Muzeum tatrzańskiego w Zakopanem, Vol. 2, Zakopane 1997, s.341-388.
38. Łaś J., *Drewniana architektura Skalnego Podhala. Proces przemian technologii, budowy i zdobnictwa w ciesiołce od czasów badań Władysława Matlakowskiego do współczesności*, praca doktorska, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury, Kraków 1998.

39. Materiały z I – X Ogólnopolskich Sympozjów Architektury Regionalnej. Problemy rewaloryzacji architektury regionalnej. Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Oddział PAN, Kraków, Komisja Urbanistyki i Architektury, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1980–1989.
40. Materiały pokonferencyjne z I – X Ogólnopolskich Konwersatoriów Polskiej Architektury Współczesnej; Komisja Urbanistyki i Architektury, Oddział PAN Kraków 1980–1989.
41. Matlakowski W., *Budownictwo ludowe na Podhalu*, Wydawnictwo Akademii Umiejętności, Kraków 1982.
42. Matlakowski W., *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu*, Wydawnictwo Kasy Mianowskiego, Warszawa 1901.
43. Mirek Z., Piękoś-Mirkowa H., *Szata roślinna Zakopanego i jej przemiany*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod redakcją Dutkovej R., Kraków 1991, s. 57-94.
44. Mitkowska A., *Kalwaria Braci Albertynów w Tatrzańskim Parku Narodowym*, [w:] Szafer T. P. (red.), *Teka 2 Architektury współczesnej Ziemi Górskich*, Oficyna Wydawnicza „SEZ.ON”, Kraków 1996, s. 65-67.
45. Mokrzyński J., *Architektura wolnego czasu*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1990.
46. Moździerz Z., *Styl zakopiański w architekturze*, „Regionalizm – Regiony - Podhale”, materiały z sesji naukowej, Zakopane 4-6 grudnia 1993, Wydawnictwo Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego, Vol 21, Zakopane 1995, s. 23-52.
47. Moździerz Z., *Dom „Pod Jedłami Pawlikowskich”*, Wydawnictwo Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem, Vol 24, Zakopane 2003.
48. Moździerz Z. (red.), *Stanisław Witkiewicz. Człowiek – artysta – myśliciel*, Materiały z sesji zorganizowanej w osiemdziesiątą rocznicę śmierci artysty. Zakopane, 20-22 października 1995, Materiały Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, Vol.2, Zakopane 1997.
49. Moździerz Z., *Niebieskim szlakiem zabytków „muzeum przestrzennego”*, Muzeum Tatrzańskie, Zakopane 2001.
50. Moździerz Z., *Styl Zakopiański w architekturze*. „ Regionalizm – Regiony – Podhale”. Materiały z sesji naukowej, Zakopane 4- 6 grudnia 1993, wydawnictwo Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego, Vol 21, Zakopane 1995, s 23-52
51. Moździerz Z., *Gmach muzeum tatrzańskiego*, Wydawnictwa Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem, Vol. 26, Zakopane 2005.
52. Moździerz Z., *Architektura budowli turystycznych w Tatrach polskich i Zakopanem (1918-1975)*, „Wierchy”, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, tom 113, Kraków 2010.
53. Moździerz Z., *Główne nurty architektury Zakopanego (1600-2008)*, [w:] Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej Państwowej Podhalańskiej Wyż-

- szej Szkoły Zawodowej w Nowym Targu, *Architektura Ziem Górskich – wczoraj – dziś – jutro*, Nowy Targ 2011, s. 39-58.
54. Olszewski A.K., *Nowa forma w architekturze polskiej 1900–1925*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1967.
 55. Omilanowska M., *Poszukiwania stylu narodowego w polskiej architekturze końca XIX i początku XX w.*, [w:] Moździerz Z. (red.): Stanisław Witkiewicz. Człowiek – Artysta – Myśliciel. Materiały z sesji zorganizowanej w 80. rocznicę śmierci artysty. Zakopane, 20 – 22 października 1995. Materiały Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, Vol. 2, Zakopane 1997, s. 276-292.
 56. Osęka A., *Spojrzenie na sztukę, Wiedza Powszechna, Warszawa 1987*.
 57. Paczyńska I., *Polityka niemieckiego okupanta w Zakopanem*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. Dutkovej R., Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1991, t. 1, s.293-320.
 58. Palus K., *Architektura sakralna regionu Podhala – tradycja i nowoczesność*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2011.
 59. Paryscy W.Z., *Encyklopedia Tatrzańska*. Wydawnictwo SiT, Warszawa 1970.
 60. Pawlicki B. M., *Imponderabilia prawne w świetle Karty Kraków 2000 – 10 lat później*, [w:] *Karta krakowska 2000 dziesięć lat później*, praca zbiorowa, Wydaw. PK, Kraków 2011, s. 88-91.
 61. Pawlikowski J. G., *O styl zakopiański w budownictwie Zakopanego i Podhala*, Wierchy, r. 16, 1938, s. 75.
 62. Pevsner N., Fleming J., Honor H., *Encyklopedia architektury*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1992.
 63. Pinkwart M., *Podhale trzy epoki*, Wydawnictwo Pascal sp. z o.o., Bielsko-Biała 2007.
 64. *Podhale - trzy epoki*, Klimek M. (red.), Wydawnictwo Pascal Sp. z o.o., Bielsko-Biała 2007.
 65. Podraza A., *Fenomen Zakopanego*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. Dutkovej R., Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1991, s. 13-20.
 66. Radziewanowski Z., *Architektura regionalna jako czynnik sprzyjający identyfikacji człowieka ze środowiskiem*, Materiały z II Ogólnopolskiego Sympozjum Architektury Regionalnej, Kraków – Zakopane 1981.
 67. Radziewanowski Z., *Kryterium logiki w architekturze regionalnej*, materiały konferencyjne z IV Ogólnopolskiego Sympozjum Architektury Regionalnej, Kraków – Zakopane 1984.
 68. Radziewanowski Z., *Tożsamość kulturowa czynnikiem determinującym rozwój ziem górskich na przykładzie Zakopanego (refleksje osobiste)*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, t. XXVIII (1996).
 69. Radziewanowski Z., *O niektórych problemach regionalizmu i ekologii w architekturze i urbanistyce*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2005.
 70. Radzikowski E., *Styl zakopiański*, Towarzystwo Wydawnicze we Lwowie, Kraków 1901.
 71. Rączka J. W., *Regionalizm krakowski, czyli uwagi o tożsamości „krakowskiej szkoły architektury”*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1994.

72. Rey A., Skoczek A., *Architektura w regionie Podhala*, „Architektura” nr 8, 1967.
73. *Rocznik podhalański*, J. Darowski, A. Liscar (red.), tom 8, Wydawnictwo Muzeum Tatrzańskiego im. dr T. Chałubińskiego w Zakopanem, Zakopane 2002.
74. Rubinowicz P., *Chaos jako porządek wyższego rzędu w wybranych trendach współczesnej architektury*, praca doktorska, Politechnika Krakowska Wydział Architektury, Kraków 2010.
75. Skoczek A., Radziewanowski Z., *Analiza przekształceń struktury przestrzennej makroregionu Południowego Polski w aspekcie presji zjawiska turystyki masowej, ze szczególnym uwzględnieniem ewolucji miast o wybitnych walorach krajobrazowych i kulturowych, Materiały z konferencji naukowej pt. „Przeobrażenia w przestrzeni miejskiej, wiejskiej oraz w architekturze pod wpływem wynikającego z turystyki zetknięcia kultur”*, s. 9, TeKa Komisji Urbanistyki i Architektury, Oddział PAN, Kraków 1978.
76. Skoczek A., Radziewanowski Z., *Architektura rekreacji na obszarach Polski południowej*, Monografia 51, PK, Kraków 1987.
77. Szafer T. P., *Nowa architektura polska. Diariusz lat 1966–1970*, Arkady, Warszawa 1972.
78. Szafer T. P., *Nowa architektura polska. Diariusz lat 1971–1975*, Arkady, Warszawa 1979.
79. Szafer T. P., *Nowa architektura polska. Diariusz lat 1976–1980*, Arkady, Warszawa 1981.
80. Szafer T. P. (red.), *Teka 1 Architektury Współczesnej Ziem Górskich*, Oficyna Wydawnicza „SEZ.ON”, Kraków 1993.
81. Szafer T. P. (red.), *Teka 2 Architektury Współczesnej Ziem Górskich*, Oficyna Wydawnicza „SEZ.ON”, Kraków 1996.
82. Szewczyk J., *Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej*, TeKa Kom. Arch. Urb.Stud. Krajobr. - OL PAN, Wydział Architektury Politechniki Białostockiej, Białystok 2006, s. 96-109.
83. Tatarkiewicz W., *O filozofii i sztuce*, PWN, Warszawa 1986.
84. Tatarkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć: sztuka, piękno, forma, twórczość, od twórczość, poczucie estetyczne*, PWN, Warszawa 1988.
85. Tołoczko Z., *Wybrane problemy współczesnej estetyki architektonicznej – Monografia 190*, Wyd. PK, Kraków 1995.
86. Tołoczko Z., *O regionalizmie i post-(neo)-modernizmie bez dogmatu*, [w:] Szafer T. P. (red.), *Teka 2 Architektury Współczesnej Ziem Górskich*, Oficyna Wydawnicza „SEZ.ON”, Kraków 1996, s.71-73.
87. Tondos B., *Zapomniana sztuka góralska oraz materiały do terminologicznego słownika budownictwa i zdobnictwa*, Oficyna Podhalańska, Kraków 1999.
88. Tondos B., *Styl zakopiański i zakopiańszczyzna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2004.
89. Trzeciak P., *Przygody architektury XX wieku*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1974.

90. Węclawowicz-Gyurkovich E., *Wartości inspiracji twórczych nowych prądów architektury współczesnej. tradycja i jej rola w kreowaniu przestrzeni*. „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. XVIII (1984).
91. Węclawowicz-Gyurkovich E., *Postmodernizm w polskiej architekturze*, Politechnika Krakowska, Kraków 1998.
92. Węclawowicz-Gyurkovich E., *Nurt postmodernistyczny we współczesnej architekturze polskiej*. Praca doktorska, Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Kraków 1990.
93. Węclawowicz-Gyurkovich E., *Wartości inspiracji twórczych nowych prądów architektury współczesnej. Tradycja i jej rola w kreowaniu przestrzeni*. „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. XVIII (1984), s. 177.
94. Węclawowicz T., Jankowska- Marzec A., *Architektura Wzruszeniowa Włodzimierza Gruszczyńskiego*, Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, Kraków 1999.
95. Witkiewicz S., *Na przełęczy*. T. II. Kraków 1978.
96. Witkiewicz S., *Styl zakopiański*, z. 2: Ciesielstwo. Lwów 1911.
97. Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999.
98. *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce – odbudowa i konserwacja*, Zin W. (red.), tom 1, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1986.
99. Zachwatowicz J., *Architektura polska*, Arkady, Warszawa 1966.
100. *Zakopane - hotele i pensjonaty*, Wydawnictwo Gremium właścicieli hoteli, pensjonatów i restauracji w Zakopanem.
101. Zieliński J., *Wybrane zagadnienia dotyczące idei regionalizmu w architekturze*, rozprawa doktorska wykonana pod kierunkiem A. Skoczka, PK, Kraków 1985.
102. Zin W., *Rola architektury regionalnej w dobie budownictwa masowego*, Materiały z III Ogólnopolskiego Sympozjum Architektury Regionalnej. Pod redakcją Zbigniewa Radziewanowskiego i Juliusza Zielińskiego, Kraków-Zakopane 1982.
103. Zuziak Z., *O tożsamości urbanistyki*, Wydawnictwo PK, Kraków 2008.
104. Żórawski J., *Postawa intuicyjno-artystyczna i postępowo-techniczna w architekturze*, [w:] „Architektura”, nr 9, Politechnika Krakowska, zeszyt naukowy nr 5, Kraków 1962.
105. Żórawski J., *O budowie formy architektonicznej*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1962.
106. Żórawski J., *Wybór pism estetycznych*, Universitas, Kraków 2008.
107. Żychoń S., *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrze*, Zeszyt Naukowy PK nr 6, Wyd. PK, Kraków 1970.
108. Żychoń S., *Rozwój przestrzenny i budownictwo*, [w:] *Zakopane czterysta lat dziejów*, pod red. Dutkovej R., Państwowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1991, s. 419-482.

Strony internetowe

109. <http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Pensjonat>
110. [http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Modernizm_\(architektura\)](http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Modernizm_(architektura))
111. [http://pl.m.wikipedia.org/wiki/postmodernizm_\(architektura\)](http://pl.m.wikipedia.org/wiki/postmodernizm_(architektura))
112. [http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Postmodernizm_\(architektura\)](http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Postmodernizm_(architektura))

113. [http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Dekonstruktywizm_\(architektura\)](http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Dekonstruktywizm_(architektura))
 114. http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Architektura_high-tech
 115. <http://pl.m.wikipedia.org/wiki/Neomodernizm>
 116. http://en.wikipedia.org/wiki/Critical_regionalism

Spis fotografii

Prof. Andrzej Skoczek. Z archiwum Bartłomieja Skoczka.

- [1] Krajobraz tatrzański. Źródło: Paweł Murzyn.
 [2] Równia Krupowa, fot. z 1876 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
 [3] Równia Krupowa współcześnie (2014). Fot. aut.
 [4] Jednoizbowa chałupa Sabały na Starych Krzeptówkach, początek XIX w. Fot. Adam Krzeptowski, 1938. Z archiwum Z. Moździerza.
 [5] Klasyczna dwuizbowa chałupa podhalańska. Fot. W. Eljasz, ok. 1895. Z archiwum Z. Moździerza.
 [6] Chałupa Józefa Sieczki przy ul. Kościeliskiej (1866). Ganek wejściowy i „biała izba” z myślą o „letnikach”. Fot. z archiwum Z. Moździerza.
 [7] Chałupa Gąsieniców Sobczaków przy Drodze do Rojów, ok. 1830, 1870. Fot. Z. Moździerz, 1984.
 [8] Chałupa Macieja Gąsienicy Sieczki „Przewodnika” przy Drodze na Szymoszkową (1865), fot. W. Eljasz z 1870 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
 [9] Dom Józefa Krzeptowskiego przy ul. Kościeliskiej, ok. 1849, 1870. Fot. W. Eljasz 1895. Poddasze przeznaczone pod wynajem. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
 [10] Chałupa Majerczyków przy ul. Kościeliskiej, połowa XIX w. Stan obecny, fot. aut.
 [11] Chałupa przy ul. Kościeliskiej dostosowana pod wynajem, połowa XIX w. Stan obecny, fot. aut.
 [12] Dom Macieja Gąsienicy Sieczki Sieczki „Przewodnika” przy Drodze na Szymoszkową (1865) po przebudowie na potrzeby wynajmu. Stan obecny, fot. aut.
 [13] Chałupa Gąsieniców Sieczków przy ul. Kościeliskiej z połowy XIX w. Stan obecny po renowacji, fot. aut.
 [14] Ośrodek hutniczy w Dolinie Bystrej. Fot. Miletius Dutkiewicz, 1860. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
 [15] Dolina Bystrej współcześnie. Fot. aut.
 [16] Dwór Homolaców 1831-1832, fot. Walery Rzewuski ok. 1860. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
 [17] Odtworzenie parku kuźnickiego i fragmentu dworu, 2005r, proj. Anna Rafacz, Rafał Rafacz. Fot. z archiwum Biura Amar.
 [18] Wozownia, 1850. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
 [19] Wozownia z 1850 r – stan obecny. Fot. aut.
 [20] Willa „Pod Jedłami – fot. z roku 1897. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
 [21] Willa „Pod Jedłami”, sztandarowy obiekt stylu, 1896–1897, przy ul. Koziniec, proj. St. Witkiewicz. Stan obecny. Fot. aut.
 [22] „Witkiewiczówka” – malowniczość formy stylu zakopiańskiego, 1903–1904, przy Drodze na Antałówkę, proj. Jan Witkiewicz Koszczyk. Fot. aut.
 [23] Kaplica Uznańskich – styl zakopiański w architekturze sakralnej, 1904–1907, Jaszczurówka, proj. St. Witkiewicz. Fot. aut.
 [24] „Koliba” – fot. z roku 1901. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
 [25] Pierwszy dom w stylu zakopiańskim – „Koliba”, 1892-1893, przy ul. Kościeliskiej, proj. St. Witkiewicz. Stan obecny. Fot. aut.
 [26] Pensjonat „Oksza”, 1895, przy ul. Zamoyskiego, proj. St. Witkiewicz. Symetria elewacji frontowej i proporcje są odzwierciedleniem formy klasycznej chałupy podhalańskiej. Fot. aut.
 [27] Pensjonat „Jutrzenka”, 1900, przy ul. Grunwaldzkiej, proj. K. Kreczmer. Horyzontalne ukształtowanie, harmonijne proporcje ściany zrębowej i dachu. Fot. aut.
 [28] Szkoła Snycerska, 1882–1883, przy ul. Krupówki, proj. Antoni Łuszczkiewicz. Szalunek deskowy przykrywa szkieletową konstrukcję drewnianą. Fot. aut.
 [29] Willa „Grabówka” I, 1883–1885, przy ul. Sienkiewicza, proj. Wł. Grabowski. Charakterystyczne ażurowe detale stylu uzdrowskiego. Fot. aut.

- [30] „Pod Giewontem”, 1885, przy ul. Krupówki - pierwszy hotel w Zakopanem wzniesiony w miejscu chałupy J. Gąsienicy Staszeczka dla Romualda Kuliga. Źródło: archiwum Z. Moździerza. Fot.aut.
- [31] Pensjonaty powtarzalne w stylu uzdrowiskowym (szwajcarskim) - „Bezimienna” i „Niespodzianka”, 1891, przy ul. Chałubińskiego, proj. T. Prauss. Fot. aut.
- [32] Pensjonat „Maria”, Fot. z 1892 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [33] Pensjonat „Maria”, obecnie „Poraj”, 1887, przy ul. Krupówki, proj. Fryderyk Kallay. Kwintesencja formy stylu uzdrowiskowego – malownicza dekoracyjność i ażurowość. Fot. aut.
- [34] Grand hotel „Stamary”, fot. z 1905 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [35] Grand Hotel „Stamary”, 1903–1904, przy ul. Kościuszki, proj. E. Wesołowski. Istota nurtu – klasyczny dach półszczytowy i eklektyczne motywy ścian. Stan obecny. Fot. aut.
- [36] Budynek Muzeum Tatrzańskiego, fot. z 1925 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [37] Budynek Muzeum Tatrzańskiego, 1913-1922, przy ul. Krupówki, proj. St. Witkiewicz. Stan obecny. Fot. aut.
- [38] Pensjonat „Sanato”, fot. z 1912 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [39] Pensjonat „Sanato”, 1912, przy ul. Wierchowej, proj. E. Wesołowski. Założenia nurtu otwierają możliwość realizacji obiektów o dużej skali. Stan obecny. Fot. aut.
- [40] Willa Józefa Różeckiego, fot. z archiwum Z. Moździerza.
- [41] Willa Józefa Różeckiego – stan obecny, 1912-1913, przy ul. Kościuszki, proj. Franciszek Maćczyński. Fot. aut.
- [42] Hotel „Morskie Oko”, fot z 1900 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [43] Hotel „Morskie Oko”, 1897, przy ul. Krupówki, zbudowany przez Władysława Dzikiewicza. Stan obecny po nadbudowie. Skala obiektu nie harmonizuje z sąsiadującą zabudową. Fot. aut.
- [44] Kamienica Zwolińskich, fot z 1900 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [45] Kamienica Zwolińskich, 1900, przy ul. Krupówki, proj. nieustalony. Stan obecny. Fot. aut.
- [46] Kamienica Maksa Mangla – później Samuela Leistena (hotel „Centralny”), 1900, ul. Krupówki, proj. nieustalony. Fot. aut.
- [47] Hotel-pensjon „Warszawski” (obecnie „Kresy”), 1907, proj. nieustalony. Jeden z nielicznych obiektów tego nurtu o przeznaczeniu wyłącznie pensjonatowym. Fot. aut.
- [48] Ulica Krupówki, zabudowa jeszcze drewniana, po prawej stronie hotel „Morskie Oko”. Fot. 1898. Z archiwum Z. Moździerza.
- [49] Ulica Krupówki z kamienicami Zwolińskich i Mangla oraz hotelem „Morskie Oko”, początki zabudowy murowanej po zrealizowaniu linii kolejowej. Fot. 1905. Z archiwum Z. Moździerza.
- [50] Ulica Krupówki z kamienicą Kaima, hotelem „Morskie Oko” i „Bazarem Polskim”. Kontynuacja eklektycznej, małomiasteczk. zabudowy murowanej. Fot. ok. 1914. Z archiwum Z. Moździerza.
- [51] Pensjonat „Cieszynianka”, 1922, przy ul. Droga do Białego, proj. Z. Nosek. Odzwierciedlenie przenikania motywów stylu zakopiańskiego, historyzmu i modernizmu w technologii murowanej. Fot. H. Poddębski ok. 1938. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [52] Pensjonat „Sosnów”, 1927, przy ul. Piaseckiego, proj. W. Kononowicz. Stan obecny. Powiększenie liczby kondygnacji głównego skrzydła wprowadza nowe proporcje. Fot. aut.
- [53] Willa „Orlica”, 1929, na Parcelach Urzędniczych przy ul. Tuwima, proj. K. Szpondrowski. Symetria i zwartość bryły, uproszczenie detalu. Fot. z archiwum Z. Moździerza.
- [54] Willa „Przytulna”, 1932–1933, przy ul. Polnej „Na Uboczy”, proj. F. Kopkowicz, współpraca A. Czarniak. Bardziej wertykalne ukształtowanie bryły na rzucie zbliżonym do kwadratu. W latach 1960–1980 ta twórcza forma zostanie przekształcona w tzw. „czwórkę”. Fot. z archiwum Z. Moździerza.
- [55] Willa „Światłomir” 1935, na Parcelach Urzędniczych przy ul. Żeromskiego, proj. F. Kotoński. Ograniczenie roli dekoracyjności na rzecz funkcjonalności. Fot. z archiwum Z. Moździerza.
- [56] Willa „Kwiat Paproci”, 1936, na Parcelach Urzędniczych przy ul. Sabały, proj. F. Kopkowicz. Geometryczne motywy art. déco, m.in.w szczytach dachu i na balustradach. Fot. z archiwum Z. Moździerza.
- [57] Willa Koziańskich, fot. z 1923r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [58] Willa Koziańskich, 1923, przy ul. Koziniec, proj. W. Rytzel. Stan obecny. Styl dworkowy – dach mansardowy i neobarokowa attyka portyku. Fot. aut.
- [59] Pensjonat „Jasny Pałac”, 1930, przy ul. Tetmajera, proj. arch. F. Kotoński. Styl dworkowy w postaci pałacyku neoklasycystycznego. Fot. aut.
- [60] Pensjonat „Renaissance”, 1929r, przy ul. Chałubińskiego, proj. Zygmunt Ostafin. Klasycyzm akademicki – monumentalizm i osiowość. Fot. aut.
- [61] Pensjonat „Radowid”, fot z 1923r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.

- [62] Pensjonat „Radowid”, 1923, przy ul. Sienkiewicza, proj. E. Wesółowski. Niejednokrotnie duża skala obiektów tego nurtu. Fot. aut.
- [63] Sanatorium Akademickie. Fot. T. Hermańczyk, ok. 1960. Z archiwum Muzeum Tatrzańskiego.
- [64] Sanatorium Akademickie, 1928-1930, Ciągłówka, proj. J. Gałęzowski. Stan obecny. Sztandary obiekt zakopiańskiego funkcjonalizmu – duża skala obiektu dominuje szeroki kontekst przestrzenny. Fot. aut.
- [65] Budynek poczty po przebudowie, 1928, przy ul. Krupówki, proj. przebudowy S. Meyer. Proj. pierwotnej wersji E. Wesółowski. Fot. aut.
- [66] Kamienica Bujaka, 1933-1934, przy ul. Krupówki, proj. L. Kopkowicz. Zabudowa modernistyczna w zwartej pierzei, charakterystyczne, poziome pasy okien oraz okna narożnikowe. Fot. aut.
- [67] Pensjonat „Palace”, fot. ok. 1960. Z archiwum Z. Moździerza.
- [68] Pensjonat „Palace”, 1930–1932, przy ul. Chałubińskiego, proj. Prot Komornicki. Nowa forma modernistyczna w obszarze poprzednio zdominowanym przez architekturę pensjonatową stylu alpejskiego i zakopiańskiego. Stan obecny. Fot. aut.
- [69] Pensjonat policji państwowej „Pod Błachą”, 1921–1931, przy ul. Jagiellońskiej, proj. F. Kopkowicz, fot. ok. 1935. Z archiwum Z. Moździerza.
- [70] Willa Sendzimirów, 1933–34, przy ul. Orkana, proj. S. i M. Wimmerowie. Fot. aut.
- [71] Modernizm międzywojenny, pensjonat z lat 30-tych XX w, przy ul. Orkana. Modernizm w znacznym stopniu zadecydował o charakterze tej części miasta. Fot. aut.
- [72] Modernizm międzywojenny w architekturze pensjonatowej występuje również ze stromym dachem, lata 30-te, przy ul. Grunwaldzkiej. Fot. aut.
- [73] Stacja dolna kolejki na Kasprowy Wierch. Fot. ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [74] Stacja dolna kolejki na Kasprowy Wierch – górską architekturą organiczną + funkcjonalizm, 1935–1936, Kuźnice, proj. A., A. Kodelscy. Fot. aut.
- [75] Stacja dolna w zimowej aurze z nowym wagonikiem. Fot. aut.
- [76] Stacja dolna w zimowej aurze. Fot. aut.
- [77] Budynek górnej stacji kolejki na Gubałówkę, fot. z 1938 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [78] Górna stacja kolejki na Gubałówkę, 1938, proj. W. Stokowski. Architektura „fisowska 39”, stan obecny. Fot. aut.
- [79] Restauracja na Gubałówce, 1938. Fot. ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [80] Restauracja na Gubałówce, 1938, proj. A. Romanowicz, W. Stokowski, J. Szewmin. Architektura „Fisowska 39”. Stan obecny. Fot. aut.
- [81] Przebudowa dawnego Rynku, 1940–1943. Fot. 1943. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [82] Zakłady mięsne Karla Imke 1942–1943, przy ul. Krupówki, proj. niemiecki. Fot. H. Jost 1943. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [83] „Dom ogrodnika”, 1942–1943, przy ul. Grunwaldzkiej, proj. A. Czarniak. fot. H. Jost, 1943. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [84] Przebudowa restauracji Trzaski, 1942–1944, przy ul. Kościuszki, proj. J. Żórawski, J. Mokrzyński. Fot. H. Jost 1943. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [85] Dom Dańca. Fot. Stefan Żychoń, 1944. Z archiwum Z. Moździerza.
- [86] Dom Dańca, późniejszy „Gazduś”, 1942–1943, przy ul. Kościeliskiej, proj. M. Sulikowski. Początki stylu nowozakopiańskiego. Stan obecny. Fot. aut.
- [87] Zespół domów dwurodzinnych, fot. 1953. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [88] Zespół domów dwurodzinnych, 1950-1953, przy ul. Jagiellońskiej, proj. A. Górski. Harmonijność proporcji i oszczędność detalu. Fot. aut.
- [89] Dom Turysty, fot. 1959. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [90] Dom Turysty, 1953-1958, przy ul. Zaruskiego, proj. T. Brzoza, Z. Kupiec. Czworoboczny układ nawiązujący do zagrody okólnej, horyzontalna kompozycja z dominującymi, nisko schodzącymi płaszczyznami stromego dachu i kamiennym cokół ścian. Stan obecny. Fot. aut.
- [91] Przebudowa i rozbudowa dawnej restauracji Trzaski,
- [92] Przebudowa i rozbudowa dawnej restauracji Trzaski (później hotel Giewont), 1954-1955, ul. Krupówki, proj. S. Żychoń. Sztandary przykład architektury regionalnej tego okresu wyznaczający kierunek jej rozwoju w obiektach murowanych o dużych kubaturach. Fot. aut.
- [93] Gospoda w Kuźnicach z częścią pensjonatową, fot. A. Górski 1958. Z archiwum Z. Moździerza.
- [94] Gospoda w Kuźnicach z częścią pensjonatową, 1956-1958, proj. A. i M. Górscy. Prostota formy nawiązująca do schronisk górskich w połączeniu z modułowością modernizmu. Stan obecny. Fot. aut.

- [95] Budynek wielorodzinny, 1952, przy ul. Zamoyskiego, proj. J. Dajewski. Pozorne podkreślenie charakteru miejsca poprzez okładzinę kamienną ścian. Fot. aut.
- [96] Budynek wielorodzinny, 1958, przy ul. Bulwary Słowackiego, proj. J. Dajewski. Architektura socmodernizmu ignorująca charakterystykę krajobrazową i kulturową. Fot. aut.
- [97] Domki wakacyjne, 2 połowa lat 60-tych, przy ul. Droga do Daniela, proj. St. Karpiel. Prostota kształtowania formy, uproszczony detal wynikający ze struktury drewna. Fot. aut.
- [98] Domki wakacyjne. Proste, zwarte bryły, niejednokrotnie dach dwuspadowy (bez półszczytów), harmonijne wpisanie w krajobraz. Fot. aut.
- [99] Domki wakacyjne. Nisko schodzące, „szalasowe” dachy, mała skala obiektów i charakterystyczna dla regionalizmu w okresie modernizmu asymetria. Fot. aut.
- [100] Pensjonat Sośnica, lata 70-te, przy ul. Partyzantów. Powierzchnowe odzwierciedlenie form regionalnych - drewniane okładziny ścian, kontrast zbyt stromych dachów z płaskimi stropodachami. Fot. aut.
- [101] Pensjonat „U Biegunównej”, 1970, przy ul. Zamoyskiego, proj. J. Gardulski.
- [102] Cechy neomodernizmu lat 70-tych.: asymetryczna kompozycja, nisko opadające płaszczyzny dachów, minimalizm detalu. Fot. aut.
- [103] Hala sportowa COS, fot. z 1961 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [104] Hala sportowa COS, 1961, przy ul. B. Czecha, proj. A. Skoczek, B. Zaufal, St. Karpiel, widok płn-zach. Modernizm ekspresyjny, eksperymentalne przekrycie hiperboliczno-paraboliczne. Fot. aut.
- [105] Widok pld-zach. Fot. aut.
- [106] Widok płn-wsch. Fot. aut.
- [107] Bar „Pod Smrekami”, fot. z 1961 r. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- [108] Bar „Pod Smrekami”, 1961, przy ul. Droga na Bystre, proj. St. Tylka. Modernizm z kamiennymi wątkami architektury organicznej, Stan obecny. Fot. aut.
- [109] „Halny”, 1964, przy ul. Kościuszki, proj. A. Fołtyn, S. Żychoń. Domy wypoczynkowe przejmują rolę przedwojennych pensjonatów. Fot. aut.
- [110] Dom wypoczynkowy „Panorama”, 1965, przy ul. Wierchowej, proj. Jerzy Dajewski. Próba ograniczenia ingerencji w krajobraz poprzez horyzontalne ukształtowanie obiektu. Fot. aut.
- [111] Obserwatorium meteorologiczne, 1967, Równia Krupowa, proj. J. Dajewski. Forma zdominowana przez funkcjonalistyczny, tarasowy układ białych pasów. Fot. aut.
- [112] Budynek Urzędu Miasta, 1969-1970, przy ul. Kościuszki, proj. B. Stefanik. Horyzontalne ukształtowanie zwartej bryły, powtarzalność elementów formy. Fot. aut.
- [113] Hotel „Kasprowy”, 1973-1974, Polana Szymoszkowa, proj. jugosłowiańska firma IMOS. Duża kubatura stanowiąca dominantę o szerokim oddziaływaniu na zboczu Gubałówki. Fot. aut.
- [114] Budynek TPN, 1977-1978, przy ul. Chałubińskiego, proj. W. Kłyszewski, J. Mokrzyński, E. Wierzbicki. Architektura modernizmu nawiązująca kształtem i materiałem do charakteru miejsca. Fot. aut.
- [115] Zbigniew Radziewanowski i Andrzej Skoczek. Fot. z archiwum Bartłomieja Skoczka.
- [116] Osiedle mieszkaniowe „Pardałówka”, 1982, proj. L. Filar. Pierwszy udany przykład zastosowania formy regionalnej w architekturze osiedla mieszkaniowego wielorodzinnego. Widok zach. Fot. aut.
- [117] Osiedle mieszkaniowe „Pardałówka”, widok pld. Fot. aut.
- [118] Pensjonat „Biały Potok”, 1983, przy Drodze do Białego, proj. Z. Trzupek. Horyzontalne ukształtowanie bryły, nisko opadające dachy, pasy okien – regionalizm na tle późnego modernizmu. Fot. aut.
- [119] Pensjonat Boruta, 1987, przy ul. Chałubińskiego, proj. W. Obrochta, J. Dajewski. Dominujący dach, prostota i oszczędność detalu - powrót do idei regionalnych w architekturze pensjonatowej. Fot. aut.
- [120] Zespół Szkół Zawodowych im. H. Modrzejewskiej, 1975–1982, przy ul. Kasprusie, proj. Edward Warcaba. Modernistyczne ukształtowanie prostopadłościennych brył, pasy okien, powtarzalność – nawiązanie do charakteru miejsca stanowią drewniane okładziny ścian. Fot. aut.
- [121] Budynki Sądu Rejonowego, 1983–1984, przy ul. Sienkiewicza, proj. Tadeusz Myszkowski. Ekspresyjne bryły z pochylonymi ścianami stanowią przenośnię krajobrazowych i architektonicznych motywów lokalnych. Fot. aut.
- [122] Kościół pw. Najświętszej Maryi Panny, 1981-1987, przy Drodze do Olczy, proj. arch. T. Gawłowski, T. Lisowska-Gawłowska. Ekspresyjna bryła nawiązująca do motywów krajobrazu górskiego. Fot. aut.

- [123] Kościół pw. Świętego Krzyża, 1983-1991, przy ul. Zamoyskiego, proj. Arch. W. Cęckiewicz. Uhonorowanie idei regionalnych na tle wartości modernizmu. Fot. aut.
- [124] Zakopane 2014. Fot. aut.
- [125] Krupówki współcześnie. Źródło: fot. Christian Parma, 1993 r.
- [126] Karczma „Kmicic”, 2000, przy ul. Grunwaldzkiej, proj. A. Orłowski, M. Krawczyński. Współczesna architektura regionalna tradycyjna w technologii drewnianej, proporcje nawiązują do formy klasycznej chałupy góralskiej. Fot. aut.
- [127] Karczma „Czarci Jar”, 2001, przy ul. Małe Żywcańskie, proj. L. G. Krzanik. Stylistyka tradycyjnego budownictwa podhalańskiego w połączeniu z organicznymi motywami kamiennych ścian. Fot. aut.
- [128] Budynek „Arkady”, 2004, przy ul. Kościeliskiej, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Przywołanie tradycyjnej formy i skali w obiekcie o funkcji handlowo – usługowej. Fot. aut.
- [129] Karczma „Biały Potok”, 2007, przy ul. Droga do Białego, proj. St. Topór. Nawiązanie do tradycyjnego budownictwa podhalańskiego przy użyciu okrągłych płazów. Fot. aut.
- [130] Pensjonat „Węglarz”, 1993-1994, przy ul. Zamoyskiego, proj. J. Łukaszczyk, A. Orłowski. Nawiązanie do stylu zakopiańskiego „w drewnie” zrealizowane w technologii murowanej, transpozycja wysokiej podmurówki kamiennej z wykorzystaniem na funkcję użytkową. Fot. aut.
- [131] Pensjonat „Nosalowy Dwór”, 2000-2001, przy ul. Balzera, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Nawiązanie do stylu zakopiańskiego „w drewnie” zrealizowane w technologii ściany wieńcowej. Fot. aut.
- [132] Pensjonat „Orla Perć”, 2003-2004, przy ul. „Droga do Olczy, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz. Współczesna transpozycja tradycyjnego obiektu zagrodowego o rzucie w kształcie litery L. Fot. aut.
- [133] Osada „Lipki”, 2014, ul. Za Strugiem, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz. Przywołanie pierwszych form tradycyjnego budownictwa podhalańskiego dostosowującego się do potrzeb funkcji pensjonatowej. Fot. aut.
- [134] Budynek mieszkalno – usługowy, 1994–1995, ul. Chałubińskiego, proj. K. Kiełb. Długo oczekiwana rzeczywistość wolnego rynku kreuje nową formę obiektów apartamentowych. Fot. aut.
- [135] Kamienica z restauracją Mc Donalds, 1993-1995, ul. Krupówki, proj. R. Rafacz, J. Liszkowski, P. Kobylański. Próba powiązania motywów późnego modernizmu z wkraczającymi wartościami postmodernizmu. Fot. aut.
- [136] Stacja dolna kolejki na Gubałówkę, 1996-1997, proj. Z. Remi, T. Gluziński. Współczesny obiekt w nurcie późnego modernizmu zastąpił przedwojenną stację dolną reprezentującą „wolny funkcjonalizm”. Fot. aut.
- [137] Budynek biurowy „Geotermii”, 1997-1998, przy ul. Nowotarskiej, proj. J. Głodkiewicz. Kontrast dużych przeszkleń ze stromymi dachami, fasada szklano-aluminiowa jako forma ściany osłownej. Fot. aut.
- [138] Ośrodek wczasowy „Bankowiec”, 1993-95, przy ul. Bulwary Słowackiego, proj. W. Buliński. Przebudowa i rozbudowa przedwojennego pensjonatu, forma obiektu pośrednio nawiązuje do jego historii, honorując wartości historyzującego modernizmu przedwojennego w powiązaniu z późnym modernizmem i postmodernizmem. Fot. aut.
- [139] Rozbudowa pensjonatu „Staszczkówka” (dawny hotel „Sabała”), 1994–1996, przy ul. Krupówki, proj. K. Kiełb. Kompozycja modernistycznych przeszklonych płaszczyzn dachu i ścian z klasyczną formą stylu zakopiańskiego. Fot. aut.
- [140] Hotel „Belvedere”, przy ul. Droga do Białego, proj. L. G. Krzanik. Motywy nawiązujące do różnych nurtów architektury regionalnej. Fot. aut.
- [141] „Dom góralski”, 2007, przy ul. Szymanowskiego, proj. A. Rafacz, R. Rafacz. Postmodernistyczne nawiązanie do proporcji klasycznej chałupy podhalańskiej. Wiz. aut.
- [142] Hotel „Crocus”, 2006-2008, przy ul. Chałubińskiego, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Współczesna swobodna interpretacja architektury stylu zakopiańskiego „w murze”, powrót do malowniczości formy. Fot. aut.
- [143] Hotel Grand Nosalowy Dwór, 2008-2009, przy ul. Balzera, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Transpozycja i przeskalowanie form stylu zakopiańskiego „w murze” w obiekcie o dużej kubaturze. Fot. aut.
- [144] Pensjonat „Czarny Potok”, 2000, przy ul. Tetmajera, proj. L. G. Krzanik. Postmodernizm stał się właściwym tworzywem do powrotu idei regionalnych w architekturze pensjonatowej. Fot. aut.
- [145] Pensjonat „Skalny”, 2001-2002, przy ul. Droga do Olczy, proj. Rafał Rafacz, Anna Rafacz. Skala obiektów pensjonatowych i ich program funkcjonalny niejednokrotnie są zbliżone do obiektów hotelowych. Fot. aut.

- [146] Pensjonat „Sobiczkowa”, 2007-2009, przy ul. Nędzy Kubińca, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Przetworzenie i przeskalowanie tradycyjnych motywów regionalnych charakterystyczne dla regionalizmu postmodernistycznego. Fot. aut.
- [147] Pensjonat „Trzciański”, 2010-2012, przy ul. Piłsudskiego, proj. J. Sikora. Współczesna transpozycja tradycyjnych form regionalnych stanowiąca „znaki czasu” – szklane przypory. Fot. aut.
- [148] Bank PKO, 1991–1993, przy ul. Krupówki, proj. W. Buliński. Ekspresyjna i twórcza metafora form zakopiańskich - postmodernizm geometryczny. Fot. aut.
- [149] Hotel „Litwor”, 1997–1999, przy ul. Staszica, proj. L. G. Krzanik. Postmodernistyczne przetworzenie motywów architektury uzdrowskiej i eklektycznej. Fot. aut.
- [150] Kamienica ABC, przy ul. Krupówki, 2006–2008, proj. A. Rafacz, R. Rafacz. – modernizm lat 30 w wydaniu postmodernistycznym, Fot. aut.
- [151] Budynek wielorodzinny, 2009, przy ul. Nowotarskiej, proj. St. Topór. Współczesne technologie elewacyjne determinują formę obiektu, postmodernistyczne nawiązanie do malowniczości i „rzeźbiarstwa”. Fot. aut.
- [152] Pensjonat „Sienkiewiczówka”, przy ul. Zamoyskiego, proj. A. Rafacz, R. Rafacz. przebudowa i rozbudowa – nawiązanie do pierwotnej formy klasycyzującej z motywami architektury uzdrowskiej. Fot. aut.
- [153] Pensjonat „Manru”, 2011–2012, przy ul. Grunwaldzkiej, proj. St. Topór. Współczesna interpretacja historyzmu lat 20-tych, malowniczość formy. Fot. aut.
- [154] Zespół pensjonatowo-apartamentowy, 2011–2013, przy ul. Sienkiewicza, proj. K. Kiełb. Postmodernistyczna kompilacja motywów eklektycznych. Fot. aut.
- [155] Budynek pensjonatowo-apartamentowy, 2011–2013, przy ul. Asnyka, proj. St. Topór. Złożoność, i pluralizm form, „rozbicie” bryły obiektu. Fot. aut.
- [156] Pensjonat „Kominiarski Wierch”, 2006-2008, przy ul. Kościeliskiej, proj. S. Pitoń. Metaforyczne ujęcie malowniczości stylu zakopiańskiego. Fot. aut.
- [157] Budynek handlowy, 2009-2010, przy ul. Krupówki, proj. T. Trojan-Korn, P. Szlachetowski, S. Szatko. Regionalny dach półszczytowy i współczesna technologia ściany – współczesna interpretacja stylu zakopiańskiego „w murze”. Fot. aut.
- [158] Budynek usługowy, 2014, przy ul. Krupówki. Transpozycja motywów regionalnych i zastosowanie ich w innej roli – jako elementy dekoracyjne elewacji. Fot. aut.
- [159] Budynek apartamentowy, 2014, przy ul. Balzera, proj. M. Gaczorek. Swobodna i przenośna interpretacja form regionalnych. Fot. aut.
- [160] Aqua Park, 2007, przy ul. Jagiellońskiej, proj. P. Łabowicz. Szklano-betonowa struktura wpisująca się w zbocze „Antałówki”, nawiązanie do form krajobrazu górskiego poprzez swobodne ukształtowanie dużych płaszczyzn. Fot. aut.
- [161] Hotel „Murowanica” 2008, przy ul. Przewodników Tatrzzańskich, proj. A. Rafacz, R. Rafacz. Powrót do kubiczności i minimalizmu, zharmonizowanie z otoczeniem poprzez jego odbicie w pochylonych płaszczyznach przyskleń. Nawiązanie do idei kolejki na Kasprowy. Fot. aut.
- [162] Budynek wielorodzinny, 2009r, przy ul. Ciągłówka, proj. R. Rafacz, A. Rafacz. Modernistycznie ukształtowana forma wpisująca się w zbocze Gubałówki i odzwierciedlająca jego warstwowo-łupkową strukturę. Fot. aut.
- [163] Hotel COS, 2012-2013, przy ul. Bronisława Czecha, proj. St. Karpiel, T. Stopa, P. Walorek. Przebudowa i rozbudowa, rzeźbiarskie „rozbicie” bryły nawiązujące do form skalnych, nowatorskie technologie elewacyjne. Fot. aut.

Spis tabel

- Tab.1. Kalendarium nurtów architektonicznych Zakopanego w okresie od początku XIX w. do 1939 r.
Opracowanie autora.
- Tab. 2. Systematyzacja cech formy tradycyjnego budownictwa podhalańskiego. Opracowanie autora.
- Tab. 3. Wybrane przykłady tradycyjnego budownictwa podhalańskiego, w tym początki budownictwa pensjonatowego. Opracowanie autora.
- Tab. 4. Wybrane przykłady ogólne budownictwa przemysłowego i dworskiego.
- Tab. 5. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 6. Wybrane przykłady ogólne architektury stylu zakopiańskiego.
- Tab. 7. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 8. Wybrane przykłady ogólne architektury stylu alpejskiego.

- Tab. 9. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 10. Wybrane przykłady ogólne architektury stylu zakopiańskiego „w murze”.
- Tab. 11. Systematyzacja cech formy architektury eklektycznej z uwzględnieniem funkcji pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 12. Wybrane przykłady ogólne architektury eklektycznej z uwzględnieniem funkcji pensjonatowej
- Tab. 13. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 14. Wybrane przykłady ogólne architektury stylu zakopiańskiego drugiego.
- Tab. 15. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 16. Wybrane przykłady ogólne architektury historyzmu.
- Tab. 17. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 18. Wybrane przykłady ogólne architektury modernizmu.
- Tab. 19. Wybrane przykłady ogólne architektury wolnego funkcjonalizmu.
- Tab. 20. Kalendarium nurtów architektonicznych Zakopanego w okresie od 1939 r. do 1989 r.
Opracowanie autora
- Tab. 21. Wybrane przykłady architektury powstałej w okresie wojny.
- Tab. 22. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 23. Wybrane przykłady ogólne architektury stylu nowozakopiańskiego z uwzględnieniem funkcji pensjonatowej.
- Tab. 24. Wybrane przykłady architektury socmodernizmu.
- Tab. 25. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 26. Wybrane przykłady ogólne architektury regionalnej lat 60-tych i 70-tych.
- Tab. 27. Wybrane przykłady ogólne architektury fisowskiej 62.
- Tab. 28. Wybrane przykłady ogólne architektury modernizmu i socmodernizmu lat 60-tych i 70-tych.
- Tab. 29. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 30. Wybrane przykłady ogólne architektury regionalnej lat 80-tych.
- Tab. 31. Wybrane przykłady ogólne architektury późnego modernizmu.
- Tab. 32. Kalendarium współczesnych nurtów architektonicznych Zakopanego w okresie od 1989 r. do 2014 r. Opracowanie autora.
- Tab. 33. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 34. Wybrane przykłady ogólne współczesnej architektury regionalnej tradycyjnej
- Tab. 35. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 36. Wybrane przykłady ogólne architektury późnego modernizmu.
- Tab. 37. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 38. Wybrane przykłady ogólne architektury regionalizmu postmodernistycznego
- Tab. 39. Systematyzacja cech formy architektury pensjonatowej. Opracowanie autora.
- Tab. 40. Wybrane przykłady ogólne architektury postmodernizmu.
- Tab. 41. Systematyzacja cech formy architektury neoregionalnej. Opracowanie autora.
- Tab. 42. Wybrane przykłady ogólne architektury neoregionalizmu.
- Tab. 43. Systematyzacja cech formy architektury neomodernizmu. Opracowanie autora.
- Tab. 44. Wybrane przykłady ogólne architektury neomodernizmu.

Spis rysunków

- Rys. 1. Schemat struktury. Opracowanie autora.
- Rys. 2. Plan Zakopanego z przewodnika Walerego Eljasza, 1881. Z archiwum Z. Moździerza.
- Rys. 3. Zygmunt Ostafin: Chałupa Walczaka na Skibówkach z 1828 r. (odtworzenie). Klasyczna dwuizbowa chałupa podhalańska stanowiąca archetyp rozwoju architektury regionalnej. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- Rys. 4. Willa „pod Jedłami” – rysunek rzutu parteru (fragment inwentaryzacji wykonanej przez E. Wesołowskiego, 1910). Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego.
- Rys. 5. Projekt willi w stylu zakopiańskim drugim autorstwa F. Kopkowicza, 1932.
- Rys. 6. Zespół „U”. Szkic programowy, 1934. Z archiwum Z. Moździerza.
- Rys. 7. Rysunek Andrzeja Skoczka. Z archiwum Bartłomieja Skoczka.

Rys. 8. Rysunek Andrzeja Skoczka. Z archiwum Bartłomieja Skoczka.

Rys. 9. Rysunek Andrzeja Skoczka. Z archiwum Bartłomieja Skoczka.

Rys. 10. Miejscowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego Zakopanego 1994.
Z archiwum autora.

Rys. 11. Opracowanie aut. KALENDARIUM HISTORII ARCHITEKTURY ZAKOPIAŃSKIEJ –
PIKTOGRAMY.

Rys. 12. Wzajemne przenikanie wpływów zewnętrznych uniwersalnych i wewnętrznych regionalnych oraz cykliczność równoległego występowania nurtów dekoracyjnych i nurtów zmierzających do syntezy formy. Opracowanie aut.

Projekt okładki: autor. Fotografia na projekcie okładki: http://dalekieobserwacje.eu/wp-content/uploads//2009/05/panorama_tatr_z_gorcow_600.jpg.